ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 33
IANUARIE—MARTIE
1982

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct prin poştă.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O.Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 33 **Nr. 1** **ianuarie — martie 1982**

SUMAR

RECENZII

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 33 | N° 1 | janvier — mars 1982

SOMMAIRE

COMPTES RENDUS

EMIL CONDURACHI

La începutul acestui an, academicianul Emil Condurachi a împlinit 70 de ani. Este pentru noi toţi, elevii şi colaboratorii săi, un fericit prilej de a-i aduce prin aceste rînduri omagiul nostru, de a-i mărturisi admiraţia şi totodată sentimentele noastre cele mai profunde. Omagiem aşadar pe unul dintre cei mai iluştri profesori ai generaţiei contemporane de istorici români, pe marele ambasador al ştiinţei româneşti peste hotarele ţării, pe savantul ale cărui contribuţii constituie modele de netrecut, în sfîrşit, dar nu în ultimul rînd, pe omul, pe părintele atîtor generaţii de studenţi şi de apropiaţi colaboratori.

Emil Condurachi s-a născut într-o familie de funcţionari din comuna Scînteia, jud. Iaşi, în ziua de 3 ianuarie 1912. Încă de copil, cînd se pare că era destul de tăcut (avea să „se răzbune" după aceea din plin, cum îi place s-o spună) visa să ajungă profesor de istorie şi această pasiune l-a făcut să audieze cu un deosebit interes lecţiile de istorie din liceu şi mai apoi din facultate, manifestîndu-şi încă de pe atunci, sub îndrumarea pro-

fesorului O. Tafrali, vocaţia de istoric. Este numit asistent la Facultatea de istorie din Iaşi (1932), iar după cîţiva ani devine membru al Şcolii române din Roma (între 1935—1937) şi mai apoi al aceleia din Franţa (1938—1939). Este momentul cînd a avut posibilitatea să urmeze cursurile unor mari profesori ca G. Lugli, E. Albertini, J. Carcopino sau L. Robert, contacte care aveau să-i canalizeze atenţia spre problemele de economie şi cultură ale antichităţii greco-romane, spre numismatică şi arheologie totodată. Revenit în ţară devine profesor de numismatică la Şcoala superioară de arhivistică din Bucureşti (1940—1947).

Din 1947 este profesor titular de istorie veche şi arheologie la Universitatea din Bucureşti, calitate în care — pe parcursul a mai bine de trei decenii — îşi dovedeşte întreaga măsură a excepţionalelor sale calităţi de organizator, de profesor şi de cercetător. La scurtă vreme (1949) preia conducerea şantierului Histria (temporar şi Callatis, după ce o vreme făcuse săpături la Arrubium), ca succesor al lui V. Pârvan şi Sc. Lambrino, unde pune bazele unui program de cercetare de natură să redea circuitului ştiinţific internaţional toate problemele pe care le ridica vechea ctitorie milesiană de pe malul lacului Sinoe.

În 1956 cea mai veche instituţie de cultură din Ţara Românească — ctitorie a lui Alexandru Ioan Cuza din 1864 —, Muzeul Naţional de Antichităţi, este transformat în Institut de arheologie, al cărui director este numit profesorul Emil Condurachi, unul dintre cei mai tineri membri titulari ai Academiei R.S.R. (din 1955, după ce din 1948 fusese membru corespondent). Alegîndu-şi cu un tact şi o intuiţie remarcabilă colaboratorii, profesorul Condurachi diversifică şi amplifică activitatea acestei instituţii care ajunge să studieze toată istoria patriei noastre din cele mai vechi timpuri, pînă în plină epocă feudală.

Activitatea editorială a institutului este şi ea reorganizată pe de o parte continuîndu-se publicarea revistelor „Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)" şi „Materiale şi cercetări arheologice", pe de alta reluînd prestigioasa publicaţie „Dacia" (înfiinţată de V. Pârvan, dar întreruptă între 1947 şi 1957) în sfîrşit înfiinţînd revista „Studii şi cercetări de numismatică".

Pînă în 1970, cînd direcţia institutului a fost încredinţată prof. D. M. Pippidi, membrii acestuia au desfăşurat o intensă activitate arheologică concretizată în numeroase apariţii monografice încă din acea perioadă, multe din cele apărute după 1970 (ele se ridică astăzi la peste 50) fiind rodul aceleiaşi febrile şi totodată fertile activităţi de teren. Iar dacă Institutul de arheologie din Bucureşti a ajuns să aibă astăzi un prestigiu ştiinţific intern şi internaţional remarcabil, dacă a ştiut — şi va şti desigur şi în continuare — să răspundă înaltelor comandamente socio-politice ale epocii noastre, este sigur că aceasta i se datorează în mare măsură profesorului Emil Condurachi.

În 1963 i se face înalta onoare de a fi ales secretar general al Asociaţiei internaţionale de studii sud-est europene, în care calitate va depune o activitate unanim apreciată, ceea ce-i va atrage alegerea sa ca membru al Comitetului internaţional de arheologie clasică, ca vicepreşedinte al Uniunii academice internaţionale (de două ori) şi, în sfîrşit, de vicepreşedinte al Consiliului internaţional de filozofie şi ştiinţe umaniste CIPSH). Numeroasele titluri româneşti ca acela de „om de ştiinţă emerit"

şi laureat al Premiului de stat, sau internaţionale, cum ar fi acelea de membru al Institutului arheologic german, al Academiilor bulgare, sîrbeşti şi a Bosniei şi Herţegovinei, doctor *honoris causa* al Universităţii din Bruxelles, posesor al medaliei de aur „Sf. Chiril şi Metodiu", comandor al ordinului „Merito della Republica Italiana" sau, recent, laureat al premiului Herder vin să omagieze prestigioasa activitate internaţională a unuia dintre cei mai iluştri ambasadori ai ştiinţei româneşti, ai noii noastre orînduiri sociale. La foarte numeroasele congrese la care a luat parte, profesorul Emil Condurachi, desăvîrşit orator, a ştiut să facă auzit glasul României socialiste, să contribuie la creşterea prestigiului ei, să proclame cu fermitate nestrămutata-i dorinţă de neatîrnare, precum şi milenara ei vocaţie pentru pace.

Fie-mi îngăduit ca în continuare să relev acele aspecte ale activităţii sale care sînt mai aproape de cele ale semnatarului acestor rînduri.

Am în vedere mai întîi adevărata şcoală de arheologie clasică pe care a reprezentat-o — şi continuă s-o reprezinte — şantierul Histria. Chiar dacă nu de la început, profesorul Condurachi a reuşit să impună treptat colaboratorilor săi o nouă metodă de cercetare a monumentelor grecoromane, transferînd şi adaptînd la condiţiile locale metoda stratigrafiei, utilizată pînă atunci doar în preistorie. Din acel moment Histria — cunoscută doar prin documentele-i epigrafice, sculpturale, numismatice şi în ultimă instanţă prin resturile-i monumentale — a putut fi studiată începînd din perioada arhaică şi pînă în perioada romano-bizantină, devenind astfel, cum se obişnuieşte a se spune, o staţiune pilot pentru epoca greco-romană din întreaga lume. Graţiei acestei noi viziuni se pot face astăzi primele încercări de studiere nu numai a cronologiei diferitelor momente istorice, ci şi de încadrare a lor într-un ansamblu urbanistic coerent, încercări facilitate şi de folosirea — de asemenea din iniţiativa sa — a unor cercetări interdisciplinare cum ar fi magnetometria şi, în special, fotogrametria.

În al doilea rînd despre cercetătorul Emil Condurachi care are meritul de a fi introdus, cu o constanţă pe care a reuşit s-o transmită fără îndoială tuturor elevilor săi, metoda materialist-dialectică în cercetarea istorică, înţelegînd totodată, graţie largii sale viziuni istorice, că istoria României trebuie integrată în istoria universală. Ajunge să menţionăm fina analiză a primelor raporturi dintre greci şi autohtoni, contribuţie pe care chiar dacă şi-a revăzut-o în mai multe rînduri — convins fiind că „tonul profesoral" este inoperant în cercetarea ştiinţifică — rămîne un model al genului.

Îi urmează în ordine cronologică problemele sociale şi politice ale nstaurării regimului democratic în Histria secolului al V-lea î.e.n., constituirea teritoriilor agrare ale cetăţilor pontice, frămîntările economice ale perioadei elenistice şi repercusiunile acestora asupra evoluţiei oraşului Histria, inegalabilă analiză a atitudinii oraşelor vest-pontice în preziua cuceririi romane, atitudinea acestora în faţa expansiunii lui Burebista — de notat că încă din 1953 pentru Em. Condurachi acesta era conducătorul unei mari formaţiuni, capabile să întreprindă o vastă campanie antiromană şi nu doar al unor triburi barbare, cum s-a mai susţinut de către unii, pînă nu demult —, politica romană la gurile Dunării în secolul I e.n., în sfîrşit complexa viziune despre perioada romano-bizantină cu tot ceea ce înseamnă economia — în special pe baze numismatice —, sociologia, ideologia, religia şi cultura acesteia.

Desigur contribuţiile sale s-au pretat nu o dată la controverse, la critici, dar cel care s-a arătat cel mai receptiv la acestea a fost însuşi autorul lor. Este şi această reacţie o formă de generozitate, de generozitate care izvorăşte desigur dintr-o mare bogăţie de cunoştinţe, de idei şi de sentimente. Cei care au ştiut să-şi păstreze pentru ei aceste sentimente pot mărturisi cu toată convingerea că s-au bucurat din plin de încurajările sale, de sfaturile sale, de ajutorul său concret şi eficient, s-au bucurat, înainte de toate, de contactul sufletesc cu un mare om, moldovean blajin — violent doar cînd era cazul, şi ştia bine cînd era —, povestitor inegalabil, cuceritor, reconfortant, cu cel pe care cei din numeroasa, extrem de numeroasa sa familie s-au obişnuit să-l numească „Pater".

Singura noastră formă de recunoştinţă este de a-l asigura pe profesorul nostru, la această aniversare, cînd îi dorim viaţă lungă, iar nouă o fructuoasă colaborare în continuare, că vom căuta, la rîndul nostru, să preluăm mesajul înaltei sale umanităţi şi să-l transmitem generaţiilor următoare, pentru ca flacăra omeniei să ardă în continuare pe altarul ştiinţei.

Al. Suceveanu

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ
a lucrărilor academicianului EMIL CONDURACHI

1. *I monumenti cristiani nell'Illyrico*, Ephemeris Daco-Romana (Annuario della Scuola Romena di Roma), 1938, 118 p.
2. *Gordien et Sarapis sur les monnaies pontiques*, CNA, 13, 110—111, 1938, p. 33—37.
3. *Isis-Aphrodite. Beiträge zur Ikonographie des alexandrinischen Synkretismus*, BSH, 21, 1939, p. 33—53.
4. *Le „Grand Dieu" sur les monnaies d'Odessos*, Revue numismatique, 2e série, 4, 1940, p. 1—20.
5. *Les idées politiques de Zosime*, Revista clasică, 13—14, 1941—1942, p. 115—127.
6. *La politique financière de l'empereur Julien*, BSH, 22, 1941, p. 85—143.
7. *La réforme monétaire de l'empereur Aurélien*, RHSEE, 22, 1945, p. 138—146.
8. *Autour des imitations pontiques des monnaies d'Alexandre le Grand*, RHSEE, 23, 1946, p. 217—224.
9. *Quelques considérations sur la „renaissance" des arts plastiques à l'époque d'Hadrien*, RHSEE, 23, 1946, p. 57—70.
10. *Frămîntări politice şi sociale la Istros în preajma anului 400 î.e.n.*, BStAc-Ist., 1, 1949, 2, p. 117—126.
11. *Cu privire la raporturile dintre Augustus şi Cotison*, Studii, 1, 1948, 2, p. 230—234.
12. *Coloniile greceşti din Pontul Stîng şi lupta lor împotriva cotropirii romane*, BStAc-Ist., 2, 1950, p. 67—76.
13. *Vechi monede pontice şi importanţa lor*, BStAc-Ist., 2, 1950, p. 13—26.
14. *Cu privire la raporturile dintre autohtoni şi greci în aşezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, 2, 1951, 2, p. 45—60.
15. *Cu privire la constituirea teritoriului „rural" al oraşului Histria şi funcţia sa social-economică*, BStAc-Ist., 4, 1952, p. 59—69.
16. *Burebista şi oraşele pontice*, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 515—523.
17. *Histria. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954, p. 9—66, 205—231, 363—463, coordonator şi la vol. II, Bucureşti, 1966.
18. *Problèmes économiques et sociaux d'Histria à la lumière des dernieres recherches*, NEH, 1, 1955, p. 71—84.

19. *Der Beitrag der Münzfunde von Istros zur Kenntnis des Waren-und Geldumlaufes an der unteren Donau im vorrömischen Zeitraum*, Wissenschaftliche Annalen, 6, 5, 1957, p. 289—304.
20. *Vasile Pârvan, 1882—1927*, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 9—40.
21. *Problema schimbului de marfă și a schimbului de bani în imperiul roman, sec. IV-V e.n.*, AUB, Ist., 9, 1957, p. 15—26.
22. *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 119—130.
23. *Histria romano-byzantine à la lumière des dernières recherches*, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 245—263.
24. *La costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell'Impero Romano*, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 281—312.
25. *Il periodo ellenistico in Dobrugia alla luce degli scavi archeologici di Histria*, Annuario, 11, 1958, 1—3, p. 7—28.
26. *Autour de la réforme monétaire de Polycrate*, Athenaeum, N.S., 36, 3, 1959, p. 238—247.
27. *Histria*, Bucureşti, 1959, 68 p.
28. *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 162—176, 484—517, 557—559, 530—557 (de asemenea coordonator).
29. *Monuments archéologiques de Roumanie*, Bucureşti, 1960, 90 p.
30. *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, în *Omagiu Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 107—116.
31. *Les statères de Cyzique et les routes commerciales de l'Hellespont au Danube*, Eirene, 1, 1960, p. 61—67.
32. *Un problème d'Etat au IVe siècle : les délations*, NEH, de 2, 1960, p. 83—90.
33. *La genèse des sujets chasse des „tondi Adrianei" de l'arc de Constantin*, în *Atti del settimo Congresso internazionale di archeologia classica*, Roma, 2, 1961, p. 451—459.
34. *Unele probleme ale sfîrșitului orînduirii sclavagiste în istoriografia contemporană*, SCIV, 12, 1961, 1, p. 35—53.
35. *Contributi allo studio della scultura pontica in éta imperiale*, ActaArchHung, 10, 1962, 1—3, p. 33—43.
36. *L'archéologie roumaine au XXe siècle*, Bucureşti, 1963, 104 p.
37. *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în *VIIIe Congrès International d'Archéologie Classique*, Paris, 1963, p. 317—332.
38. *Relations entre les Grecs et la population autochtone du Bas-Danube à la lumière des dernières découvertes archéologiques*, în *Die Kultur Südosteuropas*, München, 1964, p. 25—44.
39. *Problema apariției ceramicii Latène în regiunea Dunării de Jos*, SCIV, 16, 1965, 1, p. 43—50.
40. *Beiträge zur Frage der ländlichen Bevölkerung in der römischen Dobrudscha*, în *Corolla Memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz—Köln, 5, 1966, p. 95—104.
41. *Nouvelles recherches sur le „limes" byzantin du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles* în *XIII th International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1966, 15 p.
42. *Neue Probleme und Ergebnisse der Limesforschung in Scythia Minor*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, Köln—Graz, 1966, p. 162—176.
43. *Nouvelles recherches sur l'organisation du limes romain aux bouches du Danube*, în *Actes du VIIe Congrès International du limes romain*, Tel-Aviv, 1967 (1971), p. 156—165.
44. *Deux édifices publics d'Histria byzantine*, în *Charisterion A.K. Orlandos*, Atena, 1967, IV, p. 161—168.
45. *Hotărnicii în provincia romană a Dalmației*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 587—598.
46. *I raporti tra Greci e indigeni nella regione del Ponto Eussino*, în *Atti dell VII Congresso Internazionale „Magna Grecia"* Taranto, 1968.
47. *Dunărea în orizontul geografic antic*, SCIV, 20, 1969, 20, p. 533—540.
48. *Izvoarele greco-latine asupra etnogenezei vechilor populații balcanice*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 369—391.
49. *Kotys, Rome et Abdère*, Latomus, 29, 1970, 3, p. 581—594.
50. *L'expérience pontique* în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucureşti, 1970, p. 183—193.
51. *La romanité orientale*, NEH, 1970, 4, p. 7—22. (în colaborare cu Gh. Ştefan).
52. *Sguardo storico sul problema dei rapporti tra Bisanzio e la Romania*, XVIII Corso, Ravenna, 1970, p. 155—165.
53. *Problema unor basilici creștine de la Histria și Callatis*, Pontica, 4, 1971, p. 173—189.
54. *La Roumanie*, Geneva, 1972, 253 p. (în colaborare cu C. Daicoviciu).
55. *Harta arheologică a României*, Bucureşti, 1972, 81 p. (în colaborare cu Vl. Dumitrescu şi M. D. Matei).

56. *Curs de istorie romnă. Istoria Romei regale și republicane*, București, 1974, 192 p.
57. *La romanizzazione delle Dacia e della Scizia Minore*, Accademia Nazionale dei Licei, 371, 1974, 27, p. 63—78.
58. "*Classis Flavia Moesica" au Ier siècle de n. è.*, în *Actes du IXe Congrès Internationa d'Études sur les Frontières Romaines*, București—Köln—Viena, 1974, p. 84—88.
59. *Tradition et innovation dans la pensée juridique de Léon le Sage*, RRH, 13, 1974, 2, p. 335—340.
60. *Quelques maisons byzantines des villes pontiques*, in *Studies in memory of D. Talbot Rice*, Edinburgh, 1974, p. 171—183.
61. *Le syncrétisme religieux en Dacie* in *Les syncrétismes dans les religions de l'Antiquité*. Colloque de Besançon, Leiden, 1975, p. 186—199.
62. *Curs de istoria orientului Antic I — Orientul Apropiat mileniile III—II î.e.n.*, București, 1977, 224 p.
63. *Burébista, successeur du programme politique de Mithridate VI Eupator*, ActaArchHung, 1978, 1—2, p. 7—14.
64. *Un exemple d'interculturalité : Le Sud-Est Européen au Ier millénaire av.n.è.*, Diogène, 111 p. 116—140.
65. *L'Europe de l'Est, aire de convergence des civilisations*, in *Rapports I. Grands Thèmes et méthodologie. XV Congrès International des Sciences historiques*, București, 1980, p. 9—87 (în colaborare cu R. Theodorescu).

UNELE PROBLEME ALE CULTURII HAMANGIA ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DIN JUDEȚUL CĂLĂRAȘI

DE

RADU LUNGU

În cadrul campaniilor arheologice efectuate în octombrie 1966 [1] și în iunie 1968 [2] de către S. Morintz, N. Anghelescu și A. Atanasiu, în două șanțuri paralele săpate într-una din movilele-sălașe de pe Grădiștea Coslogeni, loc situat în Balta Borcei, aproximativ la jumătatea distanței dintre satele Pîrjoaia (com. Lipnița) de pe malul dobrogean al Dunării și Coslogeni (com. Dichiseni) de pe malul stîng al brațului Borcea, sub stratul din epoca bronzului, a cărui cercetare a permis definirea culturii de tip Coslogeni [3], a fost dezvelit un strat neolitic cu materiale de tip Hamangia (fragmente ceramice, fragmente de statuete de lut), la un loc cu fragmente ceramice de tip Boian.

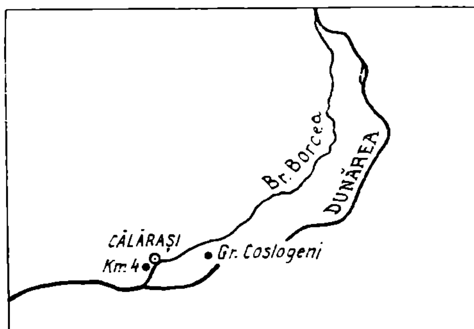

Fig. 1. Harta descoperirilor de tip Hamangia din județul Călărași.

Dat fiind interesul descoperirii în legătură cu lămurirea unor probleme privind raporturile dintre cultura Hamangia și cultura Boian [4] ne propunem în studiul de față să prezentăm materialul neolitic de la Grădiștea Coslogeni.

[1] D. Popescu, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 360; S. Morintz, N. Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 375—377. Mulțumim și pe această cale lui S. Morintz pentru permisiunea de a publica aceste materiale aflate în depozitul Muzeului județean Călărași.

[2] D. Popescu, Dacia, N. S., 13, 1969, p. 512; S. Morintz, N. Anghelescu, *op. cit.*,

[3] S. Morintz, N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 373—415.

[4] Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 47; E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 230; idem, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 17.

Precizăm de la început că ceramica de tip Hamangia de la Grădiştea Coslogeni este similară din multe puncte de vedere ceramicii descoperite la Goloviţa în Dobrogea [5].

Din punct de vedere tehnic ceramica de la Grădiştea Coslogeni poate fi împărţită în trei categorii: A. ceramică din pastă grosolană de uz comun; B. ceramică din pastă grosolană acoperită cu slip cenuşiu; C. ceramică din pastă fină.

A. *Ceramica comună* (fig. 2; 3/1—5; 8/A); din pastă grosolană conţinînd mică şi amestecată cu pietricele şi pleavă. Arderea este oxidantă pînă la diferite nuanţe de cărămiziu şi cenuşiu-cărămiziu. Procesul de ardere a fost neuniform (diferite nuanţe pe aceeaşi suprafaţă) şi incomplet, în spărtura multor vase observîndu-se un strat de culoare neagră. Unele vase sînt lustruite pe ambele feţe sau numai pe faţa interioară.

Formele ceramice ale acestei categorii sînt în general de mari dimensuni. Printre ele remarcăm în primul rînd vasul cu corpul bombat (bolul) (fig. 2/1—6; 8/1—7). Decorul este incizat, fie simplu liniar (fig. 8/3), fie unghiular (fig. 2/2; 8/4); barbotină care formează vîrci paralele (fig. 2/3; 8/5); barbotină combinată cu incizii în unghiuri şi gaură (fig. 2/4; 8/6); barbotină combinată cu un şir de triunghiuri obţinute prin excizie (fig. 2/5; 8/7). O variantă a vasului cu corpul bombat o constituie vasul-oală cu corpul bombat şi gîtul relativ cilindric (fig. 8/8).

O altă formă ceramică comună o reprezintă vasul probabil bitronconic (fragmentarea materialului nu permite o precizare mai exactă a formelor) (fig. 2/6—7; 8/9—13). Decorul, acolo unde s-a mai păstrat este fie incizat sub forma unor linii paralele simple (fig. 8/10) sau combi, nate (probabil meandrice) (fig. 2/6; 8/11), fie barbotină care formeazvîrci verticale paralele, avînd uneori mici proeminenţe la unul dintre capetă (fig. 2/7; 8/12—13). O subvariantă a acestui tip de vas o constituie vasue bitronconic cu gîtul aproximativ drept (fig. 8/14—16).

Un alt tip este reprezentat de vasul cu profilul în forma literei S (fig. 2/8; 8/17—18). Decorul este incizat (fig. 2/8; 8/17), fie barbotină organizată (fig. 8/18).

Un tip aparte îl formează un fragment de vas cu pereţii drepţi, decorat cu barbotină şi linii incizate (fig. 2/9; 8/19).

Din grupa ceramicii comune fac parte şi fragmentele de funduri putînd proveni în egală măsură de la vase bitronconice sau tronconice (fig. 2/10—12; 3/1; 8/20—25). Atrag atenţia două funduri, unul cu urme evidente de pleavă imprimată (fig. 3/1; 8/22), altul cu o porţiune de împletitură imprimată în pasta moale a vasului (fig. 2/12; 8/21). Este vorba de urmele unei rogojini aproximativ pătrate.

În sfîrşit, din aceeaşi grupă comună fac parte şi o serie de fragmente ceramice fără elemente de profil, dar care merită o atenţie specială: linii incizate unghiular sau combinate (pe un fragment avînd aspectul unei bărci cu pînze, decor care presupunem că s-ar putea datora şi numai unei simple întîmplări, fig. 3/2); barbotină organizată în vîrci paralele;

---

[5] Prima referire la similitudinea mai sus pomenită aparţine lui S. Morintz, apud E. Comşa, *op. cit.*; pentru ceramica de la Goloviţa, vezi D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, Bucureşti, 1966, p. 245—276.

combinaţie de vîrci barbotinate cu linii incizate (fig. 3/3) sau cu şănţuleţe paralele (false caneluri) (fig. 3/4—5).

În general ceramica din pastă grosolană de la Grădiştea Coslogeni îşi găseşte bune analogii, atît în privinţa formelor cît şi a decorului, în ceramica de grupa A (de uz comun) de la Goloviţa[6].

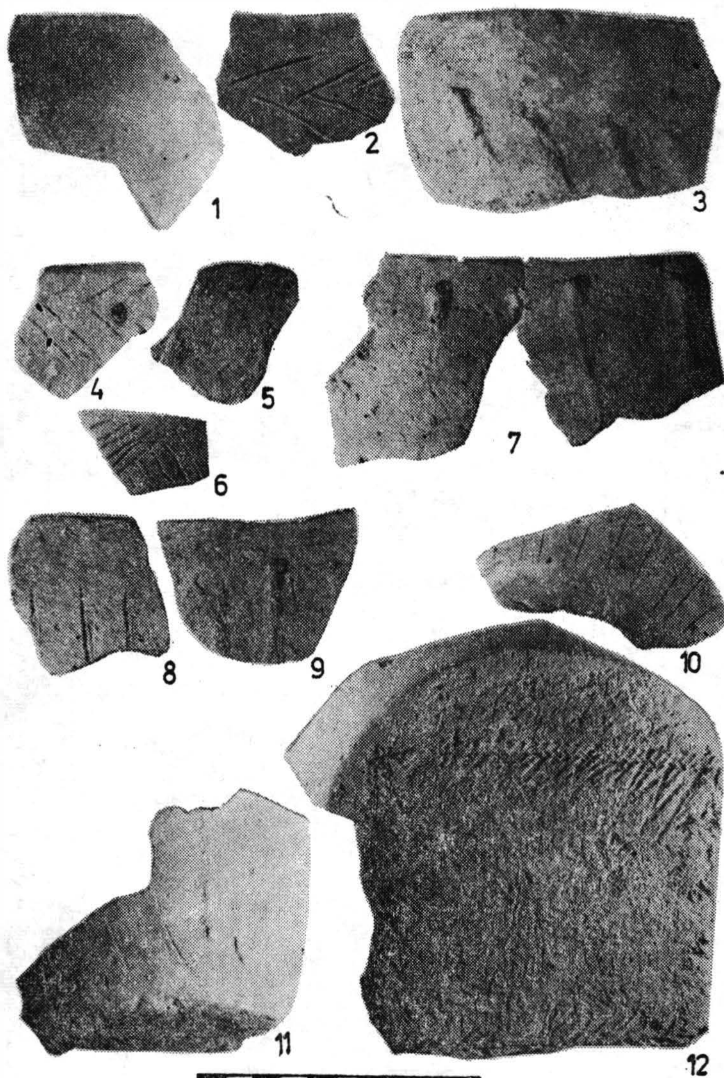

Fig. 2. Grădiştea Coslogeni. Fragmente ceramice de factură grosolană.

B. *Ceramica din pastă grosolană acoperită cu slip cenuşiu* (fig. 3/6—13 ; 8 B). În general pasta din care este lucrată această ceramică este asemănătoare în unele privinţe pastei primei categorii, conţinînd o mare canti-

[6] D. Berciu, *op. cit.*, p. 246—250.

tate de pietricele. Ceramica a fost arsă la nuanțe de negru-cenușiu sau cărămiziu-cenușiu. Vasele sînt acoperite cu un slip negru-cenușiu aplicat, în marea majoritate, pe ambele fețe.

Dintre formele ceramice ale acestei grupe menționăm: vasele cu corpul bombat (bolurile) (fig. 3/6—8; 8/26—28), în unele cazuri avînd

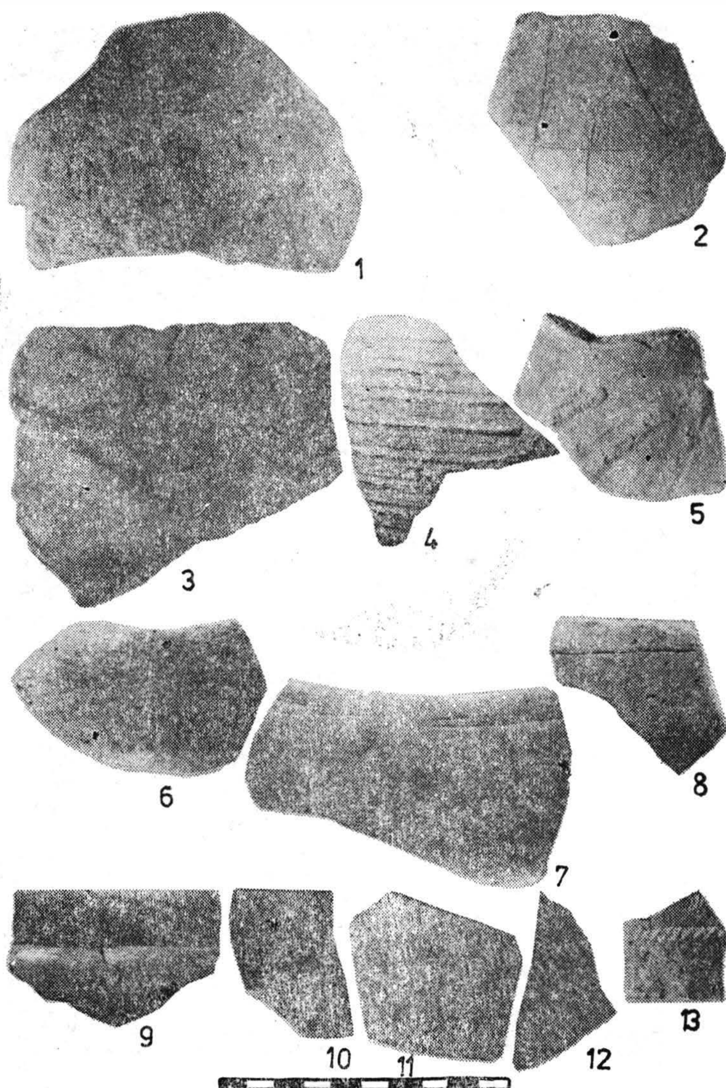

Fig. 3. Grădiștea Coslogeni. 1—5 fragmente ceramice de factură grosolană; 6—13 fragmente ceramice de aceeași factură, avînd suprafața acoperită cu slip cenușiu.

buza subliniată de o linie orizontală incizată (fig. 3/8; 8/28); vasele cu corpul bombat și gîtul aproximativ cilindric (fig. 3/10; 8/30), uneori ușor evazat (fig. 3/9; 8/29).

În sfîrșit, o categorie aparte în cadrul acestei grupe, din nefericire fără elemente de profil, o formează ceramica decorată cu șiruri de triunghiuri ușor scobite, încrustate cu materie făinoasă albă (fig. 3/11—13).

În unele privințe (consistența și culoarea pastei, slipul negru-cenușiu, incrustația cu alb) această grupă poate fi asimilată grupei ceramice B (intermediare) de la Golovița [7].

C. *Ceramica din pastă fină* (fig. 4; 5/1—7; 8 C); lucrată din lut de bună calitate, folosind ca degresant mica; frumos lustruită pe ambele fețe. Arderea a fost oxidantă, nuanțele mergînd de la cărămiziu la cenușiu-cărămiziu.

Bolul este o formă caracteristică și acestei ultime categorii (fig. 4/1—2; 8/31—34), cu analogii la Golovița în varianta C 1 b [8]. Unele exemplare de la Grădiștea Coslogeni sînt decorate cu incizii (șănțulețe paralele cu buza și meandrice) (fig. 4/1; 8/33) sau excizii (fig. 4/2; 8/34). Menționăm și două fragmente de gît cilindric, unul cu buza răsfrîntă dreaptă (poate vas piriform) (fig. 8/35), celălalt cu buza rotunjită (fig. 8/36).

Cea mai numeroasă și variată formă ceramică o reprezintă străchinile, străchinile-castroane și paharele (fig. 4/5—13; 5/1; 8/37—58). Notăm străchinile castroane cu gîtul aproximativ cilindric și partea inferioară tronconică (fig. 8/37), cu bune analogii la Golovița [9]; străchinile bitronconice: cu buza puternic evazată (fig. 4/3; 8/38) [10], cu buza ușor evazată (fig. 8/39) [11], cu gîtul cilindric și buza rotunjită (fig. 8/40) [12], cu gîtul scurt strîmtat și buza ușor evazată (fig. 4/5; 8/41) [13], cu gîtul cilindric și marcat de o linie incizată orizontală (fig. 4/7—8; 8/43—44) [14], cu umărul ascuțit și cele două jumătăți inegale (fig. 4/9; 8/45) [15]; străchinile cu profilul în forma literei S, cu buza dreaptă (fig. 4/12; 8/47) sau rotunjită (fig. 8/48) [16].

Dintre formele specifice de străchini de la Grădiștea Coslogeni amintim: străchinile cu gîtul scurt și ușor evazat, despărțit de corpul îngroșat printr-o gîtuire, unele avînd ușoare tendințe de carenare (fig. 4/13; 8/49—52); strachina scundă cu umărul rotunjit și buza evazată (fig. 8/53).

Decorul străchinilor este în general incizat [17]. Inciziile sînt în cea mai mare parte linii scurte mai groase, realizate cu un vîrf ascuțit și dispuse mai ales pe linia de demarcație dintre corpul propriu-zis și gîtul vasului (fig. 4/5, 13; 8/41, 52). În cazul unui fragment ceramic, incizia, sub forma unor triunghiuri fine, urmează pe corpul propriu-zis un traseu marcat în prealabil (fig. 4/11; 8/46). Se practică, în mai mică măsură, excizia sub forma unui șir de triunghiuri neregulate dispus în zona diametrului maxim (fig. 4/6; 8/42). Remarcăm și un fragment ceramic perforat în regiunea gîtului.

---

7 *Ibidem*, p. 250—251.
8 *Ibidem*, p. 253, fig. 149/1.
9 *Ibidem*, p. 259, fig. 154/1.
10 *Ibidem*, fig. 154/4, 6.
11 *Ibidem*, p. 260, fig. 155/2.
12 *Ibidem*, p. 261, fig. 156/8.
13 *Ibidem*, p. 261, fig. 156/9.
14 *Ibidem*, fig. 156/12, 15.
15 *Ibidem*, fig. 156/3.
16 *Ibidem*, p. 259, fig. 154/7.
17 *Ibidem*, pt. tehnica inciziei, p. 270—273.

Dintre formele de pahare, menţionăm un fragment de pahar în forma literei S (fig 8/54) [18] sau paharele bitronconice cu gîtul cilindric şi buza dreaptă (fig. 8/57) [19]. Dintre formele specifice de pahar amintim un fragment cu profilul păstrat în întregime, cu corpul uşor bombat (fig. 5/1 ; 8/58).

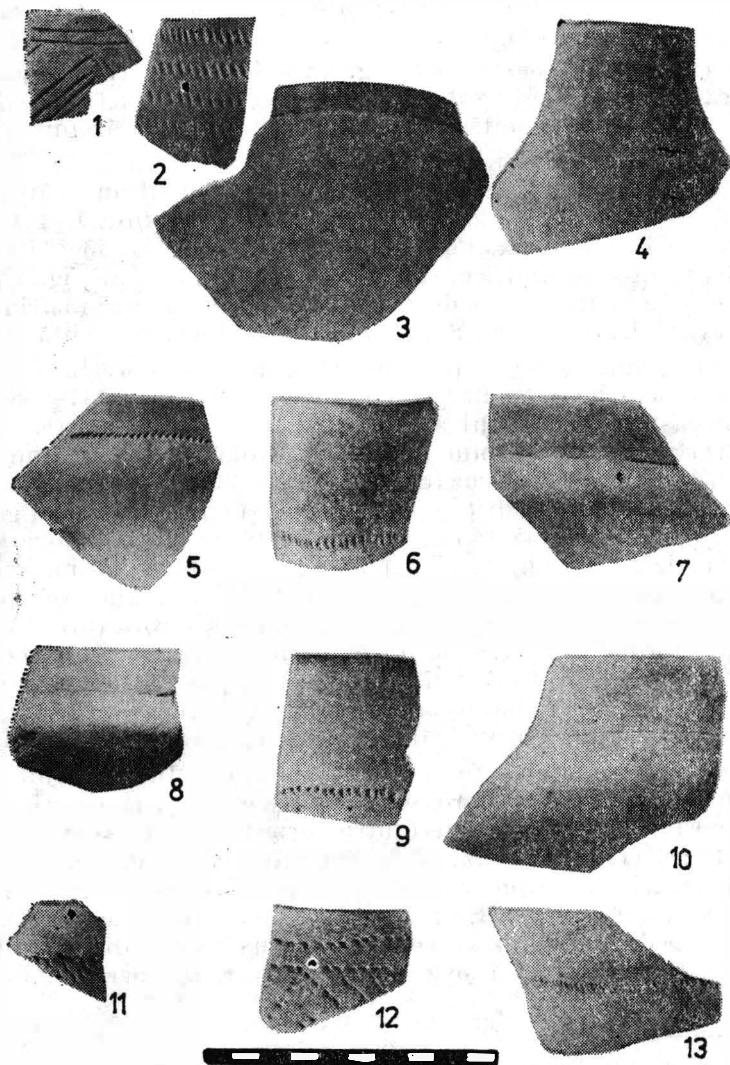

Fig. 4. Grădiştea Coslogeni. Fragmente ceramice modelate în argilă fină.

Din grupa ceramicii fine provin şi cîteva fragmente de funduri de vas (fig. 5/2—3 ; 8/59—62). Remarcăm două exemplare cu impresiune de împletitură (fig. 5/2—3 ; 8/59—60) şi două fragmente interesante, avînd

18 *Ibidem*.
19 *Ibidem*, p. 261, fig. 156/5.

baza inelară circulară perforată (şi provenind probabil de la suporturi de vase) (fig. 8/61—62).

În cadrul ceramicii fine amintim şi cîteva fragmente fără elemente speciale de profil, ornamentate cu decor fin incizat (fig. 5/4—7).

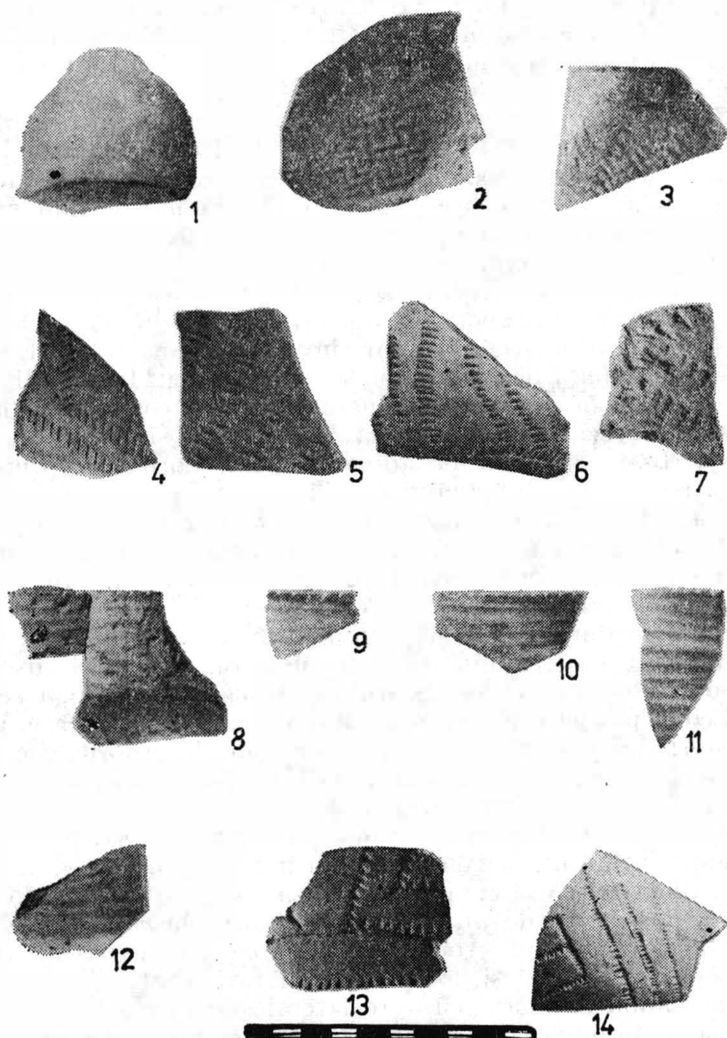

Fig. 5. Grădiştea Coslogeni. 1—7 fragmente ceramice modelate în argilă fină; 8—13 fragmente ceramice de tip Boian; 14 fragment ceramic vădind o interferenţă a tehnicilor de decorare.

Împreună cu ceramica de tip Hamangia au fost descoperite şi cîteva fragmente ceramice tipice pentru cultura Boian (fig. 5/8—13; 8 D).

O primă categorie o formează ceramica de mici dimensiuni din pastă fină, lustruită pe ambele feţe, decorată cu grupuri de caneluri paralele cu

buza, aceasta din urmă fiind ornamentată cu crestături mici triunghiulare (fig. 5/8—12; 8/63—66). Analogii se găsesc în ceramica de categoria a III-a de tip Boian I (Bolintineanu) de la Aldeni [20].

Alături de ceramica cu pliseuri canelate a fost descoperit un fragment ceramic pe care îl putem încadra în categoria a II-a a ceramicii de tip Bolintineanu de la Aldeni (fig. 5/13) [21]. Fragmentul este decorat cu linii adînc incizate formînd meandre. Pe laturile interioare au fost făcute şiruri de adîncituri triunghiulare, iar la colţurile meandrelor au fost imprimate triunghiuri.

În sfîrşit, amintim un fragment ceramic interesant prin dubla modalitate de decorare (fig. 5/14). Trasarea prealabilă a decorului prin linii incizate adînc sub forma meandrului ar putea aparţine tehnicii ornamentale de tip Boian [22], „desenarea" prealabilă în tehnica Hamangia fiind mai uşoară [23]. Tehnica inciziei de liniuţe în unghi paralele se apropie mai mult de tehnica de tip Hamangia.

În nivelul arheologic neolitic de la Grădiştea Coslogeni au fost descoperite şi opt figurine antropomorfe din lut (fig. 6):

1. Prima figurină (fig. 6/1), nr. inv. 10 689, păstrată fragmentar, reprezintă un personaj feminin în picioare, cu corpul foarte schematizat şi plat în spate, uşor aplecat spre înainte pe linia coapselor. Picioarele, din care se păstrează doar jumătatea superioară, sînt masive, lipite şi despărţite virtual printr-o linie adînc incizată. Corpul propriu-zis este voluminos: porţiunea triunghiului sexual lipseşte, abdomenul este bombat şi demarcat în partea inferioară a corpului printr-o linie incizată, coapsele sînt colţuroase şi prelungite în lături. Sînii lipsesc, iar braţele se arcuiesc şi se termină în partea de sus a abdomenului. Gîtul şi capul lipsesc. Înălţimea fragmentului = 7,5 cm.

2. Fragment dintr-o figurină (fig. 6/2), nr. inv. 10 688, reprezentînd, probabil, un personaj feminin redat în picioare, cu spatele uşor albiat spre interior. Se păstrează doar bustul: sînii plasaţi sub umăr sînt proeminenţi şi contopiţi cu braţele, formînd o albiere în relief, care, începînd din zona sternului pare a se continua prin braţele propriu-zise pînă pe abdomen. Din gît se păstrează doar o mică parte. Se aseamănă cu prima figurină. Fragmentul are înălţimea de 5 cm.

3. Figurină antropomorfă (fig. 6/3), nr. inv. 10 687, păstrată fragmentar, reprezentînd un personaj feminin în picioare. Partea posterioară este ruptă. Picioarele, din care se păstrează doar partea superioară, sînt apropiate şi despărţite de un şanţ. Corpul propriu-zis este voluminos. Sexul este uşor evidenţiat. Abdomenul bombat are coapsa dreaptă (cea stîngă lipseşte) colţuroasă şi prelungită în lături. Braţul stîng (cel drept lipseşte), înglobînd şi sînul, porneşte lateral sub forma unei construcţii prismatice şi se termină la baza gîtului. Gîtul şi capul lipsesc. Înălţimea fragmentului = 7,8 cm.

4. Figurină antropomorfă (fig. 6/4), nr. inv. 10 686, reprezentînd o femeie în picioare, cu corpul foarte schematic şi spatele plat. Picioarele scurte şi apropiate unul de altul sînt despărţite printr-o şănţuire. Corpul

[20] E. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, p. 96—97 şi fig. 25/54—88 şi pl. 5/1—6.
[21] *Ibidem*, p. 94—96 şi fig. 25/II şi pl. 4/5.
[22] E. Comşa, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 19.
[23] D. Berciu, *op. cit.*, p. 272.

voluminos și gros are sexul foarte pronunțat, abdomenul bombat și exagerat mărit, coapsele colțuroase și prelungite în lături, sînii ușor bombaţi, plasaţi chiar sub gît și contopiți cu braţele, care pornesc spre lateral în

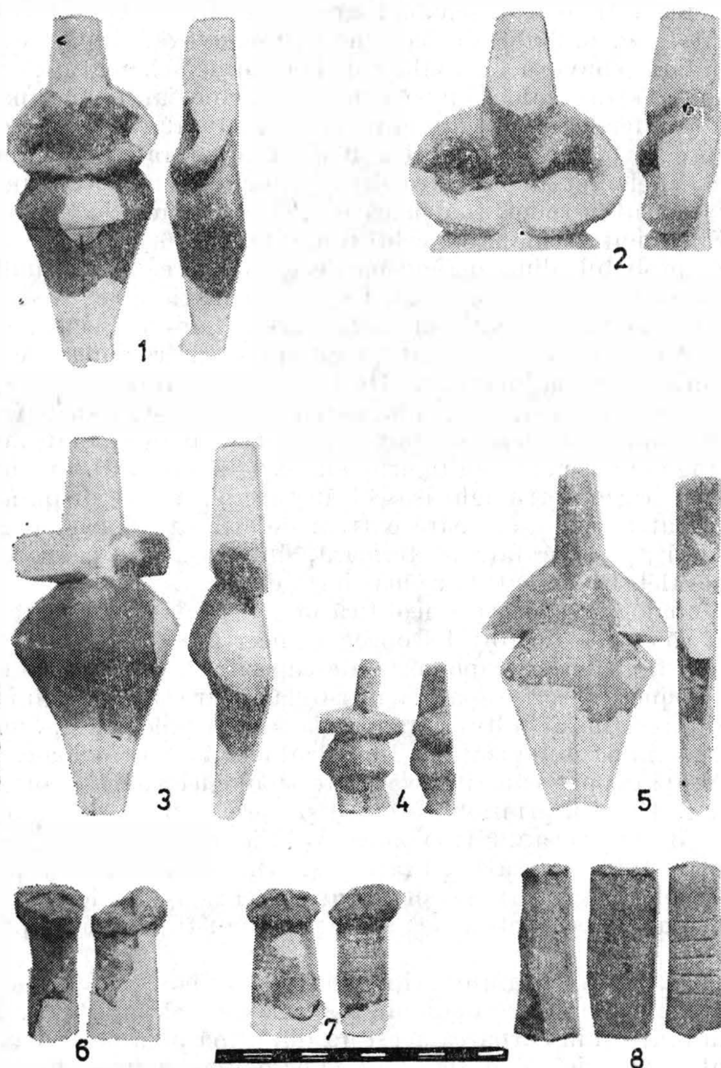

Fig. 6. Grădiștea Coslogeni. Figurine antropomorfe.

două construcţii prismatice. Înălţimea fragmentului este de 5,5 cm. Se aseamănă cu figurina precedentă, dar este mai rudimentar modelată.

5. Figurină antropomorfă (fig. 6/5), nr. inv. 10 683, păstrată fragmentar, reprezentînd un personaj feminin în picioare. Corpul este foarte schematic și plat pe ambele feţe. Picioarele lipsesc. Abdomenul, foarte exagerat, are șoldurile colţuroase. Sînii nu sînt modelaţi. Braţele, îndrep-

tate lateral fără să atingă corpul, au aspectul unor aripi de pasăre. Gîtul disproporţionat de lung, este de forma unei „coloane" prismatice. Înălţimea = 8,6 cm.

6. Cap şi gît dintr-o figurină antropomorfă (fig. 6/6), nr. inv. 10 684. Probabil era o figurină asemănătoare „perechii" „Gînditorului". Din gîtul foarte lung, probabil de secţiune plan-convexă, se păstrează numai partea din faţă (convexă). Capul redus la o formă schematică, este în secţiune orizontală trapezoidal cu baza mică la bărbie, iar în secţiune verticală cu suprafaţa inferioară pusă direct pe gît, iar suprafaţa superioară în plan înclinat spre bărbie şi occipitalul ieşit în afara suprafeţei gîtului. Se evidenţiază şi unele detalii : fruntea dreaptă, ochii marcaţi dar mai îngrijit modelaţi şi nasul în relief. Înălţimea totală = 5,5 cm.

7. Fragment asemănător celui dinainte (fig. 6/7), nr. inv. 10 685 şi provenind, probabil, dintr-o figurină de felul „perechii" „Gînditorului". Gîtul are o secţiune plan-convexă. Capul schematic este în secţiune orizontală trapezoidal cu baza mică la bărbie, iar în secţiune verticală semicircular cu diametrul aşezat pe gît şi ieşit în regiunea occipitalului şi bărbiei în afara planului gîtului. Dintre detalii, fruntea dreaptă, iar ochii marcaţi şi nasul în relief. Pe gît, pe părţile laterale şi pe suprafaţa plană-posterioară sînt trasate în pasta crudă linii incizate paralel. Înălţimea =5 cm.

8. Fragment asemănător figurinelor nr. 6—7 (fig. 6/8), nr. inv. 15 700. Gîtul este în secţiune triunghi isoscel, în care baza este dispusă la spate. Capul, păstrat fragmentar, pare extrem de stilizat, depăşind gîtul doar lateral. Pe gît, pe suprafaţa posterioară, sînt trasate în pasta crudă linii incizate paralel. Fragmentul are înălţimea de 6 cm.

Prin analogii cu plastica neolitică în general şi cu statuetele culturii Hamangia găsite pe teritoriul Dobrogei, încercăm o încadrare tipologică a celor opt figurine antropomorfe descoperite la Grădiştea Coslogeni. Primele cinci piese descrise aparţin, într-o clasificare largă, tipului frontal [24], iar în cadrul restrîns al culturii Hamangia seriei tipologice A, reprezentînd o figurină feminină în picioare [25]. În cadrul marii serii tipologice A, aceste figurine, grupate, pot constitui variante tipologice. Astfel, primele două figurine (fig. 6/1—2), prin felul arcuirii şi aşezării braţelor pe pîntec, pot fi socotite drept varianta tipologică A_1. Figurina nr. 5 (fig. 6/5), prin modelarea cu totul specială a braţelor şi prin dubla aplatizare, o socotim varianta tipologică A_2. În sfîrşit, figurinele nr. 3—4 (fig. 6/3—4), prin forma şi dispunerea caracteristică a braţelor, pot fi privite drept varianta tipologică A_3.

Analogii pentru varianta tipologică A_1 se pot găsi într-o serie de statuete descoperite în necropola de la Cernavodă [26], în felul de înglobare a sînilor în braţe şi în curbarea acestora din urmă pînă pe abdomen. Pentru varianta tipologică A_3 putem face o analogie cu o statuetă descoperită tot în necropola de la Cernavodă [27]. Ne referim la maniera de modelare a

[24] S. Giedion, *The Eternal Present : the Begennings of Art*, Londra, 1962, p. 437, 449.

[25] D. Berciu, S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 85; D. Berciu, *op. cit.*, p. 88—92; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, p. 60—61.

[26] D. Berciu, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 430, fig. 8/3; idem, *Contribuţii la problema neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 522, fig. 278; idem, *Cultura Hamangia*, p. 93, fig. 47 şi p. 100, fig. 65.

[27] D. Berciu, *op. cit.*, p. 91, fig. 45.

brațelor în forma unor construcții prismatice perfect orizontale. Figurina de la Cernavodă este însă mai puțin schematizată, brațele fiind tratate mai realist. În sfîrșit, pentru varianta tipologică A_2 nu găsim analogii subtipologice în cultura Hamangia din Dobrogea. Este o piesă caracteristică culturii Hamangia de la Grădiștea Coslogeni.

Prin analogii cu „perechea" „Gînditorului", fragmentele figurilor 6/6, 7, 8 este posibil să aparțină variantei tipologice C [28]. Ceea ce le diferențiază ar fi tratarea mai realistă în unele cazuri sau mai stilizată în altele a capului și a detaliilor lui.

Pentru analogii într-un spațiu mai larg trebuie pornit de la cîteva probleme legate de originea culturii Hamangia. În general se acceptă proveniența est-mediteraneană și din Orientul Apropiat a culturii Hamangia, deci și a plasticii sale [29]. În cazul variantei tipologice A_1 au fost descoperite analogii într-o statuetă în picioare găsită în Anatolia, în stratul Hacilar II [30]. Ne gîndim la spatele aproape drept, la picioarele apropiate și despărțite printr-o șănțuire, la arcuirea brațelor și la lungimea exagerată a gîtului și a capului. Varianta tipologică A_3 își întîlnește analogii în arta preistorică cicladică și din Grecia. Ne referim, pentru Ciclade, la „idolii-vioară", care, deși redați șezînd, și posteriori cronologic, amintesc prin schematismul și aplatizarea corpului, forma prismatică a gîtului și a capului („Coloana") și mai ales prin poziția și forma brațelor de statuetele variantei tipologice A_3[31]. Asemănări mai izbitoare în privința prismatismului și a orizontalității brațelor prezintă statueta de piatră neolitică găsită în regiunea Spartei, în Grecia [32].

Cu prilejul unor cercetări de suprafață din vara anului 1978 efectuate pe malul stîng al brațului Borcea, în dreptul bornei kilometrice nr. 4 de pe șoseaua Călărași—Ostrov Regie, au fost descoperite pe mal două fragmente ceramice neolitice aparținînd culturii Hamangia (fig. 7; 8 E) [33]; un fragment de vas din pastă grosolană, decorat în tehnica barbotinei (fig. 7/2; 8/68) și un fragment de vas cu corpul bombat și gîtul relativ cilindric, din pastă grosolană, acoperit cu slip cenușiu și decorat în tehnica incrustației cu alb (fig. 7/1; 8/67).

Considerăm cele două fragmente ceramice analoage, prin consistența pastei, formă și decor, cu ceramica descoperită la Grădiștea Coslogeni.

Potrivit informațiilor pe care le deținem, materialul neolitic din stațiunea de la Grădiștea Coslogeni provine dintr-un singur nivel de locuire [34].

---

[28] Idem, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 426—428, fig. 5—7; idem, *Cultura Hamangia*, p. 101, fig. 2.

[29] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 35, 53; Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 199; idem, *Arta preistorică în România*, p. 200.

[30] J. Mellaart, *Excavations at Hacilar*, 2, Edinburg, 1970, p. 518, fig. 243.

[31] V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien*, Augsburg, 1929, p. 11 și pl. II/38, 44.

[32] S. S. Weinberg, AJA, 55, 1951, 2, p. 121—133 și pl. 3.

[33] Informație D. Elefterescu și M. Pahomeanu.

[34] Informație S. Morintz.

Așezarea neolitică de la Grădiștea Coslogeni aparține culturii Hamangia, documentată în special în Dobrogea [35].

Studiul materialului ceramic confirmă părerea lui S. Morintz că așezarea de la Grădiștea Coslogeni se plasează din punct de vedere cronologic în faza mai veche a culturii Hamangia [36].

Fig. 7. Călărași — km. 4. Fragmente ceramice.

Descoperirea de mai sus reprezintă cea mai vestică așezare de tip Hamangia de pe teritoriul țării noastre. Adăugăm și faptul că membrii acestei comunități culturale și-au ales drept mediu de locuire balta Dunării, fapt de asemenea inedit. Fără a avea certitudinea unei așezări stabile, descoperirea de la Călărași — km. 4 documentează trecerea, încă din faza veche, în stînga Dunării, în zona unor foste lacuri aferente fluviului, a unor elemente de cultură materială de tip Hamangia.

Revenind la prima descoperire, existența unor elemente de tip Boian în structura fazei vechi a culturii Hamangia s-ar datora, în bună măsură, poziției geografice avansate a așezării de la Grădiștea Coslogeni, realitate geoistorică care a permis purtătorilor culturii Hamangia de aici să intre mai ușor în contact cu aceia ai culturii Boian. Materialul ceramic de tip Boian găsit alături de material de tip Hamangia probează acest lucru. Interesant în privința raporturilor dintre cele două culturi ni se pare și fragmentul ceramic prezentat mai sus (fig. 5/14), vădind o interferență a tehnicilor de decorare. Identificarea materialului de tip Boian ca aparținînd fazei Bolintineanu ne îndreptățește să ne alăturăm afirmației făcute cu încă cîțiva ani mai înainte de către autorul săpăturilor, conform căreia nivelul neolitic aparținînd culturii Hamangia de la Grădiștea Coslo-

[35] D. Berciu, *op. cit.*, p. 15.

[36] S. Morintz, apud Al. Păunescu, *op. cit.*; S. Morintz, apud E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 47. Pentru faza mai veche a culturii Hamangia din Dobrogea, vezi, mai nou, P. Hașoti, Pontica, 13, 1980, p. 199—215.

Fig. 8. Profiluri ceramice. 1—66 Grădiştea Coslogeni; 66—68 Călăraşi — km 4.

geni se plasează într-o etapă cronologică sincronă cu faza I (Bolintineanu) a culturii Boian [37]. Contactul cultural dintre cele două culturi vecine, documentat pentru fazele lor vechi deocamdată pe linia Dunării la Grădiştea Coslogeni, se va menţine pînă la sfîrşitul evoluţiei culturii Hamangia [38].

În altă ordine de idei, pornind de la observaţiile lui J. Mellaart asupra statuetelor de la Hacilar potrivit cărora meşterii de acolo portretizau anumite aspecte ale vieţii principalelor „divinităţi" [39], s-ar putea da aceeaşi interpretare [40] şi figurinelor de la Grădiştea Coslogeni, şi anume: „fată nubilă" (fig. 6/5), femeie în pragul maternităţii (fig. 6/1, 3), matroană (fig. 6/2,4) [41].

CERTAINS PROBLÈMES DE LA CULTURE DE HAMANGIA À LA LUMIÈRE DES DÉCOUVERTES FAITES DANS LE DÉP. DE CĂLĂRAŞI

RÉSUMÉ

Etant donné l'intérêt des spécialistes pour l'élucidation de certains problèmes concernant les rapports entre les cultures de Hamangia et de Boian, l'auteur présente deux découvertes récentes faites dans le département de Călăraşi : à Grădiştea-Coslogeni (tessons céramiques et figurines anthropomorphes du type Hamangia, à côté de quelques fragments céramiques du type Boian) et à Călăraşi — km 4 (2 fragments céramiques du type Hamangia).

L'étude du matériel céramique de Grădiştea-Coslogeni confirme l'opinion de S. Morintz, l'auteur de la découverte, selon laquelle la phase ancienne de la culture de Hamangia, qui jusqu'à ce jour n'est attestée qu'en ce lieu, se situe à une étape chronologique synchrone avec la phase I (Bolintineanu) de la culture de Boian.

Enfin, les figurines de Grădiştea Coslogeni pourraient représenter des aspects des principales «divinités» : la «fille nubile» (fig. 6/5), la femme de la veille de la maternité (fig. 6/1, 3) et la matrone (fig. 6/2, 4).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Relevé des découvertes de type de Hamangia trouvées dans le département de Călăraşi.

Fig. 2. Grădiştea Coslogeni. Fragments céramiques de facture grossière.

Fig. 3. Grădiştea Coslogeni. 1—5 fragments céramiques de facture grossière; 6—13 fragments céramiques de même facture, ayant la surface couverte d'une couche grise.

Fig. 4. Grădiştea Coslogeni. Fragments céramiques modelés en argile fine.

Fig. 5. Grădiştea Coslogeni. 1—7 fragments céramiques modelés en argile fine; 8—13 fragments céramiques de type de Boian ; 14 fragment céramique manifestant une interférence des techniques de décoration.

Fig. 6. Grădiştea Coslogeni. Figurines anthropomorphiques.

Fig. 7.—Călăraşi —km 4. Fragments céramiques.

Fig. 8.—Profils céramiques. 1—66 Grădiştea Coslogeni; 6778 Călăraşi—km 4.

---

[37] Vezi nota 36; E. Comşa, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 17.

[38] D. Berciu, *op. cit.*

[39] J. Mellaart, *ibidem*, 1, p. 167—171.

[40] Idee avansată de Silvia Marinescu-Bîlcu, pe linia revizuirii întregii sculpturi neoeneolitice de pe teritoriul României, Pontica, 10, 1977, p. 42; idem, Peuce, 6, 1977, p. 16.

[41] Demonstraţie încercată într-un studiu special, R. Lungu, SCIA, Artă plastică, 25, 1978, p. 201—209.

O DESCOPERIRE ARHEOLOGICĂ RARĂ DE LA OCNIȚA, JUDEȚUL VÎLCEA

DE

D. BERCIU

Printre descoperirile deosebit de importante provenind de la Ocniţa — unde a fost localizată Buridava dacică — menţionăm şi o piesă cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de „căţel de vatră". Piesa în discuţie face parte din conţinutul unui depozit de obiecte de fier şi bronz, foarte variate în ceea ce priveşte funcţionalitatea. Depozitul cuprinde un număr de 33 obiecte [1], aşezate de o parte şi de alta a „căţelului de vatră". Un grătar de fier era pus deasupra acestora. În apropiere de o extremitate a „căţelului" era un vas de bronz — import roman —, în formă de amforetă. Torţile vasului erau rupte intenţionat şi puse în interiorul său. Vasul poartă urme de folosire. Aceeaşi constatare am făcut-o şi la celelalte piese, care, în totalitatea lor, au fost mult întrebuinţate, unele o vreme foarte îndelungată. Clopotele de bronz, de pildă, au urme adînci pe torţile de atîrnare, iar securile păstrau încă resturi din cozile de lemn. Cele două securi cu gaură de înmănuşare longitudinală erau aşezate în interiorul clopotului mare de bronz şi cozile lor de lemn fuseseră frînte de la marginea duliei; în aceasta s-a conservat lemnul, ca şi în dulia vîrfului de lance, și în aceea a uneltei speciale folosite în exploatarea sării.

Urme de folosire îndelungată poartă şi piesa de care este vorba aici, aşa cum se va vedea mai departe. Unele obiecte ale depozitului au şi urme de foc, ceea ce înseamnă că ele au fost recuperate după un incendiu parţial sau poate general. Am arătat, cu altă ocazie, că depozitul trebuie să fi avut un caracter votiv, de cult, poate în legătură cu cultul vetrei. Observaţiile stratigrafice ne-au arătat că depozitul aparţine nivelului II din aşezarea civilă de la punctul „Fundătura Cosotei", şi anume orizontului superior, adică subnivelului II b, respectiv sfîrşitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n.

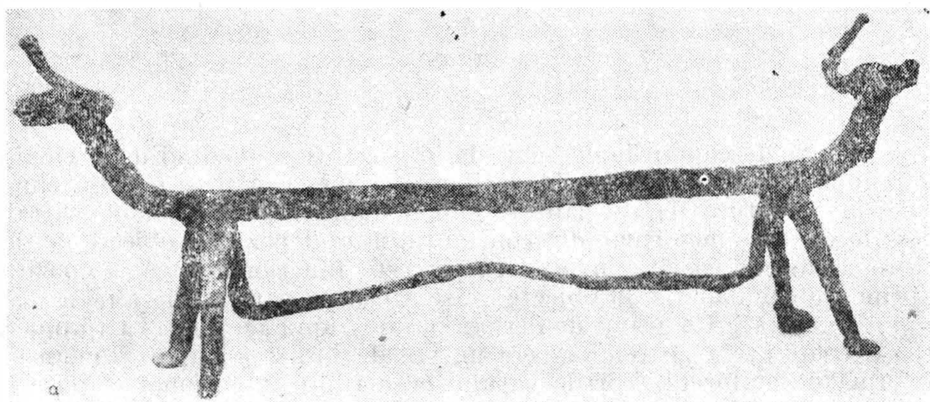
„Căţelul de vatră" are o formă caracteristică. El este format dintr-o bară masivă de fier, cu secţiunea rectangulară, avînd în mijlocul lungimii sale laturile de 0,024 × 0,02 × 0,015 × 0,016 m, pe cînd spre extremităţi se lăţeşte pînă la 0,03 m, pentru a uşura perforarea verticală de prindere a picioarelor printr-un nit, care s-a păstrat în ambele părţi. Bara orizontală formează „corpul" unui taur, lung de 0,45 m; la cele două extremităţi bara se curbează — în forma literii S —, pentru a reda gîtul taurului, care se termină cu reprezentarea capului, prevăzut cu coarne. Acestea sînt

[1] O prezentare amănunțită a diferitelor obiecte am făcut-o în monografia noastră *Buridava dacică*, vol. I, Bucureşti, 1981, p. 42 şi urm.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie, 1982, p. 25—34

elegant arcuite și au vîrfurile rotunjite în formă de sferă ca la o piesă din Moldova [2]. Lungimea coarnelor este de 0,11 m, pe cînd aceea a gîtului este de 0,07 m.

Lungimea totală a „cățelului" — de fapt a „taurului" — este de 0,625 m.

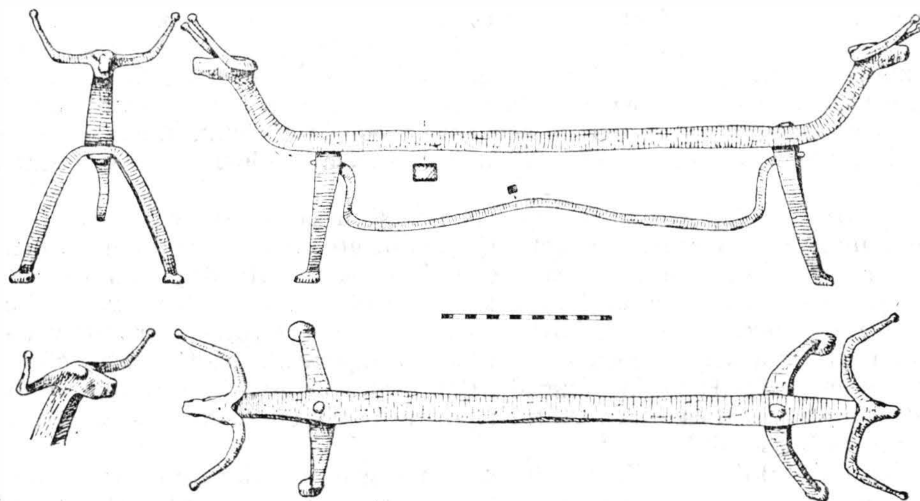

Fig. 1. a, b Ocnița, jud. Vîlcea ; „cățel de vatră" de fier.

De bara centrală au fost prinse cu nituri picioarele piesei, făcute tot din bară de fier, cu secțiunea rectangulară, fiind mai lată (de 0,02 m) în zona de prindere de bara longitudinală. Spre capete se subțiază, dar se termină cu cîte o îngroșare laterală semisferică, simbolizînd, astfel, copita taurului. Picioarele au forma literei „U".

Stabilitatea „cățelului", era asigurată, nu numai de puternica bară arcuită în formă de picioare, dar și din așezarea echilibrată a picioarelor,

[2] *Expoziția civilizației geto-dacilor din bazinul Siretului*, Bacău, 1977, p. 12, nr. 114.

la o distanţă de 0,12 m unul de altul, corespunzînd întru totul înălţimii picioarelor, tot de 0,12 m.

Înălţimea totală a „căţelului" este de 0,21 m pînă la botul taurului şi de 0,23 m pînă la vîrful coarnelor; distanţa între vîrfurile coarnelor este de 0,125 m. Piesa noastră mai este prevăzută cu o bară secundară, aşezată sub bara longitudinală şi prinsă la capete în aceeaşi perforaţie şi cu acelaşi nit care fixa picioarele. După ce coboară 0,06 m, această bară merge paralel cu cea principală, avînd o îndoire voită, făcută la mijloc. Rostul acestei bare era de a spori rezistenţa „căţelului" în cele două puncte unde erau fixate picioarele. Secţiunea acestei bare este pătrată, iar lungimea ei (în partea inferioară) de 0,37 m.

Piesa a fost lucrată cu ciocanul la cald. Ea era puternic mîncată de rugină; totuși s-a putut observa că a fost foarte multă vreme folosită. De fapt, categoria de obiecte căreia îi aparţine piesa noastră a fost multă vreme în uz și trecea de regulă de la generaţie la generaţie.

Piesa aci prezentată constituia, după cum am arătat încă de la început, elementul central al depozitului, în jurul său grupîndu-se toate celelalte obiecte. Și această constatare ne poate explica faptul că o atare piesă trebuie să fi avut o semnificaţie deosebită, o funcţionalitate specifică. Fără îndoială că atît această piesă, cît şi grătarul de fier, găsit în acelaşi depozit, aparţineau categoriei de obiecte legate de vatră şi de practicile cerute de cultul vetrei, de pregătirea ospeţelor cu caracter deosebit, fie rituale, fie politice sau de altă natură. Ambele aceste piese erau portative și au fost folosite un timp îndelungat.

Denumirea de „căţel de vatră" (fr. *chenet*; germ. *Feuerbock*; engl. *ire-[illegible]x* sau *fire-dog*) este azi convenţională; ea se referă în mod clar la o singură categorie de obiecte, fie că sînt de lut, de fier sau, în cazuri mai rare, de bronz. În mod cu totul excepţional mai poate fi subînţeleasă aici și noţiunea de „grătar de vatră" [3], cum a fost considerat, printre altele, exemplarul descoperit într-un mormînt de la Argos, în Pelopones, datînd din epoca arhaică și care are extremităţile stilizînd ciocul de raţă [4].

Trebuie arătat că la grupa de lut se întîlneşte în mod curent stilizarea capului de berbec, pe cînd la cea de metal se apelează aproape în exclusivitate la capul de taur. Celelalte protome de animale (cal, cîine) și păsări (raţă, vulturi) sînt rare.

Arheologii români folosesc denumirea de „căţel de vatră", care a intrat în terminologia curentă, numai pentru exemplarele de lut cu stilizarea capului de berbec, sau pentru a se referi la descoperirile din afara ţării noastre. Pînă în prezent nici un „căţel de vatră" de felul celui pe care îl prezentăm aici nu s-a mai descoperit pe teritoriul României. Din acest punct de vedere el poate fi considerat un *unicum*.

Reprezentarea berbecului stă în legătură cu o străveche credinţă, întîlnită în special la neamurile indo-europene, şi care s-a menţinut pînă tîrziu la popoarele actuale din Europa sud-estică. Berbecul era considerat de romani animalul sacru al zeilor Lari. J. Déchelette vedea în reprezen-

---

[3] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, partea a III-a, Paris, 1914, p. 1 398.

[4] Ch. Picard, în *Actele celui de-al VI-lea Congres Intern. al ştiinţelor preist. și protoist.*, II, Roma, 1965, p. 420 și urm., pl. CXLVII/3.

tarea berbecului „imaginea victimei ce era sacrificată de preferinţă divinităţii vetrei" [5]. Cu timpul, în locul berbecului s-a preferat cîinele. Prin codul din 392 al împăratului Teodosiu a fost interzisă sacrificarea berbecului, dar ea a rămas în tradiţia populară. Taurul s-a bucurat — după cum se ştie —, încă din epoca neolitică, de un cult special, legat de fertilitate. Dăinuirea practicii sacrificării taurului, berbecului sau cîinelui în epoca Latène se găsea pe linia unei vechi tradiţii, pe care au cunoscut-o şi geto-dacii. Ea este documentată nu numai de „căţeii de vatră", dar şi de oasele aceloraşi animale descoperite în morminte sau în gropi rituale.

„Căţelul de vatră", era, prin urmare, în primul rînd un obiect de cult. În epoca lui Caesar asemenea piese erau în uz în casele galilor, după cum, în vremea lui Burebista şi Decebal se găseau în casele geto-dacilor.

„Căţeii de vatră" din metal nu erau însă numai obiecte legate de cultul vetrei şi al casei. Ele aveau şi o altă funcţie. Un asemenea „căţel" de metal era necesar pentru sprijinirea frigărilor şi la asigurarea curentului de aer la arderea lemnelor [6] puse pe vatră. Aşa ne explicăm şi asocierea acestei piese cu grătarul de fier din acelaşi depozit. Mai trebuie să mai amintim aci şi numeroasele „furculiţe" de fier descoperite în aşezarea civilă şi în gropile săpate în stîncă de pe terasele Cetăţii 1, care erau folosite la scoaterea cărnii fierte sau prinderea bucăţilor fripte pe frigări.

Desigur, un „căţel de vatră" de fier folosit ca suport de frigări nu-şi pierdea caracterul său de obiect de cult, legat de anumite credinţe şi practici religioase. Prezenţa acestor obiecte în morminte nu poate fi explicată decît prin folosirea „căţeilor de vatră" la banchetele funerare şi în practicile cultului vetrei [7], cît şi ale cultului strămoşilor, ambele fiind strîns legate între ele şi cu ideea perpetuării familiei, a gintei. La origine, categoria „căţeilor" de metal, răspundea unui principiu practic, acela de a activa arderea lemnelor pe vatră. De aceea cele mai vechi exemplare sînt mult mai simple, unele dintre ele nu au nici stilizările de capete de animale. Amintim aci cele două exemplare descoperite într-un mormînt de la Beilngries (Oberpflatz), care au o structură asemănătoare în general aceleia a piesei de la Ocniţa. La extremităţile barei orizontale — care formează corpul propriu-zis al „căţelului" — se află trei braţe arcuite, dintre care cel central are „bila" întîlnită la stilizările coarnelor de taur [8].

Împreună cu cele două exemplare, s-a găsit şi un „pachet" de frigări de fier. Cele din mormintele etrusce au peste 1 m lungime [9]. Prezenţa împreună într-un mormînt a „căţelului de vatră" şi a frigărilor dezvăluie caracterul dublu al funcţionalităţii acestor piese, pe de o parte latura practică, de preparare a fripturii, iar pe de alta de a răspunde unei credinţe în continuarea vieţii şi după moarte, a defunctului, cu toate îndeletnicirile, cu nevoile zilnice şi cu cele legate de participări la ospeţe. Potrivit unei credinţe mediteraneene, mortul trebuia să aibă la dispoziţie carne, frigări şi grătar-susţinător. Aşa ne explicăm şi ofranda de carne

---

[5] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 1 401.

[6] R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, 1920, p. 430.

[7] T. G. Powel, *Prehistoric Art* 1966, p. 247, fig. 253—254; într-un mormînt celtic s-au descoperit două exemplare de fier, de tip celtic (înalt); p. 247, fig. 256; un „căţel de vatră" cu cap de vultur descoperit la Kappel, în Württemberg.

[8] W. Angeli, *Die Hallstattkultur. Frühform europäischer Einheit*, Viena, 1980, p. 96.

[9] *Ibidem*, cu desenul respectiv.

(oaie-capră, porc, bou şi cal) din mormintele geto-dacilor de la Ocniţa şi din alte părţi ale teritoriilor locuite de aceştia.

În lumina celor menţionate aci, semnificaţia deosebită a „căţelului de vatră" de la Ocniţa iese la lumină şi mai bine, iar caracterul votiv al depozitului din conţinutul căruia făcea parte devine şi mai evident. S-a arătat încă de la început că celelalte 32 piese ale depozitului înconjurau şi unele acopereau „căţelul de vatră", aceasta fiind elementul central. O atare situaţie ne sugerează presupunerea că acest „căţel de vatră" aparţinea fie unui mare nobil (rege?), fie tezaurului unui sanctuar, în jurul căruia puteau avea loc ceremonii şi ospeţe, şi nu ni se pare inutil a aminti aci părerea unor cercetători că piese de genul celei de la Buridava dacică erau folosite direct de către nobili, ca şi frigările. Se fac referinţe [10] la menţiunea făcută de Homer că Achile împărţea el însuşi carnea cu frigarea eroilor ce veniseră în cortul său.

Cît priveşte originea „căţeilor de vatră", ea trebuie căutată în Orient şi în Grecia, unde apar încă din perioada geometrică şi de unde s-au răspîndit în Etruria [11]. Prima dată se întîlnesc aci în mormintele etrusce din secolul al VII-lea î.e.n. [12]. La nord de Alpi se răspîndesc din perioada timpurie Latène (Latène A, după Reinecke) [13]. Exemplarul de la Beilngries, semnalat mai înainte [14], reprezintă una dintre formele vechi şi care porneşte, din punct de vedere tipologic, de la prototipuri sudice, seria etruscă, de metal, dacă nu este vorba aci chiar de un import etrusc în mediul hallstattian. Ca şi la exemplarul nostru, elementul esenţial îl constituie bara orizontală, care reprezintă corpul, de care se fixează picioarele cu nituri, din bară de fier îndoită în forma literei U. La extremităţile corpului s-au adăugat trei braţe, care stau la baza dezvoltării ulterioare a prelungirilor cu capete de taur. Problema originii trebuie pusă în legătură şi cu aceea a tipologiei.

„Căţeii de vatră" formează, din punct de vedere tipologic şi al materialului din care sînt lucraţi, două grupe distincte :

a) grupa lucrată din lut;

b) grupa din metal, în general din fier şi foarte rar din bronz.

Piesele de lut sînt cele mai răspîndite în aria civilizaţiei geto-dace. La Ocniţa au fost descoperite cîteva zeci de exemplare, însă aproape toate în stare fragmentară. În majoritatea lor erau fixate pe bordura vetrei Exemplarele portative constituie şi la Ocniţa o raritate. Ele sînt modelate în formă de cap de berbec (foarte rar cu stilizarea capului de şarpe, ca pe brăţările de argint), cu coarnele din brîie crestate şi răsucite elegant, uneori întovărăşite de ghirlande. Asupra acestei grupe vom stărui altădată. Totuşi găsim util să amintim că şi exemplarele de lut celtice şi gallo-romane, descoperite în Franţa, sînt prevăzute cu capete de berbec şi decor în reliefuri crestate [15], dar stilul lor se deosebeşte de acela al exemplarelor de la Ocniţa, a căror ornamentare este de o rară eleganţă. Pe

[10] *Ibidem*, p. 97.

[11] G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, Wiesbaden, 1974, p. 106.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 107.

[14] W. Angeli, *op. cit.*, p. 96—97; autorul îl datează prin secolul al VII-lea î.e.n.

[15] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 1 348; p. 1 403, fig. 626/1, 3.

de altă parte, la Ocnița nu a fost încă descoperit tipul înalt, ca cel de la Nantes [16], la care stilizarea este simplă. Exemplarele de lut de la Ocnița nu oferă analogii mai apropiate nici cu „cățeii de vatră" de lut din Bulgaria, publicați de către T. Gerasimov, pe care el îi atribuie celților [17]; unii dintre cei de aici sînt din piatră [18]. În afară de cei care reprezintă capul de berbec, aici se întîlnesc și exemplare care stilizează capul de cal [19]. În orice caz, berbecul era simbolul sacrificiului în cinstea zeilor casei [20], ca și cîinele care era considerat „păzitorul căminului" [21].

O primă clasificare generală a „cățeilor de vatră" a făcut-o J. Déchelette, distingînd o grupă de lut și alta de metal, insistînd, evident, asupra celor din aria celtică și gallo-romană [22], dar oprindu-se deopotrivă și asupra răspîndirii, originii și cronologiei unor astfel de obiecte în general.

Observațiile lui Déchelette sînt valabile și în prezent. În 1954 Dietrich Drost[23] de la Jena a reluat și a adîncit problema tipologiei și originei grupei de metal din Europa centrală și legăturile acesteia cu aria de răspîndire a „cățeilor de vatră" în general [24]. Se arată că piese de acest gen răspundeau în primul rînd unei necesități practice, aceea de a ușura arderea lemnelor pe vatră în vederea pregătirii cărnii fripte pe jar pentru ospețe diferite.

Asemenea ziși „cățel" sau „mîțe" și „pisici", cum se numesc în mediul nostru țărănesc, dăinuiesc pînă în zilele noastre, uneori cu forme similare celor din vremurile protoistorice și cu funcțiuni asemănătoare, ca dovadă a unei îndelungate continuități [25]. În Gallia însăși ele au durat pînă în secolul al V-lea e.n. și au fost preluate de francii germanici [26]. Prin romani s-au răspîndit și la germani [27], iar în Anglia au dăinuit pînă azi, continuitatea aici fiind asigurată de către celți [28]. În ținutul alpin, din cauza conservatorismului culturii de acolo, aceste piese sînt semnalate

---

[16] *Ibidem*.

[17] T. Gerasimov, Izvestija Institut 23, 1960, p. 165–204, fig. 5–7; vezi și B. Hänsel, Germania, 47, 1969, p. 62–86.

[18] *T*. Gherasimov, *op. cit.*, p. 168, fig. 6.

[19] *Ibidem*, p. 168–190, pl. XI/1–3.

[20] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 1 403.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*, p. 1 407; după aceea a lui R. Meringer din 1891, *Bauernhaus und Einrichtung*; cf. R. Noll, *Das römerzeitliche Gräberfeld von Salurn*, în *Archäologische Forschungen in Tirol*, II, Innsbruck, 1963, p. 89, n. 3.

[23] D. Drost, Ethnographisch — Archäologische Forschungen, 2, 1954, p. 100–158.

[24] Evident că și alți specialiști s-au ocupat de aceste interesante obiecte de cult și de interes practic în același timp.

[25] Găsesc necesar a aminti că și la poporul român asemenea obiecte au persistat pînă în zilele noastre în feroneria și practica românească, păstrindu-și deopotrivă și forma; Dinu Giurescu și Andrei Pănoiu, *Feroneria veche românească*, București, 1964, p. 20, fig. 9/1 (Cîmpu lui Neagu, jud. Hunedoara și 2 (Sălciua); aceste „pisici" au absolut aceeași structură ca aceea a tipurilor etrusce de „cățel" și deci și ca aceea a exemplarului de la Ocnița—Vîlcea. Corpul „pisicii" era făcut dintr-o bară de fier, prin batere cu ciocanul, iar extremitățile, care continuă corpul, sînt răsucite, fără stilizări de animale. Desigur, aceste piese și-au pierdut acum semnificația de cult, rămînînd doar cu aceea de obiect de uz caznic, de susținător de lemne sau cazan (căldare), de unde și denumirea de pirostrie.

[26] D. Drost, *op. cit.*, p. 128.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*.

[29] R. Noll, *op. cit.*, p. 161; D. Drost, *op. cit.*, p. 102.

pînă în secoul al IV-lea e.n. [29] şi chiar, cum este foarte probabil, mult mai tîrziu.

Cele trei elemente ale construcţiei „căţeilor de vatră" de metal sînt: corpul, prelungirea în formă de cap de animal (dar şi de pasăre uneori) şi picioarele. După modul cum se combină acestea, se pot distinge tipurile şi variantele, fără a pierde din vedere însă nici tehnica, fiindcă majoritatea sînt lucrate prin ciocănire la cald, dar sînt şi altele — puţine dealtfel — lucrate prin turnare. Terminologia şi clasificarea tipologică a exemplarelor de metal depinde de felul cum sînt combinate aceste trei elemente constitutive, nu din lipsa unuia dintre ele. D. Drost determina, din acest punct de vedere, o grupă *A*, cea mai simplă, formată doar dintr-o bară de fier („reine Barrenform"), grupa *B*, constituită din bară (corp), picioare şi capul de animal cornut sau nu, precum şi grupa *C*, la care picioarele şi coarnele formează o unitate caracteristică, simplificată oarecum. Exemplarul descoperit în complexul de la Buridava dacică aparţine grupei *B*, după D. Drost. Corpul şi capul de taur cu două coarne, în ambele părţi, au fost lucrate dintr-o bară. Picioarele — patru la număr — sînt formate cîte două dintr-o bară (sau placă) îndoită în forma literei *U* şi prinsă de corp prin nituri. Fineţea şi eleganţa, cît şi executarea îngrijită a coarnelor cu „bile" arată că acestea au fost lucrate separat de către meşter şi apoi „sudate", deşi în general, un atare element se lucra odată cu capul taurului, cum a fost cazul la exemplarul de la Salurn [30], ca să dăm numai un exemplu, la care elementul realist este mult mai slab decît la exemplarul nostru, aşa încît şi din punct de vedere stilistico-tipologic „căţelul de vatră" de la Ocniţa marchează o etapă mai veche faţă de cel de la Salurn. De fapt în conţinutul mormîntului 78 de incineraţie din necropola de la Salurn (Tirolul de Sud) se găsea şi o monedă [31] a împăratului Marcus Aurelius, aşa încît piesa de care este vorba aci datează spre sfîrşitul secolului al II-lea e.n. sau cel mai tîrziu începutul secolului al III-lea e.n., pe cînd exemplarul de la Ocniţa — şi implicit întregul depozit din conţinutul căruia face parte —, se plasează din punct de vedere cronologic la sfîrşitul secolului I î.e.n.

„Căţelul de vatră" de la Ocniţa prezintă o perfectă simetrie în întreaga sa construcţie. Înălţimea gîtului şi a coarnelor este proporţionată faţă de aceea a lungimii şi a înălţimii corpului. Exemplarul nostru intră în grupa documentată de majoritatea unor asemenea obiecte care au o lungime cuprinsă între 0,50 m şi 0,70 m.

Piesele de genul celei de la Ocniţa se deosebesc fundamental de „căţeii de vatră" înalţi, uneori peste 1 m, care aparţin tipului celtic .D. Drost a făcut o deosebire clară între tipul etrusc şi cel celtic, care, şi în privinţa răspîndirii lor constituie arii geografice aparte, deşi are loc şi o întrepătrundere a celor două tipuri [32]. Cele mai numeroase exemplare ale tipului celtic se găsesc în Insulele Britanice, unde vor fi aparţinut nobililor celţi [33], întrucît aesmenea obiecte sînt considerate ca piese de lux, aristocratice, cum trebuie să fi fost şi cel de la Ocniţa. Fără îndoială că şi „căţeii de

[30] R. Noll, *op. cit.*, pl. 17/2.
[31] D. Drost, *op. cit.*, p. 102.
[32] *Ibidem*, p. 121 şi p. 122, cu harta, răspîndirea celor două tipuri.
[33] *Ibidem*, p. 120.

vatră" de tip etrusc erau în general un bun al membrilor aristocrației. De aceea îi și găsim și în mormintele lor. Spre deosebire de tipul etrusc, care se lucra dintr-o bucată — corp și stilizarea capului cu coarne —, la cel celtic părțile cu prelungirile coarnelor se făceau separat, ceea ce — cum observă D. Drost [34] —, permitea o mai liberă desfășurare pe verticală și deopotrivă pe orizontală a acestor elemente.

Cît privește încadrarea tipologică a piesei de la Ocnița, din cele arătate mai înainte a reieșit că această descoperire nu intră în grupa celtică a „căței lor de vatră", ci în cea etruscă. O atare precizare atrage după sine concluzia că exemplarul nostru nu a pătruns pînă la Buridava dacică prin filieră celtică, mai ales că în mediul celtic de pe teritoriul vechii Dacii nu se cunoaște nici un „cățel de vatră", de nici un fel. Dacă avem în vedere analogiile cu unele exemplare ale tipului etrusc și de răspîndirea acestora, atunci ne putem explica și folosirea de către daci a unui atare element de civilizație, ca urmare a unui contact îndelungat cu lumea romană.

Se știe că tipul etrusc de „cățel de vatră" s-a răspîndit în Etruria încă de la sfîrșitul secolului al VIII-lea și îndeosebi în secolele VII—VI î.e.n.[35]. De la etrusci l-au luat celții și romanii, care l-au răspîndit în Italia și la nord de Alpi, cît și la iliri. Așa se explică prezența acestui tip pînă în Germania de Sud, Austria și Boemia. Cele mai recente exemplare datează din secolul al II-lea e.n., ca cel de la Salurn din Tirolul de Sud, deja semnalat de noi [36]. O bună analogie la exemplarul de la Ocnița găsim și în binecunoscutul *oppidum* celtic de la Manching în Bavaria, în apropiere de Dunăre, unde există, cel mai puternic *oppidum* celtic de la nord de Alpi [37]. De aci se cunosc trei exemplare de „cățeі de vatră" dintre care unul întreg [38] și două fragmentare [39]. Ele au fost lucrate dintr-o singură bară de fier, terminată la cele două extremități cu capete de taur cu coarne, prevăzute cu caracteristicele „bile", ca și exemplarul de la Ocnița. Dintr-o singură bucată este lucrat și exemplarul de la Gurnia, în Carintia [40], care nu are capul de taur decît într-o parte, ceea ce nu constituie o excepție în grupa etruscă. Brațele sînt însă mai înalte decît la piesa de la Ocnița. Folosirea barei secundare — cea de sub corpul propriu-zis al „cățelului" —, o întîlnim, de pildă, la un exemplar de la St. Maria Maddalena di Canzona [41] și la Ritten în sudul Tirolului [42], datînd din perioada tîrzie Latène. Asemănările cu exemplarul din necropola de la Salurn au fost subliniate mai înainte [43].

Descoperirea de la Ocnița este încă o dovadă a relațiilor geto-dacilor cu romanii și o mărturie nouă a nivelului înalt al civilizației create de ei

---

[34] *Ibidem.*
[35] Vezi problema la D. Drost, *op. cit.*, p. 117 și p. 123 și urm.
[36] R. Noll, *op. cit.*
[37] W. Krämer, *Das keltische Oppidum von Manching, in Ingolstadt*, I, Wiesbaden, 1974, p. 20.
[38] G. Jacobi, *op. cit.*, p. 109, fig. 26/1.
[39] *Ibidem*, p. 106, pi. 34/593—594.
[40] *Ibidem*, fig. 26/2.
[41] D. Drost, *op. cit.*, p. 116, pl. VI/2.
[42] *Ibidem*, p. 119 și pl. VII/2.
[43] R. Noll, *loc. cit.*

și de orizontul larg deschis al acesteia. Pătrunderea spre Dunăre a acestui obiect de cult, dar și practic, s-a petrecut prin filieră romană. Avem în vedere deopotrivă și grătarul, descoperit în același depozit (fig. 2), și care reprezintă tot un model sudic, care s-a răspîndit la nord de Alpi și în ținu-

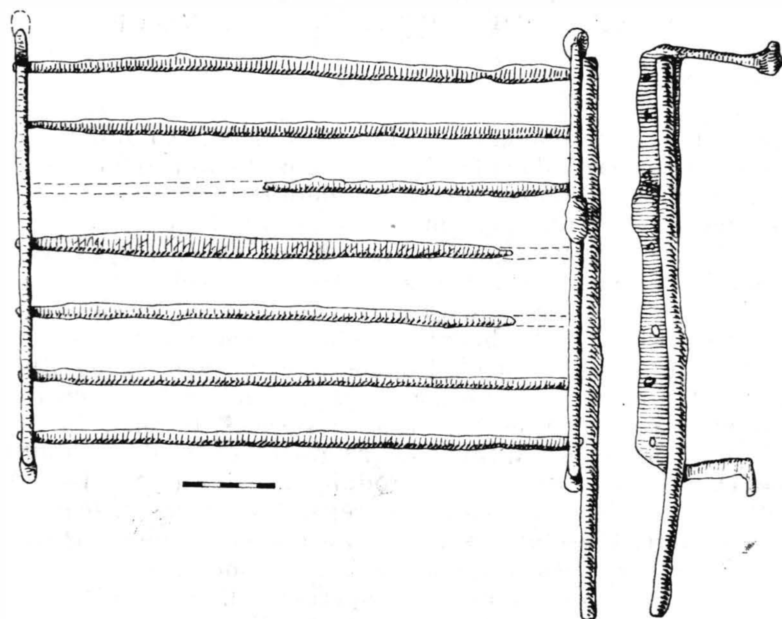

Fig. 2. Ocnița, jud. Vîlcea; grătar de fier descoperit în același depozit cu „cățelul de vatră".

turile alpine în epoca tîrzie Latène, pe cînd în nordul Europei se difuzează ca urmare a influenței romane [44]. Asocierea „cățelului de vatră" cu grătarul [45] în același depozit este, desigur, semnificativă. Cele două obiecte sînt deocamdată singurele de acest gen din întreaga regiune carpato-dunăreană și în general din afara zonei alpine, obiecte care datează din perioada Latène *D* și care, la Ocnița, aparțin mediului și civilizației autohtone de la sfîrșitul secolului I î.e.n. și începutul celui următor. Ele stau în legătură cu intensificarea penetrației la nord de Dunăre a civilizației și influenței romane în epoca împăratului Augustus și devin bunuri ale civilizației

[44] G. Jacobi, *op. cit.*, p. 110.

[45] Care a fost descris mai pe larg în monografia mea deja citată (v.n. 1). În orice caz, această piesă de caracter practic se întîlnește în Banat, la Gornea, în secolul al IV-lea e.n., de o formă cu totul asemănătoare (N. Gudea, Banatica, 7, 1977, p. 81 și fig. 58). Grătarul cu rame de tipul celui de la Ocnița, nu era semnalat pînă în 1974 (G. Iacobi, *op. cit.*, p. 110—111, cu fig. 27) la nord de Alpi, decît în ținuturile alpine — la Manching —, unde au fost descoperite 15 exemplare și unde a pătruns tot prin filieră romană, ca și tipul etrusc de „cățel de vatră". Din ce în ce mai clar se luminează calea sud-vestică de penetrație romană spre Dacia. Documentarea arheologică de la Ocnița — inclusiv cele două piese azi prezentate — oglindește tocmai această direcție.

localnicilor, răspunzînd în acelaşi timp unor necesităţi de ordin practic [46], dar şi spiritual[47].

UNE DÉCOUVERTE ARCHÉOLOGIQUE PEU COMMUNE À OCNIŢA. DÉPARTEMENT DE VÎLCEA

RÉSUMÉ

Après un exposé sommaire sur l'important dépôt d'objets de bronze et fer découvert en 1967 dans le niveau II *b* de l'établissement civil d'Ocniţa, dép. de Vîlcea, l'auteur décrit en détail une pièce rare : c'est un chenet en fer (fig. 1 ; lg. 0,625 m., H. 0,21 m). Le chenet est du type étrusque, d'après la typologie établie par D. Drost (n. 23) et par G. Jacobi pour Manching (n. 11—13).Le contexte archéologique assigne pour le chenet l'époque d'Auguste, c'est-à-dire la fin du Ier siècle av.n. ère — début du siècle suivant. A l'heure actuelle le chenet découvert à Ocniţa est le seul exemplaire connu en Roumanie et en général en Europe du Sud-Est. C'est une importation romaine, comme les nombreuses importations de ce genre trouvées à Ocniţa (casseroles, miroirs, passoirs, amphorettes, etc.). Après la fixation sous Auguste des frontières de l'Empire sur le Bas Danube, la diffusion des produits romains au Nord du Danube ne fera que croître. Le chenet en fer est répandu dans la Dacie préromaine avant la conquête. C'est un produit des ateliers italiques, de Campanie, arrivé en Dacie par la route du sud et du sud-ouest. A cette époque les liaisons des Daces et des Romains se faisaient directement sans le rôle intermédiaire des Illyriens et des Thraces Méridionaux.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. a, b Ocniţa, dép. de Vîlcea ; chenet en fer.
Fig. 2. Gril en fer découvert dans le même dépôt avec le chenet. fig. 1.

---

[46] I. Glodariu, E. Iaroslawski, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 119—120, pi. 65/10—12, 15—16 ; se publică aci şi se fac referinţe la descoperiri de frigări de fier, unele de mari dimensiuni care erau folosite pe grătare şi „căţel" de felul celor de la Ocniţa.

[47] Studiul P.Stary din "Kleine Schriften aus den Vorgeschichtlichen Seminar Marburg", Heft 5,1979,p. 40-61, nu l-am putut avea decît după încheierea primei corecturi a rîndurilor de mai sus.Autorul se ocupă cu deosebire de origine şi funcţiunea acestor „căţei de vatră" şi mai puţin de tipologia şi cronologia lor. Se arată că asemenea piese de lux apaţineau vîrfurilor aristocraţiei etruscee, luate după prototipuri orientale şi apoi răspîndite în toată Italia şi la nord de Alpi. Se arată că exemplarele din sec.I î.e.n. şi sec.I e.n. datează dintr-o vreme cînd cultura etruscă era deja romană şi cea celtică se apropia de sfîrşit.

INSCRIPȚII INEDITE DIN HISTRIA

DE

D. M. PIPPIDI

De la începutul cercetărilor la Histria, în 1914, inscripţiile scoase la iveală în cursul săpăturilor au fost publicate de V. Pârvan, cu o lăudabilă celeritate, pe măsura descoperirilor. Chiar după moartea înainte-mergătorului, textele importante (cu o singură excepţie : decretul în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos) au fost şi ele editate şi valorificate fără zăbavă, spre satisfacţia istoricilor de la noi şi de aiurea, care au salutat cu căldură promptitudinea şi acribia cu care aceste documente au fost puse la dispoziţia celor pregătiţi să le folosească. Cu toate acestea, de-a lungul timpului, fragmente de mai mică însemnătate s-au acumulat în depozitele şantierului în număr mare, în aşteptarea încheierii *corpus*-ului care va să le cuprindă pe toate. Data publicării acestuia se apropie, spre mulţumirea editorului, dar pînă la apariţia lucrării în curs de pregătire un număr restrîns de frînturi semnificative se pun astăzi la dispoziţia cititorului, pentru a le face mai curînd cunoscute şi pentru a oferi o probă a chipului cum asemenea texte vor figura în culegere.

DECRETE

1. Muz. Histria, inv. 462. Fragment dintr-o stelă de marmură rupt în toate părţile, găsit în săpăturile din Cetate în campania 1980. Dimensiuni : 25 × 20 × 8 cm. Înălţimea literelor : 10 mm. Deasupra primelor rînduri ale textului, cunună de laur în parte distrusă. După scris, secolele I î.e.n. — I e.n.

[Ἔδ]οξε τῶι δήμ[ωι ἐπιμηνιεύ-]
[οντος] Θεοδότου ....
.... ΛΛ ....

„Poporul a găsit cu cale... Sub preşedinţia cutăruia, fiul lui Theodotos, cutare al lui cutare (sau cutare colegiu de magistraţi) a propus...”.

Crîmpeiul e dintr-o hotărîre de cinstire a unui necunoscut (poate localnic, poate străin). Despre serviciile astfel răsplătite nu se poate spune nimic, şi nimic despre natura onorurilor ce i se vor fi decernat. Fără să fie sigură, data propusă are şansa să se apropie de adevăr. De relevat e şi împrejurarea că, la fel cu alte decrete de la sfîrşitul epocii elenistice, decizia emană de la Adunarea populară singură, fără obişnuita colaborare a Sfatului.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1982, p. 35—46

2. Muz. Histria, inv. 454. Stelă de marmură cu fronton şi acrotere, ruptă jos, găsită nu se ştie în ce împrejurări în campania 1977. Dimensiuni : 57,5 × 31 × 11 cm. Suprafaţa scrisă, cu rînduri foarte dese şi rău uzată prin frecare, e redusă la două benzi înguste, anevoie citibile, la dreapta şi la stînga lespezii. Singure descifrabile, rîndurile 1—3, conţin o parte din formula de sancţiune. După scris, secolul al II-lea î.e.n.

Ἔδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι·ἐπιμηνι-
εύοντος Ποσειδίπου τοῦ Ποσειδίπου
Εὐξενίδης Μο[νίμ]ου εἶπ[ε]ν·ἐπειδὴ ΑΟΣΤΑ
, ΕΝΤΟΣΥ ....
ΗΜΕΥ ....
ΔΟΥ ....

Începînd cu r. 4, niciuna din literele transcrise nu e sigură. Altele nici n-am încercat să le reproduc.

,,Sfatul şi Poporul au găsit cu cale. Sub preşedinţia lui Poseidippos al lui Poseidippos, Euxenides al lui Monimos a spus : întrucît. . .".

Decretul (cu multă probabilitate onorific) pare să fi avut o expunere de motive destul de lungă. Despre conţiut nu îndrăznesc să formulez vreo presupunere.

3. Muz. Histria, inv. 350. Fragment dintr-o stelă de marmură ruptă în toate părţile, găsit nu se ştie unde, nici cînd, în săpăturile din cetate. Dimensiuni : 27 × 24 × 18 cm. Înălţimea literelor : 10 mm. După scris, secolul al II-lea î.e.n.

....Ε..
.... ΑΝΟ ....
.... [ἕ]νεκεν ....
..................αὐτῶι καὶ ἐ[κγόνοις ....]
[ὅπως φι]λοτιμότε[ροι γίνωνται εἰδότες]
[ὅτι ὁ δῆμος τιμ]ᾶι τοὺς ἀγα[θοὺς τῶν]
[ἀνδρῶν, ἀποδιδοὺς αὐτοῖς τὰς ἀξίας τιμάς. .]

,,. . .lui şi urmaşilor. . . pentru ca să rîvnească a dobîndi slavă, cunoscînd că Poporul răsplăteşte pe bărbaţii vrednici, acordîndu-le cuvenitele cinstiri. . .".

Primele trei rînduri cu neputinţă de înţeles. Începînd cu r. 4 şi următoarele, exprimarea formulară a textului îngăduie întregiri aproape sigure, cu rezerva anevoinţei de a stabili lungimea rîndurilor.

DEDICAŢII

4. Muz. Histria, inv. 406. Stelă de marmură bine păstrată (cu excepţia unei rupturi la colţul de sus din dreapta, care n-a vătămat totuşi textul), găsită în campania 1973 în Zona sacră, în lucrările de degajare a templului Afroditei. Măcar că aflată împreună cu mai multe alte dedicaţii de date diferite, nu e deloc sigur că piatra va fi fost întotdeauna expusă

aci : o schimbare de loc şi, poate, de destinaţie nu mi se pare exclusă. Dimensiuni : 55 × 34 × 8 cm. Înălţimea literelor : 15 mm (*P* : 20 mm ; *o* : 12 mm). După scris, cel mai tîrziu din sec. III î.e.n.

Ἀπόλλωνος Φολευτη-
ρίου

„A lui Apollon Pholeuterios".

Dacă renunţăm să ne-ntrebăm pentru care motiv această stelă a fost găsită într-un loc unde n-avea ce căuta, ştiut fiind că la Histria Apollon dispunea de cel puţin un templu propriu, poate cel mai important din oraş, singura problemă pe care ne-o pune inscripţia pe care-ncercăm s-o lămurim e aceea a supranumelui zeului. Într-adevăr, după ştiinţa mea, Φολευτήριος nu era pînă acum atestat în legătură cu fiul Latonei, nici cu vreo altă divinitate din panteonul tradiţional. Chiar verbul de la care adjectivul pare formulat : φολεύω (mai ades φολάζω) nu-i de întrebuinţare curentă şi se întîlneşte, cît pot să-mi dau seama, fie în înţelesul de „a trăi într-o peşteră sau într-o tainiţă", fie în acela de „a hiberna" (în legătură cu somnul de iarnă al urşilor şi al reptilelor). Despre cameleon, Aristotel scrie undeva că „hibernează ca şopîrlele" : φολεύει δὲ καθάπερ οἱ σαῦροι (*Hist. anim.*, II, 11, 503 b 23).

Că între şopîrlă şi Apollon trebuie să fi existat o relaţie oarecare, e neîndoios. Că, în ochii unora, zeul trecea drept omorîtorul de şopîrle prin excelenţă (Σαυροκτόνος), iarăşi trebuie s-o credem pe temeiul mărturiei lui Pliniu cel Bătrîn, care ne-a lăsat descrierea unei statui a lui Praxiteles înfăţişîndu-l pe zeu în această ipostază : *fecit (Praxiteles) et puberem Apollinem subrepenti lacertae comminus sagitta insidiantem, quem Sauroctonon uocant* (*Nat. hist.*, XXXIV 70). Dar în ce împrejurări şi prin ce asociaţie de idei zeul „ucigător de şopîrle" va fi asumat epitetul altfel necunoscut Φολευτήριος, format după verbul exprimînd natura particulară a vieţuitoarelor care la vreme de iarnă se ascund în funduri de peşteri, mărturisesc că nu reuşesc să înţeleg.

5. Muz. Histria, inv. 262. Lespede de marmură vineţie ruptă jos, puţin vătămată la stînga şi la dreapta, găsită în campania 1949 în sectorul de SE al cetăţii. Dimensiuni : 36 × 29 × 8 cm. Înălţimea literelor : 12 mm. Sub unicul cuvînt păstrat, gravat sus, la stînga, urmele cîtorva semne ilizibile. După scris, secolele IV—III î.e.n.

Φόρκιος

„al (sau a) lui Phorkys".

Caracterul documentului e anevoie de sesizat. Într-o primă interpretare, ar putea fi vorba de un omagiu adus unei divinităţi marine a cărei natură nu era limpede nici pentru greci, judecînd după puţinele menţiuni de care se învredniceşte în *Theogonia* lui Hesiod, de unde aflăm doar că era născută din perechea Nereus—Gaia şi că la rîndu-i, împreună cu Keto, a dat fiinţă „Fecioarelor cărunte" *(Graiai)* şi unui „Şarpe cumplit".

Pe lingă dedicaţia de care ne ocupăm, şi cam din aceeaşi vreme, solul Histriei ne-a oferit şi o inscripţie ceramică al cărei text, în citirea

editorului — Φίλων ἀνάθημα Φόρκυι ἐμὲ (ἀνέθηκε) — e interpretat de el: „Filon m-a pus pe mine ofrandă lui Forkys" (St. Cl. 7, 1965, p. 275).

Oricare a putut fi raţiunea unuia sau altuia din cele două prinoase (unul prea concis, celălalt nu tocmai corect formulat), exclus nu-mi pare nici ca Phorkys să fie în inscripţia noastră un anthroponim, în care caz legătura lespezii cu personajul în cauză, exprimată prin folosirea numelui la genitiv, ne îndeamnă să ne gîndim la o piatră de mormînt. Pentru inscripţii funerare reduse la un singur cuvînt, numele defunctului, v. exemplele strînse şi comentate de Christiane Dunant în Fouilles d'Erétrie, 6, 1978, p. 28—45.

6. Muz. Histria, inv. 433. Fragment dintr-o bază de calcar, rupt în toate părţile, descoperit nu se ştie cînd şi în ce condiţii. Dimensiuni: 18 × 18 × 10 cm. Înălţimea literelor: 17—26 mm. După scris, din secolele IV—III î.e.n.

[Νύμφαις ἀ]γαθαῖς
[εὐχαριστήριο]ν

„Închinare Nimfelor binevoitoare".

Alte dedicaţii pentru nimfe ni s-au păstrat în satele din teritoriul rural al cetăţii.

7. Muz. Histria, inv. 358. Placă de marmură ruptă peste tot, găsită nu se ştie cînd, nici unde. Dimensiuni: 12 × 26,5 × 8 cm. Înălţimea literelor: e. 1—2,26 mm; r. 3: 10 mm. După scris, secolul al II-lea e.n.?

[Ἀπολ]λωνίδης
Ἥρωι εὐ[χὴν]
[Ἡρακ]λείδης

„Apollonides.. închinare Eroului.. Heraclides".

„Eroul" e, fireşte, Cavalerul trac. Placa lipseşte din culegerea întocmită de Nubar Hamparţumian (CCET, IV).

8. Muz. Histria, inv. 450. Bază de marmură cu profile sus şi jos, ruptă la dreapta şi la stînga (fără ca textul de pe faţa principală să fi fost vătămat), descoperită în campania 1977. Pe faţa superioară, două adîncituri — una pătrată, alta dreptunghiulară, care trebuie să fi slujit la fixarea statuetei pomenite în textul dedicaţiei. Dimensiuni: 11 × 22,5 × 16,5 cm. Înălţimea literelor: 18—20 mm. După scris, sec. II î.e.n.

Φιλόθεος Μενίππο[υ]
ἀγορανομήσας
Ἑρμεῖ Ἀγοραίωι

„Philotheos al lui Menippos, la ieşirea din slujba *agoranomiei*, lui Hermes Agoraios".

Personajul e numit aci pentru întîia oară, dar magistratura pe care se mîndreşte de a o fi exercitat ne e bine cunoscută, la Histria şi în alte locuri.

La rîndu-i, Hermes Agoraios e o divinitate protectoare a pieţii *(agora)* şi a celor legaţi prin meseria lor de piaţă. O dedicaţie identică, din secolul al III-lea î.e.n., a fost publicată de V. Pârvan încă din 1925 (Dacia, 2, 1925, p. 209).

9. Muzeul Histria, inv. 291 a-b-c. Trei fragmente dintr-o arhitravă de marmură trunchiată la început şi la sfîrşit, descoperite la date diferite, unul (a) în sectorul de SE în 1954, celelalte două (b-c) în zidul de incintă al cetăţii, în campania 1970. Dimensiuni: (respectiv): 49 × 37 × 52; 27 × 37 × 40 şi 45 × 35 × 67 cm. Înălţimea literelor: 70—80 mm. Cele trei fragmente se leagă între ele nemijlocit avînd acelaşi conţinut.

[Imp(eratori) Caes(ari) diui Traiani Part]hici filio
diui [Nervae nepoti, Traiano Hadriano Aug(usto)]
[Αὐτοκράτορι Καίσαρι θεοῦ Τραιανο]ῦ Παρθικοῦ υἱῷ,
θ[εοῦ Νέρουα υἱονῷ, Τραιανῷ Ἁδριανῷ.......].

„Împăratului Caesar Traianus Hadrianus Slăvitul, fecior al trecutului între zei Traian, biruitorul parţilor, nepot al trecutului între zei Nerva...".

Inscripţie de consacrare a unei clădiri de interes obştesc, înălţată în zilele lui Hadrian, între 117—138 e.n. O dată mai exactă a construcţiei nu se poate stabili din lipsa altor elemente din titulatura imperială. Tot aşa, natura ori înfăţişarea monumentului, înălţat desigur cu cheltuiala obştii histriene.

10. Histria, inv. 294. Fragment dintr-o stelă de marmură, rupt sus, jos şi la stînga, la dreapta mărginit de un chenar, găsit în Cetate nu se ştie cînd, nici unde. Dimensiuni: 29 × 21 × 7 cm. Înălţimea literelor: 15 mm. Secolul al II-lea e.n.

[Λ(ούκιον) Αἴλ(ιον) Καίσαρα, τὸ]ν ἐνφανέ-
[στατον Αὐτοκρά]τορος Καί-
[σαρος Τραιαν]οῦ Ἁδριανοῦ
[υἱὸν, ὑπὲρ νείκης τύ]χης τε καὶ αἰ-
[ωνίου διαμον]ῆς ....

Dedicaţia, prea mutilată pentru a putea fi întregită cu certitudine e pusă în cinstea lui Lucius Ceionius Commodus, în inscripţii L. Aelius Caesar, din 136 fiu adoptiv al împăratului Hadrian, mort la 1 ianuarie 138.

11. Muz. Histria, inv. 121. Fragment dintr-un bloc de calcar rupt în toate părţile, găsit în Cetate nu se ştie în ce împrejurări. Dimensiuni: 29 × 17 × 36 cm. Înălţimea literelor: 26 mm. Data: 138—160 e.n.

.... OIX
[Hadriano Anton]ino..
[....... Αὐ]τοκράτορι Καίσ[αρι]
[.............. Ἁδ]ριανῷ Ἀντω[νείνῳ]

Împăratul onorat e Antoninus Pius *(Imp. Caesar T. Aelius Traianus Hadrianus Aug. Pius)*.

În lipsă de elemente mai concrete de titulatură, data precisă a dedicației nu poate fi stabilită.

12. Muz. Histria, inv. 119 + 400. Două fragmente dintr-un *clipeus* de marmură cu bordura în relief, rupte la stînga și jos, găsite în campania 1963 în săpăturile din Zona sacră. Dimensiuni (împreună : cca 20 × 16 × 8 mm.) Înălțimea literelor pe bordura superioară : 15 mm ; pe *clipeus* : 15 mm. După scris : secolul al II-lea e.n.

Pe bordură, la dreapta :

... M .. ΟΥΛΠ...

Pe *clipeus*, în centru :

[ὑμνῳδοὶ περὶ] τὸν Διόνυσον
/ / / / / / / / / / / / / / N
. . . . ΠΟΦ
. [᾿Αθη]νάδου
...

Cît se poate judeca, e vorba de o dedicație de cinstire a unei echipe de cîntăreți dionysiaci, poate biruitoare la un concurs. În aceste condiții, numele din r. 4 ar putea fi al conducătorului artistic al formației.

CATALOAGE

13. Histria, sector A. Într-un zid degajat în campania 1978, bloc de marmură de mari proporții, tăiat dintr-o friză arhitectonică reîntrebuințată. Dimensiuni : 67 × 50 × 43 cm. Înălțimea literelor : 10 mm (afară de cele din r. 21, care măsoară 15 mm). Scris elegant, perfect clar, cu excepția r. 22, puțin citeț, și a rîndurilor 1—8 complet dispărute. Tot așa eventuala intitulație, care nu putea lipsi la o inscripție de o asemenea mărime. După scris, secolul al II-lea e.n.

Rîndurile 1—8 lipsă.

᾿Αρτεμίδωρος [Κ]αλλιστράτου
Βιάνωρ Β′ (Βιάνωρος)
᾿Αγαθοκλῆς ῾Ηροδώρου
Μενίσκος Κουσίου
Νουμήνιος Καλλιστράτου
῾Εφαιστόδωρος Θεοδώρου
Αἰσχρίων Β′ (Αἰσχρίωνος)
Σύμμαχος ᾿Αρτεμιδώρου
῾Ερρένιος Κλειτοφῶντος
Ποντικὸς Δημητρίου
Μενισ [κ] ος ᾿Αθηνάδου
᾿Αρτεμίδωρος Κουραγένους
Εὐξενίδης Μονίμου
/ / / / / / / / / / / / /
Δημοχάρης Δεκροίμου
Βάσσος Νίννου

'Αναξιμένης Κλειτοφῶντος
'Αριστοκράτης 'Αρτεμιδώρου
'Ασκληπιάδης Κλεινίου
'Αθηνάδης Β' ('Αθηνάδου)
.... ΛΩ Λυσιμάχου

„...Artemidoros al lui Kallistratos, Bianor al lui Bianor, Agathocles al lui Herodoros, Meniskos al lui Kousias, Numenios al lui Kallistratos, Hephaistodoros al lui Theodoros, Aischrion al lui Aischrion, Simmachos al lui Artemidoros, Herrenios al lui Kleitophon, Pontikos al lui Demetrios, Meniskos al lui Athenades, Artemidoros al lui Kuragenes, Euxenides al lui Monimos, indescifrabil, Demochares al lui Dekroimos, Bassus al lui Ninnos, Anaximenes al lui Kleitophon, Aristokrates al lui Artemidoros, Asklepiades al lui Klinias, Athenades al lui Athenades, ... al lui Lysimachos...".

Numele, cîte se citesc bine, sînt toate grecești și des întîlnite în cataloage de epocă imperială, ajunse pînă la noi în număr mare. Chiar patronimicul puțin obișnuit *Kouragenes* apare aci pentru a doua oară. Despre numele din r. 22, anevoie descifrabil, mă feresc să fac presupuneri. La fel despre patronimicul Δεκροίμον niciodată întîlnit înainte.

Cu privire la Βασσος, dacă nu e o simplă transliterație a latinului *Bassus*, v. G. Mihailov în L'*onomastique latine*, Paris, 1977, p. 346. E imposibil de spus dacă lista se încheia cu r. 29 sau dacă se prelungea pe piatra sensibil mai lungă înainte de a fi fost înjumătățită.

14. Muz. Histria, inv. 462. Fragment dintr-un medalion oblong de marmură, rupt la dreapta, la stînga și jos, găsit în 1978 în Zona sacră. Dimensiuni : 21 × 19 × 5 cm. Înălțimea literelor : 10 mm (cu excepția r. 1. unde slovele sînt de 15 mm). Secolul al III-lea e.n.

'Αγαθῆι Τύ[χηι]
'Επι ἱέρεω Διὸς Π[ολιέως]
οὕ[τοι ἱερεῖς θεοῦ·]
——...... Κάρπου Τερτ[ίου]
.... [Νει]κήρατος Π..........
Αἰσχρίωνος
.... ΙΕ ....

„Noroc bun ! Sub sacerdoțiul lui Zeus Polieus... următorii au fost preoți ai Zeului (urmează mai multe nume trunchiate).

Interesul deosebit al fragmentului stă în împrejurarea că în anul gravării listei preot eponym al Histriei era Zeus Polieus. Eponimii divine în cetatea de pe malul lacului Sinoe mai sînt atestate în alte două inscripții locale. Cît privește pe sacerdoții ale căror nume ni s-au păstrat : Karpos, Neikeratos, Aischrion — toate sînt grecești și des întîlnite la Histria din cele mai vechi timpuri, cu excepția lui Karpos, atestat de fiecare dată în texte din epoca imperială.

15. Muzeul Histria, inv. 463. Fragment dintr-o stelă de marmură cu chenar dublu, rupt sus, la dreapta și jos, descoperit în săpăturile din Sectorul A, în campania 1978. Dimensiuni : 34 × 19 × 9,5 cm. Înălțimea

literelor : 15 mm. Gravură adîncă, numeroase ligaturi. Începutul secolului al III-lea e.n.

Τ..........................
ΑΙ..........................
καὶ Β................
τὴν κτίσιν ....
τὰ τὴν θεο[σέβειαν..................]
προστάται ....
Εὐξείνιος ΑΙ..........
᾿Αρτεμίδωρος Ε ....
Εὐξενίδης Ευ ....
᾿Αρτεμίδωρο[ς] ....
῾Ιππόλοχος..........................
Οὔλ(πιος) ᾿Αττ[ικό]ς
῾Ηγησαγόρας ....
᾿Αμο ....
Διονυσιος ....
Ε ....

R. 2 : după *lamdba* inițial, altă literă triunghiulară : *A?* — 31 : după *iota*, bine păstrat, partea inferioară a unui *beta* ușor de recunoscut. —12 : după Οὔλ(πιος), *cognomen*-ul ᾿Αττ-(roman ? grec ?) anevoie de descifrat.

Pînă la r. 6, slovele păstrate nu dau un înțeles limpede, cu excepția r. 4 ; ,,zidirea'' și 6 : ,,fruntașii''. Ceea ce urmează reprezintă, cu multă probabilitate, numele acestora din urmă (Euxeimios, Artemidoros, Euxenides, Artemidores, Hippolochos, Ulpius Att... Hegesagoras, ... Dionysios), sub privegherea sau cu participarea cărora s-a realizat ,,zidirea'' menționată în r. 4.

Documentul evocă deci activitatea unei asociații religioase, poate în legătură cu clădirea unui lăcaș de cult. Dintre numele înșirate (teofore sau profane) singurul greu de citit e cel din r. 12, unde gentiliciul Οὔλ(πιος) folosit ca *praenomen*, precede un *cognomen* pe care aș înclina să-l întregesc ᾿Αττ[ικός].Pentru προστάται în alte asociații histriene, v. lista publicată în *Scythica minora*, București-Amsterdam, 1975, p. 230, cu comentariile respective.

FUNERARE

16. Muz. Histria, inv. 57. Bloc de marmură rupt sus, la stînga și jos, descoperit nu se știe cînd și în ce împrejurări, în săpăturile din cetate. Dimensiunile : 66 × 43 × 42 cm. Înălțimea literelor : 22—24 mm. Scrisul mai mult șters, după caracterele paleografice, secolele IV—III î.e.n.

ΥΜΑΡΟΥΣ
[᾿Αμει]νίας Φερεκλ[έ]ους
[Αἰσχί]νης ᾿Αντικράτους
.... Ἥρωι
[Εὐρυ]νόμη .... ΝΤΕΣ
..................ΟΥ..................ΟΣΜΟΥ
..............ΟΣ

Funerară. Crîmpeiele de nume se lasă greu întregite.

17. Histria, Sectorul A. Bloc de calcar gălbui, descoperit în 1980 în zidul de înconjur. Dimensiuni : 47 × 72 × 58. Înălţimea literelor : 33 mm (*omicron* şi *theta* mai mici). După scris, secolul al III-leaî. e.n.

Ἀπολλ[όδωρος]
Διοπείθους

„Apollodoros, fiul lui Diopeithes".

Piatră de mormînt. Formularul tradiţional.

18. Muz. Histria, inv. 293. Trei fragmente ale unei plăci de marmură elegant profilată sus, ruptă la stînga şi la dreapta, descoperită în campania 1959 în sectorul Casei romane tîrzii (*Domus*). Dimensiuni : 14 × 73 × 9 cm. Înălţimea literelor : 20 mm (*theta* şi *omicron* mai mici). După scris din secolul al III-lea î.e.n.

Μει[δ]ίας ὑ[π]ὲρ τῆς θυγατρὸς Μι-
---------------------- μένης ---------------------- A

„Meidias pentru fiica sa Mi...".

Inscripţie de pomenire a unei fete tinere, pusă de părintele său altminteri necunoscut. Destinaţia plăcii nu apare limpede. Oricum după material şi proporţii nu pare o piatră de mormînt.

19. Muz. Histria, inv. 290. Bază de calcar descoperită în campania 1954 în săpăturile din Zona sacră. Dimensiuni : 27 × 74 × 54 cm. Înălţimea literelor : 35 mm (*omicron* de numai 30 mm). Pe faţa superioară, φιάλη μεσόμφαλος. După scris, din secolul al III-lea î.e.n.

Νόνος

Piatră de mormînt a unui individ altfel necunoscut. Pomenirea defunctului numai prin numele-i personal nu e fără exemplu în epigrafia histriană, chiar dacă în cele mai multe cazuri pe asemenea baze se păstrează şi patronimicul. Pentru alte (numeroase) exemple de pietre de mormînt purtînd numai numele personal al defunctului sau defunctei, v. Christiane Dunant, *Stèles funéraires* (extras din Eretria, 6, 1978), p. 28—45, nr. 2—110.

20. Muz. Histria, inv. 212. Fragment dintr-o placă de marmură, rupt în toate părţile, găsit nu se ştie în ce împrejurări şi la ce dată. Înălţimea literelor : 18—20 mm. Secolele III—II î.e.n.

Πρωτ[αγόρου]
γυν[ή]

„...soaţa lui Protagoras".

Numele defunctei s-a pierdut. Caracterul funerar al inscripţiei e neîndoios.

21. Muz. Histria, inv. 103. Bloc de calcar rupt la stînga, la dreapta şi jos, descoperit în cetate, nu se ştie unde, nici cînd. Dimensiuni : 43 × 26 × 33 cm. Înălţimea literelor : 18—22 cm. Pe faţa superioară a pietrei, φιάλη μεσόμφαλος. După scris, secolul III/II î.e.n.

Νουμήνιε Ἑστιαίου
χαῖρε

,,Numenie, fiu al lui Hestaios, fi fericit !".

Nici decedatul, nici părintele său nu ne sînt altminteri cunoscuţi.

22. Muz. Histria, inv. 84. Stela de calcar cu fronton, ruptă sus, la dreapta şi jos, descoperită nu se ştie cînd, nici unde, între 1928 şi 1941. În centrul registrului superior, al cărui aspect de ansamblu abia de se poate ghici, ciorchine de strugure în relief. Dimensiuni : 18 × 21 × 7. Înălţimea literelor : 20 mm. După scris, secolul al II-lea î.e.n.

Πρῶτ[η]
Ἡροδ[ότου]
χ[αῖρε]

,,Prote a lui Herodotos, fi fericită !".

Piatră de mormînt de tipul cel mai banal. Defuncta şi părintele ei sînt necunoscuţi în prosopografia histriană.

23. Muz. Histria, inv. 471. Bază de marmură ruptă pretutindeni, găsită nu se ştie cînd, nici unde, în săpăturile din cetate. Secolul al II-lea î.e.n.

[Ἡ δεῖνα Διονυ]σίου θυ[γάτηρ]
[γυνὴ δὲ ....] νι[..........τοῦ..........]

,,Cutare ... fiica lui ... sios, soaţa lui cutare".

Piatră de mormînt cu neputinţă de întregit altfel decît în liniile-i mari. Defuncta e o femeie, dar propriu-i nume, ca şi cele ale soţului şi părintelui s-au pierdut.

24. Muz. Histria, inv. 350. Altar funerar cu cornişe retezate, rupt la dreapta şi jos, probabil reîntrebuinţat într-o construcţie. Data şi locul găsirii nu se cunosc. Dimensiunile actuale : 11 × 22 × 44 cm. Înălţimea literelor : 15 mm. Secolul al II-lea î.e.n.

ΑΓΩΗΓΙ..........................
Ἀρτεμ[ιδώρου]
[γυνή.....]

,,...soaţa lui Artemidoros".

Numele dispărutei (incomplet şi, oricum, neobişnuit (Pape-Benseler nu cunosc decît numele Ἀγώ, iar în alte texte nu l-am putut identifica), se întîlneşte pentru întîia oară la Histria. Dacă inscripţia avea şi un al

treilea rînd, cum am presupus, nu e limpede. Exclus nu e, de altă parte, ca într-o restituire ipotetică epitaful să fi sunat : ʼΑγὼ τοῦ δεῖνα ...[γυνὴ δὲ ʼΑρτεμι[δώρου τοῦ δεῖνα].

25. Histria, în zidul de vest al templului Afroditei din Zona sacră. Bază de marmură, întreagă, reîntrebuinţată. Dimensiuni : 25 × 50 × 40 cm. Înălţimea literelor : 32 mm. După scris, secolul al III-lea î.e.n.

ʼΑπόλλα
ʼΕλπίου θυγάτηρ

„Apolla, fiica lui Elpios”.

Numele defunctei şi al părintelui ei sînt perfect corecte, dar rare. Mai frecvent întîlnite, în aceeaşi perioadă sînt ʼΑπολλᾶς şi ʼΕλπίδης, ambele masculine.

26. Muz. Histria, inv. 406. Cinci fragmente dintr-o placă de marmură ruptă la stînga pe întreaga înălţime, găsite împreună cu alte texte epigrafice în cabinetul lui Sc. Lambrino de la Universitate, după incendiul din 1944. Dimensiuni : 39,5 × 15,5 × 3 cm. Înălţimea literelor : 20 mm (*omicron* mult mai mic : abia 5 mm). Secolul al III-lea e.n.(?).

.... I καὶ μοῦνον
.... ON ἔνθα τε
.... MBO ἐν αἴπυ
.... TI μητρὸς E
.... ων υἱὸς εων
.... INY IOIO CYPI
AIΠON ἐν ζω ....
[παυσ]άμενος βι[ότου]
[X]αῖρε. Xαῖρε
[καὶ σὺ π]αροδεῖτα..

Cît se poate judeca, epigrama nu număra mai multe versuri decît cele ale căror urme s-au păstrat. Ce înţelegem din ea e că sentimentele exprimate sînt ale unei mame neconsolate de moartea feciorului.

27. Muz. Histria, inv. 350. Fragment dintr-un bloc de marmură neagră rupt sus, la dreapta şi la stînga, descoperit în sectorul zidului arhaic în campania 1978. Dimensiuni : 27 × 16 × 14 cm. Înălţimea literelor : 17 —20 mm. După caracterele paleografice, secolul al III-lea e.n. Pe latura dreaptă, şi ea puternic mutilată, resturi dintr-o inscripţie mai veche, ţinînd de o primă folosire a blocului ca dedicaţie sau bază de statuie. Aci înălţimea literelor e de 25 mm, iar scrisul, cu multă probabilitate, din secolul al IV-lea î.e.n.

Faţa A :

[ʼΑπόλλωνι]
[ʼΙη]τρῶι

Faţa B :

.... [ϑυ]γατήρη
.... ΥΗϹΑΝΦΟΥΡΝΙ
[Χ]αῖρε καὶ σὺ παρο-
[δεῖ]τα.

A : „Lui Apollon Medicul" ;
B : .... fiicei (?) Fi fericită ! Şi tu, trecătorule !

Întregirea slovelor de pe faţa A poate fi considerată sigură. La fel, vechimea dedicaţiei, cu multă probabilitate din secolul al IV-lea î.e.n. În inscripţia de caracter funerar de pe faţa B, r. 1, [ϑυ]γατήρη e, poate o greşeală pentru [ϑυ]γατρί ; r. 2 e ininteligibil.

INSCRIPTIONS INÉDITES D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Les documents édités ci-dessus, choisis parmi les nombreuses inscriptions découvertes dans les fouilles d'Histria depuis la fin de la première guerre mondiale et restées jusqu'à ce jour inédites, présentent la particularité d'être tous fragmentaires, parfois réduits à quelques lettres seulement, presque toujours privés de parties plus ou moins importantes des textes originaux. Dans ces conditions, il est normal que leur restitution n'ait pu être tentée qu'avec une approximation dont l'éditeur est le premier à s'en rendre compte et qu'il ne peut naturellement que regretter.

Les n°s 1—3 sont des débris de décrets, n'accusant aucun trait caractéristique ni dans le contenu, ni dans la forme. Les n°s 4—12 sont des dédicaces dont certaines ne manquent pas d'imprévu, telles les stèles vouées à Apollon Pholeuterios, à Phorkys et aux Nymphes, sans compter une dédicace à Hermès Agoraios et une autre au Cavalier Thrace. Le n° 9 est un fragment d'inscription monumentale datant du temps d'Hadrien, le n° 10, un hommage à Lucius Aelius César, depuis 136 fils adoptif du successeur de Trajan. Enfin, le n° 12 représente un fragment de *clipeus* votif, consacré par un groupe d'hymnodes vraisemblablement lors d'une victoire obtenue dans un concours musical en l'honneur de Dionysos. Les n°s 13—15 sont des listes de noms dont seul le n° 14 présente une note moins banale, du fait qu'il date d'une année où l'éponymie de la ville était exercée par Zeus Polieus. Aux matériaux jusqu'ici énumérés on a fait suivre un choix d'inscriptions funéraires allant du IVe siècle *avant* au IIIe siècle *après* notre ère. Y figurent une épigramme du IIIe siècle ap. J.-C., ainsi que plusieurs inscriptions en prose, banales quant à l'onomastique et au formulaire.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA LEGIUNII A XI-A CLAUDIA LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL II-LEA

DE

M. ZAHARIADE

La evenimentele desfăşurate în Imperiul roman la sfîrşitul secolului al II-lea, soldate cu victoria finală şi consolidarea domniei lui L. Septimius Severus, legiunile de la Dunăre au avut un rol hotărîtor. Celor două legiuni din Moesia Inferior, I Italica de la Novae şi XI Claudia de la Durostorum le-au revenit sarcini precise în toate momentele decisive ale perioadei 193—197.

Participarea legiunii a XI-a Claudia la luptele pentru tron a fost amintită în istoriografia modernă la modul general, în contextul analizei evenimentelor ultimilor şapte ani ai secolului al II-lea [1]. Aspectele legate de istoria legiunii în această perioadă mai abordate de epigrafişti şi istorici sînt angajările succesive ale unităţii la marşul lui Septimius Severus asupra Romei şi la asediul Bizanţului, dar tratarea se reduce şi în acest caz doar la o sumară prezentare a celor cîtorva surse epigrafice [2]. O discuţie cu referire specială la rolul legiunii a XI-a Claudia în luptele pentru tron din 193—197 nu a avut încă loc în literatura de specialitate sau în lucrările monografice asupra unităţii de la Durostorum [3]. De aceea, în cele ce urmează vom încerca să reconstituim, în principal pe baza mărturiilor epigrafice şi parţial al celor literare, dat fiind caracterul lor indirect, mai în detaliu, angajarea legiunii a XI-a Claudia la evenimentele din perioada amintită.

---

[1] A. de Ceulneer, *Essai sur la vie et le règne de Septime Sévère*, Bruxelles, 1880, p. 37 și 66 ; J. Miller, RE, 3, 1897, col. 1 414 ; J. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg, 1921, p. 32—33 şi 50—55 ; cf. M. Fluss, RE 2 A, 1923, col 1 940—2 002, nr. 13, s.v. *Severus;* F. Miltner, RE, 14, 1928, col 1 828 ; A. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920, p. 120. nota 1 ; A. Calderini, *I Severi. La crisi dell' impero nel III secolo*, Bologna, 1949, p. 54.

[2] H. van de Weerd, Musée Belge, 7, 1903, p. 603—605 ; idem, *Étude historique sur trois légions du bas Danube*, Louvain, 1907, p. 210—211 ; B. Filov, *Die Legionen der Provinz Moesien*, Leipzig, 1901, p. 7—8 ; E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 699 ; R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, în Epigraphische Studien, 1, 1967, p. 43 ; cf. p. 45.

[3] De ex. I. Dianu, *Istoria legiunei XI Claudia și origina orașului Durostor (Silistra)*, București, 1888 ; vezi și nota 2.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie, 1982, p. 47—62

Cadrul istoric de la sfîrşitul secolului al II-lea în care a acţionat *legio XI Claudia* a fost, pe scurt, următorul [4]: după asasinarea lui Pertinax (28 III 193) trupele pretoriene l-au proclamat împărat pe senatorul Didius Iulianus. Aproape simultan au fost proclamaţi, după două săptămîni, alţi doi împăraţi : la 19 IV 193, la Carnuntum, legatul Pannoniei Superior, Lucius Septimius Severus, de către legio XIV Gemina şi, la mijlocul aceleiaşi luni, în Syria, legatul provinciei, Caius Pescennius Niger, de către trupele de aici. Mai aproape de Roma, Septimius Severus s-a impus mai repede, executînd cu trupele de la Dunăre un marş fulgerător asupra capitalei *(expeditio urbica)*; după uciderea lui Didius Iulianus (1 VI 193) a obţinut recunoaşterea oficială din partea senatului. În Occident, legatului Britanniei, Clodius Albinus, care viza de asemenea purpura imperială, i-a fost acordat titlul de Caesar.

În războiul civil care a urmat între Septimius Severus şi Niger ostilităştle au avut ca momente importante : ocuparea Bizanţului de către Aselliu Aemilianus, generalul lui Niger, şi încercarea de a cuceri Perinthul [5], a ediul Bizanţului (193/4 — 196) de către trupele Moesiei Inferior, bătăliilesde la Cyzicus, Nicaea şi Issus, în faţa porţilor Ciliciene (toamna 93 — to amna 194), soldate cu totala înfrîngere a lui Niger *(expeditio Asiana)*. Victoria a fost urmată de un marş împotriva provinciilor Osrhoene, Adiabene şi Atrene (*expeditio Parthica* — 195). Ultimul adversar al lui Septimius Severus, Decimus Clodius Albinus, proclamat Augustus în Occident (196) a fost învins în Gallia în cursul campaniei din 196—197 şi în urma bătăliei de la Tinurtinum (19 februarie 197) *(expeditio Gallica)*.

Expeditio urbica

a) CIL, X, 6 657 = ILS, 1 387 ; Saxer, *Vexillationen*, 43, nr. 75 ; A. von Domaszewski, *Rangordnung*, p. 245 ; H. G. Pflaum, *Les carrières*, II, p. 598 (Antium, Italia) :

M(arco) Aquilio M(arci) f(ilio)/Fabia (tribu) Felici/acensus equit(i) Roman(o), praef(ecto) Cl(assis) Pr(aetoriae) Ravennat(is), proc(uratori) patrim bis, proc(uratori) hered(itatium) patrim privat(a-

---

[4] Pentru perioada 193—197 vezi izvoarele literare : Dio Cassius, 73—75, 6—7 ; Herodian, 2,9—15 ; 3, 1—8, 1 ; HA, *Did. Iul.*, 2,1 ; 6, 3—5 ; 8 ; 7, 2—11 ; 8, 1—10 ; *Sev.*, 5, 1—11 ; 6, 1—11 ; 8, 6—8 ; 11—17 ; 9, 1—3 ; 9—11 ; 10, 1—3 ; 7—8, 11, 13 ; 12, 1—2 ; *Pesc. Nig.*, 2, 1—7 ; 4, 5—8 ; 5, 1—8 ; 8, 1 ; *Clod. Alb.* 1,1 ; 2, 1—5 ; 3, 2—6 ; 7, 1—6 ; 8,4 ; 9, 1—4 ; şi literatura : A. de Ceuleneer, *op. cit.*, p. 27—112 ; v. Wotawa, RE, 4, 1900, col. 70—76, s.v. *Albinus* ; M. Platnauer, *The life and reign of the emperor L. Septimius Severus*, Londra, 1918, p. 10—60 ; idem, JRS, 8, 1918, 2, p. 146—153 ; A. G. Harrer, JRS, 10, 1920, 2, p. 153—168 ; J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 15—68 ; M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 948—1 968 ; J. Miller, RE, 14, 1928, col. 1 139—1 140 ; M. Besnier, *L'Empire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée*, în G. Glotz, *Histoire ancienne*, III, *Histoire romaine*, IV, 1, p. 9—24 ; P. de Francisci, Atti Soc. Ital. Progr. Scienze, 15, 1937, 3, p. 19—30 ; J. Miller, CAH, 12, 1936, p. 3—15. G. M. Bersanetti, Riv. di Filol. Class, 66, 1938, 4, p. 357—366 ; W. Reusch, RE, 19, 1938, col. 1 092—1 100 s. v. *Niger* ; E. Manni, *La lotta di Settimio Severo per la conquista del potere*, Riv di Filol. Class., 75, 1947, p. 211—243 ; A. Calderini, *op. cit.*, p. 39—44 ; J. Fitz, *A military history of Pannonia from the Marcomann wars to the death of Alexander Severus (180— 235)*, ActaArch. Hung 14, 1962, p. 89—92 ; E. Birley, *Septimius Severus. The african emperor*, Londra, 1971 *(non vidi)*.

[5] O victorie iniţială a lui Aemilianus asupra trupelor lui Severus comandate de L. Fabius Cilo, *praepositus vexilationibus Illyriciani Perinthi tendentibus* (CIL, VI, 1 408), pare să relasă din emisiunile monetare ale lui Niger ; RIC, IV, 1, 1936, p. 94, nr. 21—22 ; cf. G. A. Harrer, JRS, 10, 1920, 2, p. 157 ; despre Asellius Aemilianus vezi Herodian, 3, 2, 2 ; PIR, I², 1933, p. 241, 1 211.

rum), proc(uratori) oper(um) pub(licorum),/praep(osito) vexillat(ionum) p(rimo) p(ilo) leg(ionis) XI Cl(audiae),/7(centurioni) fr(umentario) patrono col(oniae) ob mer(ita) eius/Antiat. Publ.

b) AÉ, 1945, 80 = Saxer, *Vexillationen*, 43, nr. 76 H. G. Pflaum, *Les carrières*, II, p. 598 (Cannes, Italia):

M(arco) Aquilio M(arci) f(ilio) Fabia (tribu)/Roma Felici, praeposi/to vexillat(ionum) agentium in Ital(ia)/p(rimo) p(ilo) legion(is) XI Claudiae.

Personajul din inscripţiile de la Antium şi respectiv Cannes este binecunoscutul *centurio Aquilius*, menţionat de HA (*Did Iul.*, 5, 8; *Pesc. Nig.*, 2, 6; cf. *Sev.*, 5, 8) şi Dio (73, 17), trimis de Didius Iulianus în Pannonia pentru a-l asasina pe Severus. În 193, cînd *Marcus Aquilius Felix* a primit această misiune el îndeplinea funcţia de *centurio frumentarius* la Roma. Trecut de partea lui Septimius Severus, Aquilius Felix a fost numit *primus pilus* al legiunii a XI-a Claudia [6]. Noul grad a putut fi preluat de Felix după 14 aprilie 193, cînd Septimius Severus a fost proclamat împărat, dar în orice caz înainte de 9 iunie, cînd acesta intră în Roma. În noua sa calitate Felix a primit comanda unor vexilaţii, cu titlul de *praepositus* [7], urmînd să-l însoţească pe Septimius Severus în Italia împotriva lui Iulianus. S-a acceptat unanim restituirea *vexillat(ionum)*, în ambele inscripţii, ceea ce are importante implicaţii asupra mărimii detaşamentului legiunii a XI-a Claudia plecat spre Italia.

E. Ritterling arăta că în ce priveşte dislocarea de vexilaţii dintr-o provincie, fie că în jurul unei legiuni se concentrează trupe auxiliare din aceeaşi provincie fie că alte legiuni trimit detaşamente sau iau parte în întregime [8]. În primăvara lui 193 nu pare să fie vorba de dislocarea întregii legiuni a XI-a Claudia. J. Fitz remarca faptul că la operaţiile din Italia, din necesităţi de acţiune foarte rapidă nu a existat posibilitatea participării integrale a tuturor legiunilor din Illyricum [9]. Dislocarea doar a unor vexilaţii de legiuni era suficientă în condiţiile în care, la Roma, pe Iulianus îl susţineau doar gărzile pretoriene. Baza corpului expediţionar al lui Septimius Severus au format-o vexilaţii din legiunile pannonice şi din cele moesice [10], dar cea mai mare parte din efective au rămas pe loc. A. Neumann aprecia o *vexillatio* comandată de un *centurio* de regulă la 1 000 de soldaţi [11]. Este de notat faptul că în cazul vexilaţiilor de legiune, în secolul al II-lea de obicei comandantul era un *tribunus laticlavius* [12], ceea ce nu este cazul aici. Or, Aquilius Felix, cu gradul de *primus pilus*

[6] Despre acest personaj vezi PIR, I², p. 193, nr. 988; G. Barbieri, *L'albo senatorio da Settimio Severo a Carino*, Roma, 1952, p. 141, nr. 653; cf. J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 32; R. Saxer, *op. cit.*, p. 43.

[7] A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 117; A. Neumann, RE, 8 A 2, 1958, col. 2 444; pentru analogii mai vezi CIL, X, 5 829, 6 657; AnnÉp., 1903, 368.

[8] E. Ritterling, Rheinisches Museum für Philologie, 58, 1904, p. 195; idem, JÖAI, 7, 1904, Bbl., p. 23—24.

[9] Herodian, 2, 6, 6—8; 11, 5; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90.

[10] E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 311; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90.

[11] A. Neumann, RE, 8 A 2, 1958, col. 2 444.

[12] *Ibidem.*

4—c. 1768

al legiunii a XI-a Claudia a primit o comandă excepţională nu asupra unei *vexillatio legionis*, ci asupra unor *vexillationes* care însumau probabil numai un mic nucleu al legiunii de la Durostorum, în jurul căruia s-au raliat vexilaţii din *alae* şi *cohortes* din Moesia Inferior [13].

Despre caracterul comandei lui Aquilius Felix asupra vexilaţiilor din Moesia Inferior vorbeşte indirect *cursus honorum* de la Caesarea (Syria — Palestina) al lui Lucius Valerius Valerianus [14]. Funcţia acestuia, *praepositus vexillationum felicissimae expeditionis urbicae*, ar exprima comanda asupra tuturor detaşamentelor *(vexillationes)* care l-au însoţit pe Septimius Severus în Italia [15]. Privită din acest unghi de vedere, misiunea lui Aquilius Felix pare să fi fost mai mult de însoţire a vexilaţiilor din Moesia Inferior spre Italia decît de comandă independentă. Ca urmare, este foarte probabil şi posibil ca Felix, de origine equestră, să fi fost subordonat pe linie de comandă lui Valerianus de origine senatorială, într-un moment cînd se impunea o acţiune rapidă şi unitară spre Italia.

La evenimentele prilejuite de marşul lui Septimius Severus spre Italia se referă şi tipurile monetare cu caracter exclusiv militar din anul 193, care celebrează individual toate cele 15 legiuni de la Rin şi Dunăre (cu excepţia legiunii X Gemina) [16]. Seria denarilor de argint emisă pentru legiunea XI Claudia între 193—194 (?) nu iese din tiparul obişnuit pentru majoritatea legiunilor, semn că unitatea de la Durostorum a îmbrăţişat de la început cauza lui Severus şi a luptat de partea acestuia [17].

După măsurile luate la Roma în iunie-iulie 193 [18], Septimius Severus a trecut la pregătirea minuţioasă a războiului cu Pescennius Niger. Herodian şi *Vita Severi* menţionează mai multe faze ale acestor preparative, de la antrenament la mişcări tactice de trupe. În această privinţă informaţiile date de cele două surse sînt următoarele:

Herodian, 2, 14, 6—7.

1 τούς τε οὖν στρατιώταις ἐκέλευσε παρασκευάζεσθαι πρὸς τὴν ἔξοδον
2 συνεκρότει τε καὶ πανταχόθεν στράτευμα

[13] J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 32—33; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90. *Legio I Italica* a putut deasemenea participa la expediţia din Italia cu vexilaţii, cum indică denarii bătuţi pentru ea; RIC, IV, 1, p. 65; J. Fitz, *op. cit.*, p. 89, 90; Chiar dacă legiunile din Moesia Inferior au trimis vexilaţii în Italia se ridică totuşi întrebarea de ce Septimius Severus nu a angajat în această fază a ostilităţilor părţi mai mari din *Exercitus Moesiae Inferioris*? Se pare că apropierea de Dunăre a regiunilor controlate de Niger şi faptul că Tracia, provincie senatorială, era lipsită de legiuni au constituit principala cauză pentru care trupele Moesiei Inferior şi în special cele două legiuni în majoritatea lor au fost menţinute ca rezervă, aşa cum au dovedit-o evenimentele de la Bizanţ (vezi *infra*).

[14] AnnÉp., 1966, 495; Avi Yonah, IEJ, 16, 1966, p. 135—141; S. Schüber, ArchÉrt, 94, 1967, p. 59—61; L. Balla, Acta Class, 3, 1967, p. 85—87; J. Fitz, Latomus, 28, 1969, 1, p. 126—140.

[15] Alături de Valerius Valerianus apare un *praepositus annonae expeditionis felicissimae urbicae* în persoana lui M. Rosius Bibulus (AnnÉp., 1914, 248).

[16] RIC, IV, 1, p. 65. Pentru *legio III Augusta*, fidelă lui Severus nu se bat monede (J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 24) ceea ce face valabilă presupunerea lui Fitz (*op. cit.*, p. 89) că emisiunile monetare au fost numai pentru legiunile care au participat efectiv la *expeditio urbica*. *Legio X Gemina* pare mai degrabă să fi rămas la Vindobona cu sarcini de supraveghere a limesului decît să nu se fi raliat la cauza lui Severus; cf. E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 686.

[17] RIC, IV, 1, p. 93, pl. V, 2. În general despre emisiunile monetare ale lui Septimius Severus, H. Mattingly, NC, 5, 1932, 3, p. 177—198.

[18] M. Fiuss, *op. cit.*, col. 1 953—1 955; M. Besnier, *op. cit.*, p. 15—17; J. Miller, CAH, XII, 1936, p. 4—5; A. Calderini, *op. cit.*, p. 45—50.

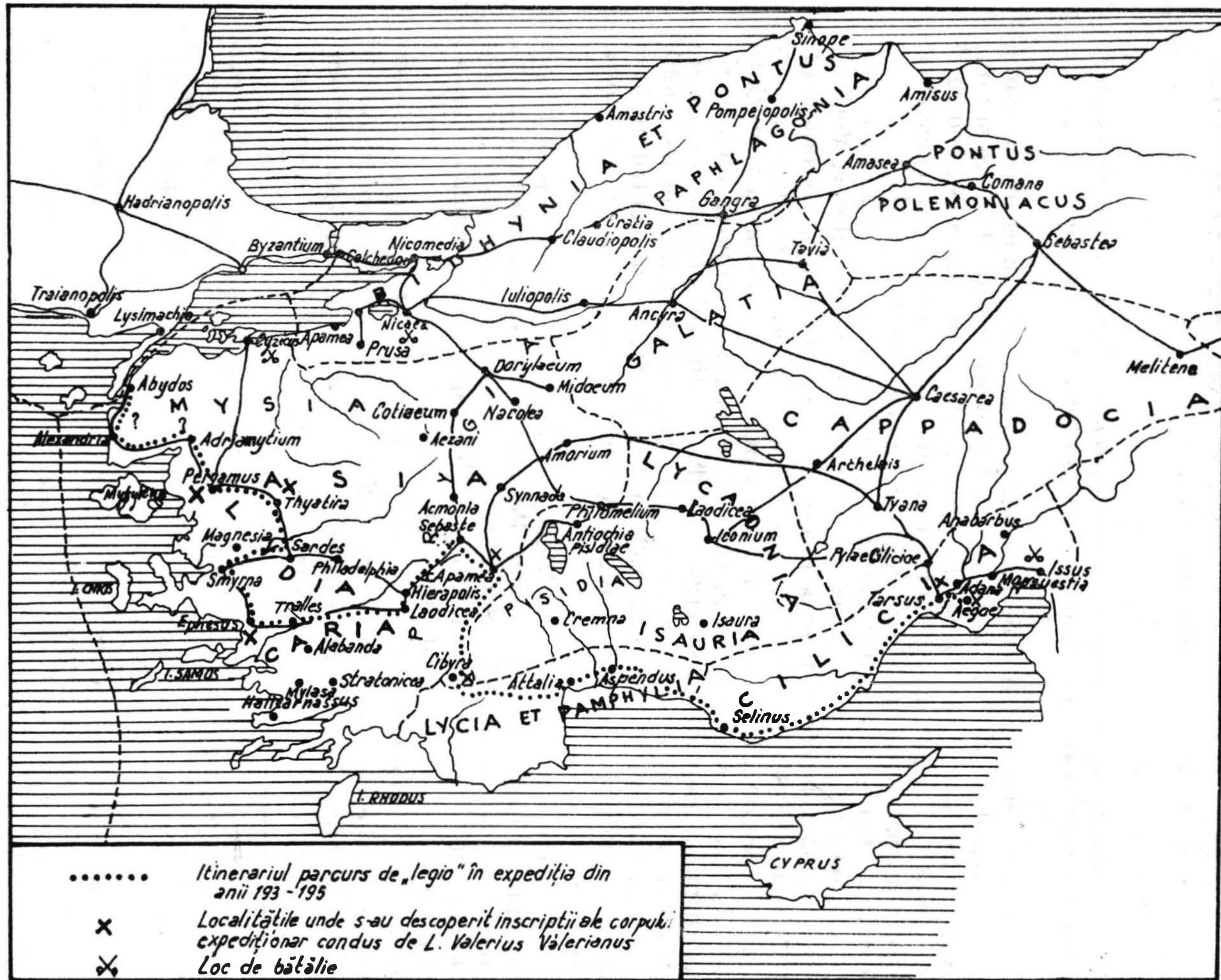

Fig. 1. Traseul parcurs de vexilaţia legiunii a XI-a Claudia şi de corpul expediţionar condus de L. Valerius Valerianus în vestul şi sudul Asiei Minor, cum rezultă din repartiţia inscripţiilor

3 ἔκ τε τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν πόλεων νεανίας μεταπεμπόμενος καὶ στρατεύων

4 εἴ τέ τι ἦν ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ τοῦ στρατιωτικοῦ λείψανον, κατελθὸν ἐπὶ Θρᾴκην ἐκέλευεν αὐτῷ συντυχεῖν

5 ἐξήρτυε δὲ καὶ στόλον ναυτικόν, καὶ πάσας τὰς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τριήρεις ὁπλιτῶν πληρώσας ἐξέπεμπε

HA, Sev., 8, 12 :

6 *miserat sane legionem, quae Graeciam Thraciamque praeciperet, ne eas Pescennius occuparet, sed iam Byzantium Niger tenebat*

Informaţiile nr. 5 şi 6, deşi aparent fără legătură, au ca punct comun menţionarea deplasării *pe mare* a corpului expediţionar al lui Septimius Severus spre teatrul de război din Orient. Precizarea de ordin geografic din *Vita Severi* sugerează că pentru cîştigarea unor poziţii strategice cheie au fost ocupate principalele puncte de pe coastele de est ale Greciei şi de sud ale Traciei. În textul din HA apare termenul de *legio*, cu înţeles mai larg de trupe, armată, adică o însumare de forţe şi mijloace. Vorbind despre pregătirile corpului expediţionar existent în Italia, Herodian (2, 14, 7) spune că Severus πολλή τε αὐτῷ καὶ παντοδαπὴ δύναμις μεγίστῳ τάχει συνεσκευάσθη. Termenul de οἱ ὁπλῖται pare foarte probabil să reprezinte *legio* din *Vita Severi*, termen în care era cuprinsă totalitatea forţelor de care dispunea Septimius Severus în Italia la sfîrşitul acţiunii *(expeditio urbica)* împotriva lui Iulianus şi pe care le-a putut strînge în cele două săptămîni (14 aprilie — 1 mai 193) avute la dispoziţie pentru mobilizare [19]. Acestora li s-au mai adăugat eventual vexilaţii, aşa cum ar indica informaţia nr. 2.

Cele două mişcări ale lui Niger în Tracia în 193 au fost ocuparea Bizanţului şi încercarea de a cuceri Perinthul. Pentru apărarea ultimului, important punct strategic, Septimius Severus a detaşat din *exercitus Illyricus* un corp de armată, eventual avangarda, sub comanda lui L. Fabius Cilo [20]. Acesta apare cu funcţia de *praepositus vexillation(ibus) Perinthi pergentib(us)*, într-o inscripţie de la Roma, şi *in expeditione orientali praeposito vexillationib*[*us*] *Illyricianis Perinthi tendentibus*, în alta de la Antiochia [21], ambele exprimînd acţiunea pentru apărarea oraşului împotriva trupelor lui Niger, comandate de Asellius Aemilianus.

---

[19] J. Fitz, *op. cit.*, p. 90; R. Saxer, *op. cit.*, p. 45, nota 246 înclină să creadă că *legio* din *Vita Severi* reprezintă vexilaţiile comandate de Cilo în Thracia, la bătălia de la Perinth (*vexillationes Perinthi pergentibus*, vezi textul), care au venit aici de la Roma pe uscat sau pe mare. Acestei interpretări pare însă să i se opună informaţia dată de Herodian (nr. 4) că Severus „a poruncit trupelor care vor mai fi rămas în Illyria să coboare în Thracia pentru a i se alătura". Această mişcare corespunde mai degrabă angajării lui Fabius Cilo, pe uscat, în apropiere de Perinth; cf. D. Magie, *Roman rule in Asia Minor to the end of the 3rd century after Christ*, I, Princeton, New Jersey, 1950,

[20] Asupra acestuia, vezi E. Groag, RE, 6, col. 1 763—1 768, nr. 65; PIR, II, p. 45—46 nr. 20; III², p. 97—99, nr. 27; D. Magie, *op. cit.*, p. 1 538—1 540; G. Barbieri, *op. cit.*, p. 52—53, nr. 213; A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapesta, 1968, p. 114—116; pentru ideea de avangardă vezi A. Calderini, *op. cit.*, p. 55.

[21] CIL, VI, 1 408, 1 409; = ILS, 1 141, 1 142 (Roma); AnnÉp, 1926, 79 (Antiochia).

S-a considerat că aceste vexilaţii aparţin legiunilor moesice şi pannonice [22]. În ce priveşte legiunile moesice, par să fie implicate numai cele din Moesia Superior care, împreună cu Noricum şi cele două Pannonii, făcea parte din zona denumită generic Illyricum. Trupele Moesiei Inferior au fost abia mai tîrziu constituite în *exercitus*, aşa cum apar la asediul Bizanţului (vezi mai jos).

Herodian (3, 2, 6) arată că: γενομένης δὲ τῆς ἥττης κατὰ Κύζικον ἔφευγον οἱ τοῦ Νίγρου, ὡς ἕκαστος ἐδύνατο σπεύδοντες, οἱ μὲν περὶ τὰς ὑπωρείας τῆς 'Αρμενίας, οἵ δὲ τὴν ἐπὶ Γαλατίας τε καὶ 'Ασίας φθάσαι θέλοντες τὸν Ταῦρον ὑπερβῆναι, ὡς ἐντὸς τοῦ ἐρύματος γένοιντο

Expeditio Asiana

a) CIL, III, (Thyatira, Lydia):

C. Iulius Crescens mil(es) leg(ionis) XI Cl(audiae) vixit annos XXXV /militavit annis XV Fl(avius) Castus/ frater et primus heres ex/ testamento iussu posuit/ εὐτυχεῖτε

b) CIL, III, 13 665 (Cibyra — azi Khorzum — Phrygia) = IGRRP, IV, 1, nr. 920. (inscripţie bilingvă gr. şi lat.; redăm textul latin):

Aelia A[s]teria Aelio Anti/ [o]ch[i]ano tesserario leg(ionis)/ [X]I Cl(audiae), dulcissimo quando marito suo instruxit mo/nimentum et statuam/ e[t ar?]ulam cum subposi/ to in terram sarcophago/ lapideo secundum volun/[t]atem s(upra) s(cripti) Antiochiani, me/moriae causa huius exem/plaria i[u]s[ta ce]ris duobus re/posita sunt in archia publi/ca Cibyratarum.

c) CIL, III, 13 616 (Aegae — azi Ajas — Cilicia):

...[P]RAEF KASTRORUM LEG X[I]/ [...] RVI IVSTISSIMVM ET INTEGRI [...]/ SIMV... .

Ancheta epigrafică întreprinsă în scopul urmăririi participării vexilaţiilor legiunii a XI-a Claudia la *expeditio Asiana* a relevat o sugestivă repartiţie a celor trei monumente epigrafice aparţinînd acestei unităţi în provinciile vest şi sud-micro asiatice. Ritterling îşi exprima rezervele faţă de inscripţiile *b* şi *c* ca dovezi ale participării legiunii a XI-a Claudia la expediţia împotriva lui Niger, caracterizîndu-le ca „recht zweifelhaft", dar nu înlătura probabilitatea existenţei în Asia a unui detaşament al ei [23]. Cîteva elemente conjuncturale şi caracteristici epigrafice conţinute de inscripţiile în discuţie înlătură îndoielile lui Ritterling, de altminteri vag exprimate.

În cazul inscripţiei de la Thyatira, C. Iulius Crescens moare în timpul serviciului militar, iar patronimul *CL* este redat fără apelativul *PF*, situaţie specifică în epigrafia legiunii începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea [24]. În inscripţia de la Cibyra, numele gentilic Aelius-Aelia

[22] J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 55; A. Calderini, *op. cit.*, p. 55; R. Saxer, *op. cit.*, p. 45; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90.
[23] E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 598.
[24] C. Muşeţeanu, M. Zaharlade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 167—168.

este oricum posterior jumătăţii secolului al II-lea. Monumentul are o serie de caracteristici, cum ar fi invocarea memoriei, lungimea textului, menţionarea închinării de monumente funerare în asociere cu statui, mici altare, sarcofage, care îl situează cronologic aproximativ la limita secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea [25].

Inscripţia de la Aegae, prin conţinutul său pune problema mărimii contingentului legiunii a XI-a Claudia dislocat în *expeditio Asiana.* Mai întîi trebuie să arătăm că, alături de *legio XI Claudia*, în vestul Asiei Minor mai sînt reprezentate şi detaşamente din alte legiuni, participante la *expeditio urbica* şi care, reunite în Italia în cadrul ,,legiunii'', au fost trimise spre Grecia şi Tracia : *I Italica* la Pergam, o inscripţie în limba greacă, găsită în templul lui Aesculapios îl aminteşte pe Lucius Apidius Domitius στρατιώτης λεγιῶνος πρώτης Ἰταλικῆς [26]; *X Gemina* şi *I Adiutrix* la Efesus, unde Elpinius Festianus, *frumentarius* în ultima legiune, pune un epitaf colegului său de grupă *(contubernalis)*, Cornelius Florianus, cu acelaşi grad în legiunea X Gemina [27]; *VII Claudia* printr-o inscripţie la Apameea Cibotus [28] şi *V Macedonica* la Tarsus, lîngă Porţile Ciliciene[29].

Marşul întreprins de această *legio* prin vestul şi sudul Asiei Minor nu e relatat de nici o sursă literară, iar rosturile lui de asemenea nu apar clare. Totuşi aserţiunea lui Herodian că după înfrîngerea de la Cyzic o parte a partizanilor lui Niger ,,*se îndreptară către ținuturile Galației* şi *Asiei*'' pare să justifice prezenţa în această regiune a ,,legiunii'' menţionate de HA. Repartiţia monumentelor epigrafice în vestul Asiei Minor impune concluzia unui traseu destul de sinuos parcurs de *legio*, în care erau incluse toate localităţile unde susţinătorii lui Niger se refugiaseră și puteau deveni potenţiale centre de rezistenţă.

Pentru începutul şi desfăşurarea conflictului cu Niger, un important document îl constituie un *cursus honorum* de la Augusta Emerita (Lusitania), azi pierdut, pus în cinstea lui C. Titius Similis, originar din Colonia Agrippinensis (Germania Inferior) [30]. Inscripţia este următoarea : *C(aio) Titio C(aii) f(ilio) Cl(audia tribu) Simili Agrip[p]inensi proc(uratori) prov(inciae)/ Lusitaniae et Vettoniae et curatori reipu/blicae Emeritensi proc(uratori) prov(inciae) M[y]siae inferio/ris eiusdem provinciae ius gladii prae/posito vexill(ationum) e[xpeditionis pe]r Asiam L[y]ciam/ Pamph[y]liam et Phr[y]giam primipilo leg(ionis)/ III Aug(ustae) piae vindicis principi peregrin(orum)/ centurioni frumentar(i), centurioni le/gion(is) X. . .*

Nu intenţionăm să reluăm discuţiile asupra carierei acestui personaj. Din inscripţie reţinem spre analiză numai r. 3—6 care, credem noi, aduc

---

[25] J. M. Lassère, BAA, 5. 1971—1974 (1976), p. 155 și tabelul ; vezi şi rezervele exprimate pentru alte regiuni din cauza lipsei de cercetări.

[26] IGR, IV, 279.

[27] CIL, III, 433.

[28] CIL, III, 367 cf. 366.

[29] IGR, III, 884 = 222; despre prezența unor armate ale lui Severus la Tarsus vorbesc monedele cu legenda Σευηριανή (M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 958).

[30] CIL, II, 484 = ILS, 1 372; A. Stein, RE, 6 A 2, col. 1 569, nr. 40; H. G. Pflaum, *Essai sur les procurateurs équestres sous le Haut Empire*, Paris, 1950, p. 120—121; idem, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut Empire romain*, II, Paris, 1960, p. 856—857; R. Saxer, *op. cit.*, p. 61, nr. 119.

un aport însemnat la problema participării armatei Moesiei Inferior şi implicit a legiunii XI Claudia la luptele pentru tron din Asia Mică.

Dintre restituirile propuse pentru r. 5 [31] cea a lui Mommsen pare cea mai plauzibilă [32].

Pentru problema în discuţie sînt necesare cîteva precizări legate de: a) datarea funcţiei de *praepositus vexill(ationum)* şi prin urmare data acelei *expeditio per Asiam L[y]ciam Pamph[y]liam et Phr[y]giam* şi b) succesiunea funcţiilor îndeplinite de Similis.

a) Chestiunea principală este cea a datei cînd Similis a îndeplinit cele două funcţii succesive din r. 3—6: *praepositus vexill(ationum) e[xpeditionis pe]r Asiam etc., proc(urator)prov(inciae) M[y]siae Inf(erioris), eiusdem provinciae ius gladii.* A. Stein [33] H. G. Pflaum [34] şi R. Saxer [35], care datau documentul între 194 şi 238 arătau însă că procuratura lui Similis nu este obişnuită, ci excepţională, el fiind învestit cu *ius gladii*, devenind în fapt procurator praesidial al Moesiei Inferior şi conferindu-i-se temporar puterile legatului provinciei [36]. H. G. Pflaum data numirea lui C. Titius Similis la procuratură în timpul lui Caracalla sau Elagabal. Este de reamintit că învestirea cu *ius gladii* însemna o stare excepţională, aşa cum o dovedesc cazurile din alte provincii [37], şi Moesia Inferior pare să fi trecut printr-o astfel de situaţie. Dar în timpul domniilor celor doi împăraţi sau în intervalul 195—238 nu se cunosc evenimente care să impună învestirea unui procurator al Moesiei Inferior cu *ius gladii.* E greu de admis, pe de altă parte, o expeditio *per Asiam, Lyciam, Pamphyliam et Phrygiam* la altă dată în perioada 193—238 decît cea din anul 193, prilejuită de conflictul lui Septimius Severus cu Niger.

b) În acest sens sînt de făcut cîteva observaţii şi asupra succesiunii funcţiilor îndeplinite de Similis. După toate aparenţele, în r. 3—6 succesiunea, după opinia noastră, trebuie să fi fost: *primus pilus leg. III Aug. piae vindicis, proc(urator) prov(inciae) M[y]siae inferioris, eiusdem provinciae ius gladii, praepositus vexillationum* etc. Trecerea lui Similis direct de la primipilatul legiunii a III-a Augusta la procuratura Moesiei

---

[31] B. Moreno de Vargas *Historia de la Ciudad de Merida*, Madrid 1633, p. 40: *praeposito vexill(ariorum) e[xercitus pe]r Asiam L[y]ciam Pamph [y]liam et Phr[y]giam*; E. Hübner, CIL, II, 59: *praeposito vexill(ationum) e[t num(erorum) pe]r Asiam L[y]ciam Pamph[y]liam et Phr[y]giam.*

[32] Th. Mommsen, CIL, II, 5 456; lectura a fost acceptată şi de H. Dessau, ILS, 1 372 şi R. Saxer, *op. cit.*, p. 61, nr. 119.

[33] A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 114.

[34] H. G. Pflaum, *Les carrières...*, p. 856—857; idem, *Essai sur les procurateurs...*, p. 121, 135.

[35] R. Saxer, *op. cit.*, p. 61. Sprijinindu-se pe menţionarea epitetului *pia vindex* purtat de legiunea III Augusta, al cărui primipil a fost C. Titius Similis, între 194 şi 238, cei trei savanţi datau şi cariera personajului cîndva între aceste două date; E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 312, 1 500, bazat pe CIL, VIII, 17 726, acceptă acordarea acestui epitet legiunii chiar în 193.

[36] A. Stein, *op. cit.*, p. 114; H. G. Pflaum, *Les carrières ...*, II, p. 856—857; idem, *Essai sur les procurateurs...*, p. 12.

[37] Asupra termenului *ius gladii* şi a conţinutului său juridic, vezi E. Bourlier, DA, II, 2, 1896, p. 1 608; H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 117—136; vezi de asemenea discuţiile asupra funcţiei de procurator la R. Cagnat, DA, IV, 1, 1926, p. 666; H. G. Pflaum, RE, 23, 1, 1957, col. 1 240—1 279; idem, *Essai sur les procurateurs...*, p. 110—117, şi 125—134; situaţii excepţionale în provincii care au necesitat investirea cu *ius gladii*, la *ibidem*, p. 118—120.

Inferior reprezintă urmarea directă a laturii politicii lui Septimius Severus de frecventă promovare a centurionilor în funcţia de procurator [38]. Ocuparea Bizanţului de către Asellius Aemilianus a determinat starea excepţională în provincie, cea mai apropiată de acest punct nevralgic, şi care putea face faţă prompt situaţiei, precum şi învestirea lui Similis cu *ius gladii* în Moesia Inferior [39].

Conţinutul învestiturii, cumulată cu funcţia de procurator, pare să fi fost exclusiv de natură militară şi în acest scop a fost făcută. În virtutea ei, C. Titius Similis comandă *vexillationes* [40] constituite dintr-un important contingent din trupele Moesiei Inferior. Or, aşa cum arătau A. Stein şi H. G. Pflaum, Similis a putut prelua şi o parte din sarcinile legatului provinciei şi în această postură a putut comanda şi vexilaţii de legiune. Este probabil că în noul corp expediţionar format au intrat şi detaşamente mai mari din legiunea a XI-a Claudia — aşa cum vom încerca să demonstrăm mai jos — împreună cu alte trupe auxiliare. Tot acum pare să se fi constituit şi *exercitus Mysiacus* din cea mai mare parte a legiunii I Italica, vexilaţii din legio XI Claudia rămase pe loc şi unităţi auxiliare, pus sub comanda lui L. Marius Maximus şi destinat asediului Bizanţului (vezi mai jos).

Din informaţiile oferite de Herodian şi HA, precum şi din materialul epigrafic existent rezultă că, la un moment dat, angajate în operaţiile împotriva lui Niger se găseau trei corpuri expediţionare: *exercitus Illyricus*, principalul, sub comanda lui Tib. Claudius Candidus [41], *legio*, însumînd forţele din Italia participante la *expeditio urbica*, între care se găseau şi vexilaţii ale legiunii a XI-a Claudia, avîndu-l ca praepositus pe Valerius Valerianus, şi *vexillationes* din Moesia Inferior, care cuprindeau de asemenea foarte probabil detaşamente ale legiunii de la Durostorum, comandate de C. Titius Similis.

Herodian precizează că corpul expediţionar pregătit de Severus în Italia s-a deplasat spre Grecia şi Tracia pe mare. Nu există însă, pe de altă parte, nici un indiciu, epigrafic sau literar, care să menţioneze dacă *legio* plecată din Italia a făcut sau nu joncţiunea cu principalul corp expediţionar, *exercitus Illyricus*. A. G. Harrer atrăgea atenţia asupra faptului că forţa cea mai la îndemînă pentru o acţiune rapidă era armata

---

[38] H. G. Pflaum, *op. cit.*, tab. 3; idem, RE, 23, 1, 1957, col. 1 258—1 259.

[39] Adăugăm la aceasta tradiţionala atenţie acordată Bizanţului prin intermediul împăratului, de legatul Moesiei Inferior (Plinius, *Epist.*, 10, 43—44, 77—78; A. von Premerstein, JÖAI, Bbl., p. 181; Fluss, RE, 2, A, 1923, col. 2 389—1 390. A. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, p. 4), ceea ce nuanţează sensibilitatea deosebită şi punerea în alertă a provinciei dunărene faţă de orice eveniment care ar fi afectat într-un fel sau altul oraşul de pe malul Propontidei.

[40] Pentru *Procuratores, praepositi vexillationum*, vezi R. Saxer, *op. cit.*, nr. 67—68, 93, cf. şi 121.

[41] CIL, II, 4 114 = ILS, 1 140; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, Budapesta, 1975, nr. 482 = 582; despre personaj, vezi E. Groag, RE, 3, 1897, col. 2 691—2 692; PIR, II², p. 187—188, nr. 823; H. G. Pflaum, *Les carrières...*, I, p. 548—549, nr. 203; J. Fitz, *op. cit.*, p. 41; idem, Latomus, 25, 1966, p. 831—838; *exercitus Illyricus* a fost alcătuit din mari vexilaţii ale legiunilor din Raetia (III Italica), Noricum (II Italica), Pannonia Superior (I Adiutrix, XIV Gemina), Pannonia Inferior (II Adiutrix), Moesia Superior (IV Flavia, VII Claudia), Dacia (V Macedonica, XIII Gemina); A. Calderini, *op. cit.*, p. 55, cf. J. Fitz, ActaArch. Hung., 14, 1962, p. 91.

illyră, cea trimisă pe mare, de la Roma, fiind încă pe drum şi este posibil să nu fi luat parte la luptele din Asia Mică, exceptînd pe cea de la Issus [42].

Din relatarea lui Herodian (3, 2, 1) se degajă ideea unei acţiuni foarte rapide întreprinse de *exercitus Illyricus* care a putut desfăşura bătăliile de la Cyzicus şi Nicaea înaintea intrării în acţiune al celui de-al doilea corp expediţionar, *legio.*

Expresia *adversus hostes publicos* din *cursus honorum* al lui Valerius Valerianus a fost explicată de J. Fitz ca indicînd, în perioada campaniei din Asia, o comandă asupra unei unităţi cu sarcini particulare, poate de securitate [43]. Misiunea iniţială a acestei *legio* aşa cum rezultă din *Vita Severi* era de a ocupa principalele puncte din Grecia şi Tracia înaintea lui Niger, urmînd probabil să facă joncţiunea cu *exercitus Illyricus* în Asia. Evenimentele din NV Asiei Minor şi SE Traciei precipitîndu-se prin ocuparea Bizanţului şi atacul asupra Perinthului, precum şi a bătăliilor de la Cyzicus şi Nicaea, *legio* a primit o nouă misiune, aceea de lichidare a ultimelor rezistenţe ale partizanilor lui Niger în provincia Asia. Înţelesul r. 6—7 din *cursus honorum* al lui Valerius Valerianus este că după comanda asupra vexilaţiilor din *felicissima expeditio urbica* acesta o păstrează şi pe cea asupra corpului expediţionar format din Italia *(legio)* şi trimis în expediţie în Asia Minor, fapt exprimat prin *itemque Asiana[e adversus] hostes publicos populi Romani*, avînd în noua situaţie "tâches particulières" pe care le întrevedea J. Fitz.

În orice caz, traseul indicat de inscripţia din Emerita Augusta: *pe]r Asiam L[y]ciam, Pamph[y]liam et Phr[y]giam* — ultima *regio* fiind o inversiune a lapicidului — coincide în general cu repartiţia inscripţiilor aparţinînd legiunii a XI-a Claudia şi a celor puse de militarii celorlalte legiuni. Aceasta dă posibilitatea schiţării, evident în termeni aproximativi şi cu titlu de ipoteză, a unui traseu parcurs de corpul expediţionar comandat de Valerius Valerianus în vestul Asiei Mici: *Abydos* (?) *Pergamus — Thyatira — Sardes*(?) *Ephesus — Apamea Cibotus, Cybira* — provincia *Lycia-Pamphilia — Tarsus — Aigai.* Acest itinerar mi se pare cu atît mai probabil cu cît, după bătăliile de la Perinth, Cyzic şi Nicaea, *exercitus Illyricus* s-a îndreptat spre Siria pe un traseu cu totul diferit, care a urmat *Prusias ad Hypium — Tavium — Caesarea Mazaca — Tyana — Porţile Ciliciene* (Pylae Ciliciae) — *Tarsus — Adana* [44].

Revenind la inscripţia *c*, este de remarcat că partea de sus a numeralului I cade în ruptura inscripţiei. Th. Mommsen a completat *X[I]*, întregire posibilă şi probabilă deoarece în spaţiul de pînă la ruptură nu se mai observă urmele vreunei alte cifre. În acest caz inscripţia dobîndeşte o importanţă deosebită. Prezenţa unui *praefectus Kastrorum*, ofiţer superior, practic al doilea după legatul de legiune, la Aigai, la 40 km de Porţile Ciliciene [45], indică angajarea în expediţie a unei vexilaţii destul de

---

[42] A. G. Harrer, JRS, 10, 1920, 2, p. 158.

[43] J. Fitz, Latomus, 28, 1969, 1, p. 131.

[44] Acest traseu propus de M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 957, şi A. Calderini, *op. cit.*, p. 57, suferă mici modificări la M. Platnauer, JRS, 8, 1918, 2, p. 146—153; pentru prezenţa unei alte coloane pe mare, cu flota, spre Bithynia, vezi Herodian, 3, 2, 6,; M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 957.

[45] Monedele cu legenda Σευηριανή la Aigai par să ateste existenţa forţelor lui Severus şi în acest oraş (M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 958).

mari, eventual de 1 000 de soldaţi sau chiar o treime din legiunea a XI-a Claudia [46]. Ocazia pentru această angajare masivă trebuie să fi fost învestirea la comanda vexilaţiilor Moesiei Inferior a lui Similis care a condus corpul de armată în virtutea unui *ius gladii* de care dispunea în provincie. Coincidenţa traseului din *cursus honorum* emeritens cu repartiţia inscripţiilor unităţilor încadrate în *legio* în vestul Asiei Minor ar sugera joncţiunea vexilaţiilor comandate de Similis cu forţele venite din Italia, fără însă să se poată preciza momentul şi împrejurările.

Angajarea bătăliei decisive de la Issus a fost precedată de contopirea „legiunii" comandate de L. Valerius Valerianus cu *exercitus Illyricus* condus de T. Claudius Candidus şi înstăpînirea asupra porţilor Ciliciene după o rezistenţă a nigrinienilor. Monedele cu legenda Σευηριανή bătute de oraşele Tarsus, Adana şi Aigai, acolo unde au fost găsite inscripţiile aparţinînd legiunilor a V-a Macedonica şi a XI-a Claudia, constituie încă un argument pentru existenţa unei singure armate reunite înaintea bătăliei de la Issus [47].

Expeditio Parthica (195) apare în *cursus honorum* de la Tarraco al lui Claudius Candidus, r. 6, între *expeditio Asiana* şi *expeditio Gallica*. La ea participă *exercitus Illyricus*. Pentru prezenţa vexilaţiilor legiunii a XI-a Claudia nu sînt dovezi directe. Integrarea corpului expediţionar condus de Valerius Valerianus în *exercitus Illyricus*, înaintea bătăliei de la Issus şi acţiunea sa după această dată ca o singură armată implică însă evident şi activitatea corpului din legiunea a XI-a Claudia la expediţia împotriva satrapilor regelui part Vologaeses al IV-lea, din Osrhoene, Adiabene şi Atrene [48].

Asediul Bizanţului (iarna lui 193/4 — sfîrşitul lui 195). Participarea legiunii a XI-a Claudia la asediul Bizanţului este implicată în titulatura din *cursus honorum* al lui L. Marius Maximus [49]. Redăm aici textul inscripţiei : *L(ucio) Mario L(ucii) f(ilio) Quir(ina tribu) Maximo Perpetuo/ Aureliano, co(n)s(uli),/Sacerdoti fetiali, leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore)/provinc(iae) Syriae Coelae, leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) provinc(iae) Germaniae inferioris, item/provinc(iae) Belgicae, duci exerciti Mysia/ci aput Byzantium et aput Lugudunum,/ leg(ato) leg(ionis) I Italic(ae), cur(atori) viae Latinae,/ item reip(ublicae) Faventinorum, allecto in/ter praetorios, trib(uno) pleb(is) candidato,/ questori urbano, trib(uno) laticl(avio) leg(ionis)/XXII Primig(eniae), item III Italicae/ III[viro]viarum curandarum/ M(arcus) Iulius Artemidoros/ leg(ionis) III Cyrenaicae.*

---

[46] Liebenam, RE, 6, 1909, col. 1 606, 1 640 ; asupra atribuţiilor de comandant de vexilaţii sau prezenţei în diverse campanii cu anumite funcţii de comandă sau de asigurare, vezi CIL, VI, 31 871 ; A von Domaszewski, *op. cit.*, p. 119—122 ; W. Ensslin, RE, 22, 2, 1954, col. 1 286—1 289.

[47] Dio Cassius, 74, 7 ; Herodian, 3, 4, 2 menţionează pe Valerianus identic cu L. Valerius Valerianus ca unul din comandanţii armatei severiene care au luptat la Issus ; L. Balla, Acta Class, 3, 1967, p. 86 ; E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 414 îl identifică pe acest Valerianus cu M. Fabius Magnus Valerianus, legatul legiunii I Italica (CIL, XI, 2 106).

[48] Dio Cassius, 74, 9 ; Herodian, 3, 4, 7 ; 8.

[49] Asupra personajului vezi CIL, VI, 1 450 = ILS, 2 935 ; F. Miltner, RE, 14, 1928, col. 1 828—1 831 ; PIR², V, 2, s.v. *L. Marius Maximus* ; Kl. Peter Johne, Arheološki Vestnik, 28, 1977, p. 403—405 (întreaga bibliografie).

În momentul învestirii sale cu funcţia de *dux*, Marius Maximus era *legatus legionis I Italicae*. Motivele pentru care legatului legiunii de la Novae i s-a încredinţat comanda armatei destinate asediului Bizanţului [50], par să ţină atît de prestigiul şi experienţa militară, de ataşamentul faţă de Septimius Severus, cît şi din necesităţile de acţiune rapidă pentru blocarea Bizanţului, Marius Maximus fiind cel mai apropiat *vir militaris* de obiectivul vizat [51]. Efectivele legiunii I Italica nu fuseseră masiv descompletate cu excepţia poate a unui mic detaşament trimis în Italia [52] şi apoi participant, în cadrul acelei *legio*, la operaţiile din Asia. Comanda lui Marius Maximus pare să se fi exercitat asupra unităţii în quasitotalitatea ei în timp ce la Durostorum, chiar dacă legatul de legiune era prezent, efectivele erau înjumătăţite prin plecarea unei însemnate părţi din ea în *expeditio Asiana*. *Exercitus Mysiacus* reprezenta însumarea trupelor care erau disponibile la acea dată în Moesia Inferior, între care şi o parte din legio XI Claudia şi care au participat în întregime la asediu.

Expeditio Gallica

a) CIL, VI, 1 450 = ILS, 2935 (Roma): . . . .

L. Marius Maximus dux exercitus Mysiacus ... aput Lugudunum.

b) AE, 1958, 55 (Allones, Franţa):

(centurio) leg(ionis) X Freten]sis X [Geminae]/ [...princeps] praeto [rii/...leg. XIIII G]eminae M[artiae Victricis/ praepositus vexi]llation [ibus/leg(ionis) III G]allica[e]/ [leg(ionis) undecima]e Cl[audiae/ leg(ionis)] ...AE.../...C.

Prezenţa legiunii a XI-a Claudia la luptele din Gallia e implicată aşadar, sigur, în *cursus honorum* al lui L. Marius Maximus de la Roma. *Exercitus Mysiacus... aput Lugudunum* reprezintă un termen tehnic pentru atestarea participării corpului de armată de sub comanda lui Marius Maximus ca entitate separată şi nu integrat în *exercitus Illyricus*, condus mai departe de Claudius Candidus [53]. Pe de altă parte se poate susţine faptul că în Gallia componenţa acestui *exercitus Mysiacus* a fost identică sau foarte aproape identică cu cea de la asediul Bizanţului. În orice caz, corpurile din legiunile I Italica şi XI Claudia, împreună cu auxiliile lor,

---

[50] Forma *exercitus Mysiacus* se referă mai degrabă la trupele Moesiei Inferior decît la armatele celor două Moesii; cf. M. Besnier, *op. cit.*, p. 18; A. Calderini, *op. cit.*, p. 53; J. Fitz, ActaArch Hung., 14, 1962, p. 91.

[51] A. G. Harrer, JRS, 10, 1920, 2, p. 157.

[52] Vezi nota 34; E. Ritterling, RE, 12, 1926, col. 1 414; F. Miltner, *op. cit.*, col. 1 828; A. Stein, *op. cit.*, p. 120, nota 1. Prezenţa doar a unei părţi a armatei Moesiei Inferior şi în special a legiunii I Italica, chiar în urma descompletării ei prin plecarea unor vexilaţii în Italia şi apoi în Asia, în faţa Bizanţului pare să fi fost suficientă în condiţiile în care trupele lui Aemilianus, după o temporară repliere sub zidurile oraşului, navighează spre Cyzic. În aceste condiţii Bizanţul a fost apărat mai mult de locuitorii săi şi eventual cîteva mici unităţi lăsate aici de Aemilianus (Dio Cassius, 74, 10—14).

[53] Cf. CIL, II, 4 114 = ILS, 1 140: *Ti Claudius Candidus, dux exercitus Illyrici expeditione... Gallica;* vezi J. Fitz, Latomus, 25, 1966, 4, p. 844—845.

care constituiau baza armatei comandate de Marius Maximus au fost deplasate şi în Gallia [54], aşa cum apare clar precizat în inscripţie.

Mai greu de demonstrat este existenţa unui detaşament din legio XI Claudia în *vexillatio exercitus M*[*oesiacus*] dintr-o inscripţie fragmentară de la Vasio [55]. Conţinutul carierei personajului necunoscut aduce în schimb noi precizări pentru rolul armatei Moesiei Inferior în războiul civil din 196—197. Avînd în vedere locul descoperirii inscripţiei, faptul că în Gallia Narbonensis au avut loc principalele ostilităţi între Severus şi Albinus [56] şi că prezenţa unui *exercitus M*[*oesiacus*] în sudul Galliei e greu de dovedit la altă dată decît în 196—197 credem că datarea fragmentului de *cursus honorum* de la Vasio în această perioadă este cea corectă. Este greu de admis că *exercitus M*[*oesiacus*] sau, după întregirea lui R. Saxer *exercitus M*[*oesiae Inf(erioris)*] nu e identic cu *exercitus Mysiacus* comandat de Marius Maximus singurul corp de armată din Moesia Inferior cunoscut în sudul Galliei la această dată. Funcţia necunoscutului, aceea de *praepositus vexillationis exercitus M*[*oesiaci*/ *oesiae Inferioris*] sugerează eventual activitatea independentă pentru un timp a unui corp desprins din armata moesică a lui Marius Maximus în jurul *civitatis Vocontiorum* şi pus sub comanda unui ofiţer de rang ecvestru.

În inscripţia de la Allones întregirea r. 6: *leg(ionis) undecima*]*e Cl*[*audiae*] este nesigură. Este de admis şi posibilitatea *septima*]*e Cl*[*audiae*], diferenţa de o literă neputînd fi oricum controlată, iar argumentele aduse pentru una sau alta din restituiri ar fi destul de fragile. A. Grenier [57] a preferat *undecima*]*e*, ceea ce este perfect posibil. Indiferent dacă este vorba de legio VII sau XI Claudia cert este că *vexi*]*llation*[*ibus*] *leg(ionis) III G*]*allica*[*e*]/ [*leg(ionis) Septima*/ *undecima*]*e Cl*[*audiae*] etc. impune concluzia existenţei la Allones a unei vexilaţii mixte formate din detaşamente ale legiunilor III Gallica şi VII sau XI Claudia [58]. Localitatea se găseşte în nordul Galliei şi activitatea acestor vexilaţii comandate de necunoscutul personaj s-ar putea justifica prin suprimarea partizanilor lui Albinus din nordul Galliei, menţionată clar de Herodian (3, 8, 1).

---

[54] Drumul lui Severus la întoarcerea din Orient prin Moesia Superior şi Pannonia analizat amănunţit la J. Fitz, ActaArh Hung., 14, 1962, p. 91; unităţile care l-au însoţit pe Severus la Roma au fost comandate în calitate de *comes Augustorum* de Fabius Cilo care în 196 deţinea legaţia Moesiei Superior: *dux vexill(ationum) per Italiam exercitus Imp(eratoris) Severi* (CIL, VI, 1 408; E. Groag, RE, 6, 1909, col. 1 765); este încă neclar asupra căror *vexillationes* şi-a exercitat Cilo comanda sau dacă au fost angajate noi detaşamente din armata Moesiei Superior.

[55] CIL, XII, 1 358 = Saxer, *op. cit.*, p. 59—60, nr. 115 (Civitas Vocontiorum — azi Vasio — Gallia Narbonensis): *equo publico de V dec. pra[ef]ecto) coh(ortis) I? Brac] arumaugustanorum*/ *praeposito vexillationi*/ *exercitus M(oesiaci)*.

[56] *Clod. Alb.*, 10, 1; 11, 5; v. Wotawa, *op. cit.*, col. 70—76; M. Fluss, *op. cit.*, col. 1965—1967.

[57] A. Grenier, Gallia, 15, 1957, p. 145—146.

[58] Asocierea vexilaţiei legiunilor III Gallica la cele ale legiunii VII/XI Claudia şi deplasarea lor pentru luptele din Gallia, surprinzătoare la prima vedere, dată fiind participarea acesteia la războiul civil din Orient de partea lui Niger, ceea ce i-a şi atras mai tîrziu pedeapsa mutării sediului de la Raphaneae (Syria), în provincia Phoenice (Dio, 55, 23; Ritterling, *op. cit.*, col. 1 523), se poate explica prin relatarea lui Herodian (3, 6, 4—6) care implică angajarea de către Severus a unor trupe orientale, după victoria sa asupra lui Niger, în expediţia contra lui Albinus.

Aşadar, expresia *aput Lugudunum* din inscripţia de la Roma reflectă doar o parte din rolul jucat de *exercitus Mysiacus* condus de Marius Maximus în Gallia.

Sursele literare şi inscripţiile analizate demonstrează că legiunea a XI-a Claudia a fost prezentă la toate importantele evenimente din perioada 193—197 : *expeditio urbica* (193), *expeditio Asiana* (193—194), asediul Bizanţului (193/4—196), *expeditio Gallica* (196—197) ca unitate profund ataşată cauzei lui Septimius Severus. Proporţia participării la luptele pentru tron poate fi estimată doar aproximativ. Este posibil astfel ca vexilaţiei plecată în Italia cu M. Aquilius Felix, redusă ca mărime, să i se fi adăugat o alta cu o mărime de 1 000 sau 2 000 de soldaţi, odată cu *expeditio Asiana*, în timp ce cealaltă jumătate să fi fost destinată asediului Bizanţului. O altă posibilitate este aceea că la *expeditio Gallica* să nu fi participat decît vexilaţia de la asediul Bizanţului, încadrată în *exercitus Mysiacus* deşi este posibilă participarea corpului detaşat pentru luptele din Asia, cu Niger. Oricum, perioada 193—197 constituie unul din momentele de vîrf ale istoriei cunoscute a legiunii a XI-a Claudia.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF LEGIO XI. CLAUDIA IN LATE 2nd CENTURY

ABSTRACT

In the events which took place in the Roman Empire in late 2nd century, crowned by Septimius Severus final victory, legio XI. Claudia played an important part. The participation of the legion in *Expeditio urbica* (193) is proved by two inscriptions from Italy (CIL, X, 6657 and AÈ, 1945, 80) in which M. Aquilius Felix is mentioned both by Dio Cassius and in Historia Augusta as commander of a legionary vexillation *(praepositus vexillationum)* and, probably some auxiliary corps depending on the legion, as results from the possible completion *vexill(ationum)* which most scholars agreed upon. As a *primus pilus* of legio XI. Claudia Felix was subordinated to L. Valerius Valerianus who appears in an inscription with the title of *praepositus vexillationum felicissimae expeditionis urbicae*, which implies the supreme command of all the vexillations taking part in the campaign against Iulianus in Italy. The whole Severan army in Italy in 193 is styled in HA as *legio* which means military force, troops.

As part of this *legio* the vexillation of the XI. Claudia was shifted by sea to Greece and southern Thrace to take action against Niger (*Expeditio Asiana*, 193—195). The main battles (Perinthus, Cyzicus, Nicaeea) were waged by *exercitus Illyricus* under the command of T. Claudius Candidus. The *legio* was put under the command of the same L. Valerius Valerianus and was entrusted the special task of clearing the western parts of Asia Minor of Niger's supporters, who were dispelled after the battle of Cyzicus. Aemilianus' attack on Byzantium and Perinthus roused alarm in Moesia Inferior and determined T. Claudius Similis entering upon the exceptional office of *procurator Mysiae Inferioris eiusdem pro-*

vinciae ius gladii (CIL, II, 484). He was then *praepositus vexillationum* which included also legionary vexillations from XI. Claudia. The participation of these vexillations in the campaign in western Asia Minor, along a different route in comparison with that followed by *exercitus Illyricus*, through *Pergam — Thyatira — Efes — Apameea Cibotus* — the province *Lycia et Pamphylia — Tarsus — Aegae* is recorded in three inscriptions from Thyatira, Cibyra and Aegae (CIL, III, 404, 13665, 13616), as well as in a reference to an itinerary *expeditio per Asiam, Lyciam, Pamphyliam et Phrygiam* in the *cursus honorum* of T. Claudius Similis. The office of procurator *cum iure gladii* as well as the command of the legionary vexillations of the XI. Claudia should be dated as far back as 193—195 and not as 195—238 as hypothesized by H.G. Pflaum and A. Stein.

Another part of the legio XI. Claudia was included in *exercitus Mysiacus* which, under the command of L. Marius Maximus besieged Byzantium (*aput Byzantium*, 193—195) (CIL, VI, 1450).

Although the participation of the detachments of legio XI. Claudia in the campaigns against Osrhoene, Adiabene and Atrene is not testified to by direct literary and epigraphical evidence, their presence can be inferred as long as the whole Severan army, *exercitus Illyricus*, under T. Claudius Candidus' command took part in them.

In *expeditio Gallica* (196—197) *exercitus Mysiacus*, under L. Marius Maximus, had also an important role to play. It was shifted from Byzantium (which was finally subdued in 195) in southern Gaul *(aput Lugudunum)*. The vexillations of XI. Claudia fought implicitly against Albinus. As to *vexillatio exercitus Moesiacus* from an inscription from Vasio (CIL, XII, 1358), detached probably of *exercitus Mysiacus*, commanded by L. Marius Maximus, one cannot say whether it included vexillations of the XI. Claudia or not. Finally, a fragmentary inscription from Allones (AÉ, 1958, 55), A. Grenier can hypothetically read *undecima*]*e Cl*[*audiae*]. Although it might as well mean *septima*]*e Cl*[*audiae*] the former interpretation could represent a direct proof of the XI. Claudia's presence in the conflict between Septimius Severus and Albinus.

Thus new and clearer light is cast on an important episode of the six-century-long history of the Legion from Durostorum.

FIGURE CAPTION

Fig. 1. The itinerary of the vexillation of the Legio XI. Claudia and the expeditionary corps under the command of L. Valerius Valerianus through western and southern Asia Minor, as marked out by inscriptions.

ÎNSEMNĂRI PRIVIND UNELE AFIRMAŢII ÎN LEGĂTURĂ CU ANUMITE DESCOPERIRI DE LA CĂSCIOARELE

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

După cum se ştie, în afară de publicarea unei dări de seamă generale asupra rezultatelor primelor două campanii de săpături (1962—1963) întreprinse la Căscioarele sub conducerea noastră [1] şi în afară de unele articole şi menţiuni ale noastre [2] privind sanctuarul descoperit în stratul Boian-Spanţov din această aşezare şi de puţine articole ale colaboratorilor noştri [3], nu au fost publicate alte date despre rezultatele cuprinzătoarelor săpături dintre 1962—1968 inclusiv, deoarece — împreună cu membrii colectivului care a cercetat aşezarea — lucrăm la redactarea unei monografii asupra tell-ului de pe Ostrovel (unele capitole fiind de pe acum redactate) şi am socotit preferabil să nu fracţionăm prea mult materialele şi discutarea problemelor pe care le pun bogatele rezultate obţinute în cursul celor peste 250 de zile de activitate efectivă pe şantier.

Sîntem totuşi siliţi să părăsim pentru moment această linie de conduită pe care ne-am fixat-o, deoarece una dintre interpretările noastre privind o anumită categorie de descoperiri — interpretare făcută cu prilejul dării de seamă mai sus amintite — a fost contestată de un coleg [4], fără ca totuşi el să fi vizitat aşezarea în timpul săpăturilor sau să fi avut măcar prilejul să vadă numeroasele fotografii şi desene executate pe teren, privind obiectivele în discuţie. Despre ce este vorba?

Descriind resturile locuinţelor degajate în stratul superior de pe Ostrovel, noi arătasem că, în afară de locuinţa nr. 1 şi foarte probabil şi de locuinţa nr. 11, în care se păstraseră resturile cîte unui cuptor, în celelalte locuinţe n-am descoperit decît resturi de vetre simple, deschise, nu de cuptoare [5]. Totuşi colegul nostru afirmă [6] că noi am socotit că numai într-una din locuinţele stratului superior de la Căscioarele se afla

[1] Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 215—238.

[2] Idem, în *Manuel encyclopédique de préhistoire et protohistoire européenne*, (red. Jan Filip), 1, Praga, 1966, p. 205; idem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 5—24; idem, ArchTrésors, 32, 1970, p. 74—77; idem, Magazin istoric, 6, 1972, 5(62), p. 68—80; idem, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, p. 174 şi urm., fig. 486—487.

[3] Hortensia Dumitrescu, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 381—394; idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 311—316; Ersilia Tudor, SCIV, 16, 1965, 3, p. 555—561; Silvia Marinescu-Bîlcu, ArchRozhl, 18, 1965, 1, p. 48—53.

[4] E. Comşa, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 105—128 (v. p. 125).

[5] Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 223.

[6] E. Comşa, *op. cit.*

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1982, p. 63—69

un cuptor (deşi, repetăm, am spus limpede că este foarte probabil că şi în locuinţa nr. 11 să fi existat tot un cuptor) şi în concluzie spune că ,,tous les « foyers » de forme carrée de Căscioarele sont en réalité des fours dont la voûte a été démolie au cours du temps [7]''. Din nefericire însă pentru convingerile colegului nostru, această afirmaţie este infirmată de felul lipsit de echivoc în care se prezentau unele dintre descoperirile noastre, degajate cu toată minuţiozitatea cerută şi apoi studiate, desenate şi fotografiate. Este adevărat că în unele cazuri resturile erau prea sfărîmate şi împrăştiate, rezumîndu-se numai la porţiuni tipice din ,,vatra'' pe care se făcea focul, şi deci eventual aceste resturi ar fi putut aparţine şi unor cuptoare. Dar în alte cazuri vetrele se păstraseră aşa de bine încît nu putea exista nici o îndoială asupra faptului că ele nu aparţineau unor cuptoare şi nu avuseseră nici un fel de boltă, fiind simple *vetre deschise*.

Într-adevăr, în cîteva dintre locuinţe (de exemplu în locuinţele nr. 3 şi nr. 8), *gardina* vetrei era *absolut intactă*, partea ei superioară păstrîndu-se în forma originală, iar baza ei dinspre interior continuîndu-se direct în suprafaţa destinată focului : în nici un caz aceste gardine nu proveneau de la peretele vreunui cuptor, pe care să se fi ridicat bolta (distrusă) a acestuia. În aceste cazuri, pentru a putea fi vorba de cuptoare, ar fi trebuit ca în locul acestor gardine intacte, bine modelate, să găsim o anumită porţiune a pereţilor — sau cel puţin baza presupuselor cuptoare, aşa cum s-a găsit în locuinţele nr. 1 şi 11, chiar dacă fragmentele rezultate din prăbuşirea bolţii (care la vetrele deschise, mai sus amintite, lipseau cu desăvîrşire) s-ar fi putut răvăşi şi pierde cu timpul, aşa cum se întîmplase, de exemplu, la cuptorul locuinţei nr. 11.

Din fotografia prezentată aici (v. fig. 2/3) se poate vedea, dealtfel, că cele două cuptoare descoperite aveau pereţi înalţi de peste 40 cm, construiţi dintr-o serie de ,,felii'' verticale de lipitură şi avînd astfel o grosime destul de mare. În schimb gardina unora dintre vetrele deschise — şi ne vom opri la aceea din locuinţa nr. 3, pe care am descris-o mai detaliat în darea noastră de seamă publicată în 1965 [8], avea o secţiune triunghiulară, uşor arcuită la marginea superioară şi mult îngroşată spre bază. Înaltă la exterior de cca 30 cm — unde se continua în pămînt şi sub nivelul podinei locuinţei — ea se prezenta în secţiune aşa cum se arată în schiţa noastră din fig. 1/3. Şi în acest caz, ca şi la alte vetre, gardina, *intactă*, era aşa de bine păstrată şi aşa de bine făţuită încît nu se putea crede că ar reprezenta numai resturile inferioare (sau baza) unui perete care ar fi susţinut o boltă.

Dealtfel, o vatră deschisă de un tip similar cu aceea a locuinţei nr. 3 din stratul superior de la Căscioarele a fost descoperită de noi în anul 1951 în aşezarea din faza Cucuteni A-B de la Traian — Dealul Fîntînilor şi nici acolo nu se punea problema unei bolţi [9]. Vatra aceea era aşa de bine păstrată, încît numai unele dificultăţi de ordin tehnic ne-au împiedicat să o ridicăm aşa cum se afla *in situ*.

---

[7] *Ibidem.*
[8] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 223.
[9] Idem, SCIV, 3, 1952, p. 121—140; v. p. 128, fig. 1.

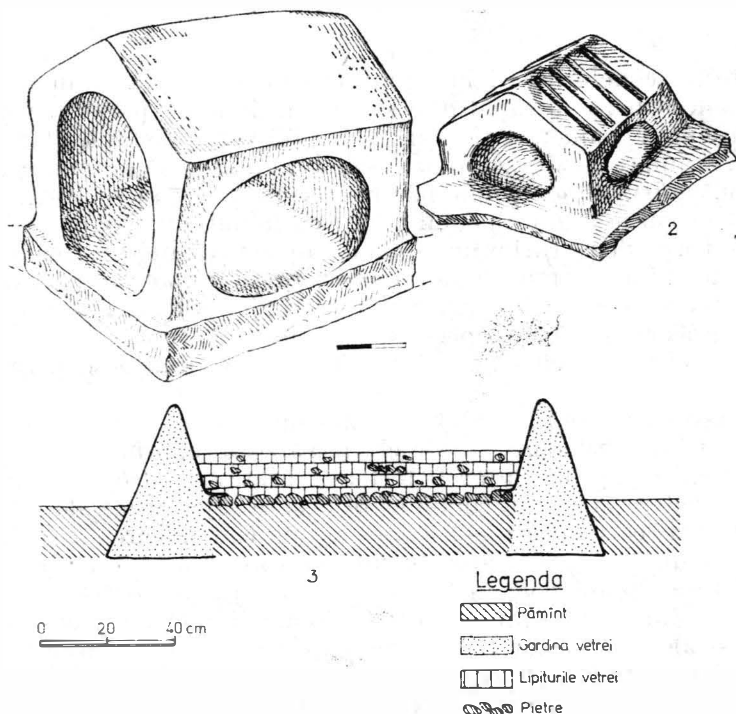

Fig. 1. 1 toartă de capac în formă de locuință, cu ușă și fereastră, din stratul fazei Gumelnița A2 al așezării de la Căscioarele; 2 idem, avînd pe acoperiș și indicarea căpriorilor; 3 secțiune transversală prin vatra deschisă a locuinței 3/1962 din stratul Gumelnița B1 al așezării de la Căscioarele.

Fig. 2. 1 vatra locuinței nr. 3/1962; 2 porțiune din gardina vetrei locuinței nr. 4/1962, cu greutățile de lut ale războiului de țesut din preajmă; 3 cuptorul locuinței nr. 11, cu pereții formați din patru rînduri de lipituri groase (toate din faza Gumelnița B1 a așezării de la Căscioarele).

Firește, concluziile și interpretările unui cercetător în legătură cu ceea ce a descoperit în săpăturile sale nu trebuie neapărat acceptate fără a fi supuse unui examen critic. Cînd este însă vorba de fapte clar observate pe teren, studiate *in situ*, și apoi desenate, nu ni se pare tocmai firesc ca, din birou, pe baza unei simple păreri preconcepute, să se afirme că cel ce a studiat lucrurile la fața locului minut cu minut nu și-a putut da seama dacă este vorba de resturi intacte sau de unele răvășite. Cred că în decursul celor 50 de ani de activitate de teren am reușit să pot distinge ceea ce se păstra intact și ceea ce suferise de distrugerile mileniilor ce s-au scurs de la data părăsirii așezării respective... și în orice caz să pot face această apreciere mai bine decît cineva care discută din birou descoperirile făcute de mine.

Aceasta cu atît mai mult în cazul unui coleg care, atunci cînd s-a găsit în fața resturilor masive de chirpic ars din cuprinsul unor locuințe, a socotit că unele din ele ar fi fost adevărate... *adobe*, susținînd acest punct de vedere la prima comunicare despre săpăturile sale de la Radovanu. Cu toate că șeful secției la care s-a ținut comunicarea s-a arătat foarte înclinat să împărtășească această interpretare, noi am combătut-o categoric. Ulterior, cînd colegul nostru a căpătat mai multă experiență în privința felului cum se prezintă resturile arse ale locuințelor culturii Gumelnița și ale unora dintre așezările culturii Boian, a renunțat la interpretarea sa inițială, socotind acum că acele bucăți de chirpic ars — pe care le numește ,,pains de terre'' de 30 × 30 × 15 cm — erau folosite în interiorul locuințelor pentru a forma un fel de laviță pentru păstrarea vaselor și a altor obiecte de folosință casnică [10].

Revenind deci la afirmația colegului nostru, presupunem că el a fost influențat de afirmația unei colege bulgare, care a arătat că în colțul fiecărei locuințe din unele așezări gumelnițene săpate de ea se afla un cuptor. Firește, nu putem contesta această afirmație, deoarece n-am fost la fața locului — și dealtfel nu este exclus deloc ca în unele așezări toate locuințele să fi avut cuptoare interioare. Dar, după cîte știm, colegul nostru n-a descoperit la Radovanu în fiecare locuință resturi care să indice *în chip indiscutabil* că întotdeauna era vorba de cuptoare și nu, eventual, de vetre deschise.

Să trecem și la alte afirmații ale colegului nostru — dintre care una se referă tot la... cuptoare. Astfel, el spune că miniaturile ,,en terre cuite qui ornent les couvercles... reproduisent non pas des habitations, mais *seulement* les fours en usage à l'époque'' [11]. Ne întrebăm însă, cum s-ar explica atunci faptul că unele dintre torțile capacelor au și ,,feresatră'', nu numai gură și de asemenea au uneori pe ,,acoperiș'' indicați căpriorii sau lemnele care susțineau stuful (fig. 1/1—2), care evident nu aveau ce căuta la un cuptor ; totodată, ce sens ar fi putut avea reprezentarea unor cuptoare pe capacele unor vase de folosință zilnică? Căci, dacă reprezentarea miniaturală a unor locuințe putea avea o anumită semnificație în practicile magico-religioase, ne îndoim că și reprezentarea similară a unor cuptoare ar fi putut avea o asemenea semnificație.

---

[10] E. Comșa, *op. cit.*, p. 108.
[11] *Ibidem*, p. 117.

În legătură cu vasele de tip ***askos***, se susţine că acestea apar în cultura Gumelniţa numai începînd din ,,faza Jilava" [12], respectiv Gumelniţa B 1. Această afirmaţie este însă categoric contrazisă de descoperirile noastre de la Căscioarele, unde au fost descoperite mai multe vase de acest tip şi în stratul A 2, de factură cu totul identică cu unele dintre exemplarele din stratul B 1.

Aceeaşi este situaţia şi în privinţa vîrfurilor triunghiulare de săgeţi şi de suliţi de silex, despre care de asemenea se spune că par a fi specifice fazei B 1 (=,,etapa Jilava") [13]. Totuşi, în săpăturile de pe Ostrovelul de la Căscioarele s-au descoperit — potrivit statisticii întocmite de colaboratoarea noastră Ersilia Tudor —, pe lîngă 34 de piese din stratul B 1 şi alte 3 într-un strat intermediar între B 1 şi A 2, alte 23 de vîrfuri de acest fel în strat A 2, ba chiar şi 5 exemplare în stratul Boian-Spanţov. E limpede deci că nu se poate susţine că săgeţile de silex apar aşa de tîrziu în cursul evoluţiei culturii Gumelniţa, cum crede colegul nostru.

Fiindcă am amintit de ,,faza Jilava", am dori să ne oprim puţin cu acest prilej şi asupra denumirilor diferitelor faze ale culturilor pre- şi protoistorice, deoarece ni se pare că aceasta este o problemă care merită să fie discutată.

Este evident că, dacă aceste faze sînt indicate printr-o literă sau printr-un număr, niciodată nu se va putea face vreo confuzie în privinţa locului lor în evoluţia culturii respective : căci, să spunem, faza III (sau C) a unei culturi va trebui să urmeze în chip obligatoriu fazelor I şi II (sau A şi B) şi să fie la rîndul ei urmată — atunci cînd e cazul — de o fază IV (sau D), şi aşa mai departe. Iar cînd vrem să indicăm şi etapele unor faze, adăugăm la litera capitală sau la cifra romană o literă obişnuită sau un număr arab (A 1 sau I a etc.). În schimb, dacă pentru fiecare din cele trei, patru, cinci (sau chiar mai multe) faze şi etape ale unei culturi vom adopta un nume propriu, se va ajunge numai pentru culturile neo-eneolitice la sute de denumiri, care, pe de o parte, ar încărca inutil nomenclatura, iar, pe de altă parte, n-ar putea indica din primul moment locul respectivei faze (sau etape) în evoluţia unei anumite culturi. Desigur, colegul nostru, care a propus asemenea denumiri pentru fazele mai multor culturi eneolitice din România, a fost influenţat de faptul că şi pentru alte cultur s-a procedat în acelaşi fel (de exemplu pentru cultura Tei, dar şi pentru altele) şi în acelaşi timp de împrejurarea că pentru cultura Boian aproape toată lumea foloseşte denumiri şi nu cifre sau litere pentru diferitele faze. Dar nu cred că acest procedeu treb[uie] generalizat.

În orice caz, ni se pare mult mai simplu să se vorbească despre faza Gumelniţa B 1 (sau III, în funcţie de sistemul preferat), decît să se spună faza (sau etapa) Jilava a culturii Gumelniţa — denumire mai lungă şi care *nu* indică prin ea însăşi locul acestei faze în evoluţia culturii. În schimb este mult mai indicat ca denumirea fiecărei faze şi etape să indice prin ea însăşi locul ei în succesiunea diferitelor etape ale culturii respective. Şi dealtfel cu ce denumire am putea înlocui faza A 1 sau A 2 a aceleaşi culturi Gumelniţa ?

---

[12] *Ibidem*, p. 127.
[13] *Ibidem*, p. 125.

Credem că acest punct de vedere este întemeiat pentru *toate* culturile pre- și protoistorice. Și pentru a ne referi și la altă cultură, vom cita cazul culturii Cucuteni : Ce denumire să dăm etapei A 1 — care deocamdată este ipotetică? Dar etapei A 2, mai ales că pînă acum nu cunoaștem o așezare care să aparțină exclusiv acestei etape (de exemplu, la Frumușica, pe lîngă materiale din etapa A 2 se întîlnesc și materiale din fazele următoare, A-B și B așa că nu ne-am putea referi la o etapă Frumușica fără a crea confuzii). Pentru faza Cucuteni A-B ar trebui să adoptăm cel puțin două denumiri, existînd cel puțin două etape (A-B 1 și A-B 2), același lucru fiind valabil și pentru faza următoare, B. Și asemenea exemple se pot înmulți.

Așa, de pildă, ne întrebăm cum s-ar putea rezolva această problemă dacă ar trebui să dăm fiecărei etape a culturii Monteoru din epoca bronzului un nume propriu : s-ar ajunge la aproape zece nume diferite, care nu numai că nu ar indica locul diferitelor etape în evoluția acestei culturi, dar în același timp ar fi aproape cu neputință să corespundă perfect realităților arheologice, deoarece prea puține așezări sau necropole ale culturii Monteoru conțin resturi dintr-o singură etapă.

În ceea ce ne privește preferăm deci să spunem că așezarea de la Jilava (studiată de colegul nostru în articolul care a format punctul de plecare al acestor scurte însemnări) aparține fazei Gumelnița B 1, denumire care nu ni se pare necesar să fie înlocuită cu faza sau „etapa Jilava", tocmai pentru că — așa cum am arătat — acest nume nu indică prin el însăși locul etapei în evoluția culturii Gumelnița, spre deosebire de denumirea „faza (sau etapa) Gumelnița B 1", care arată limpede că ea urmează etapelor fazei A și se situează înaintea etapei B 2.

À PROPOS DE CERTAINES AFFIRMATIONS CONCERNANT QUELQUES DÉCOUVERTES DE CĂSCIOARELE

RÉSUMÉ

L'auteur discute d'abord l'affirmation d'un collègue selon lequel toutes les habitations de la couche supérieure de l'îlottell de Căscioarele auraient été munies de fours. Cependant, le fait que certains foyers *ouverts* s'étaient conservés *intacts* nous empêche d'accepter ce point de vue.

D'autre part, le collègue cité est d'avis que certaines anses de couvercles en terre cuite de la culture de Gulmelnița représenteraient des miniatures de fours et non pas d'habitations, ce qui semble tout à fait improbable, du moment que sur quelques-unes de ces anses a été menagée non seulement l'ouverture (= la porte), mais aussi une « fenêtre », qui n'était en aucun cas nécessaire à un ... four et même les chevrons du toit. Et d'ailleurs, si les miniatures en forme de maisons pouvaient avoir une signification pendant les pratiques magico-religieuses il serait difficile de comprendre quelle signification pourrait avoir la représentation des fours.

L'auteur ne trouve pas conformes à la réalité les affirmations du même collègue selon lequel les pointes de flèches triangulaires en silex et les vases *askoi* seraient connus seulement à partir de la phase Gumelnița B 1 (= étape Jilava), car à Căscioarele on a trouvé de pointes de

flèches de ce type dans *toutes* les couches de Căscioarele ; en même temps on a trouvé des *askoi*, de tous les points de vue pareils à ceux de la couche supérieure (phase B 1), dans la couche A 2.

Quant aux dénominations des diverses phases ou étapes d'une civilisation pré-ou protohistorique, l'auteur est d'avis que la meilleure solution est d'indiquer ces phases par des lettres majuscules ou par des chiffres et non pas par les noms des stations : si l'on parle de la phase B 1 (ou III) de la culture de Gumelniţa, par exemple, l'on précise implicitement que cette phase est postérieure aux étapes de la phase A (ou I et II), tandis que si l'on parle de « l'étape Jilava », il faut préciser qu'elle est postérieure ou antérieure à telle autre phase ou étape.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 anse d'un couvercle modele en forme de maison (couche Gumelniţa A2 de Căscioarele) ; 2 idem, couche Gumelniţa B1, avec l'indication des chevrons sur le toit ; 3 coupe transversale du foyer ouvert de la maison n° 3/1962 de la couche Gumelniţa B1 de Căscioarele.

Fig. 2. 1 le foyer ouvert de la maison 3/1962 ; 2 la bordure en relief du foyer ouvert de la maison n° 4/1962, avec les poids en terre cuite d'un métier à tisser ; 3 le four de la maison n° 11, aux parois formées de quatre couches juxtaposées de crépi (tous de la couche supérieure de Căscioarele = phase Gumelniţa B1).

DESPRE INSCRIPȚIILE MOESIEI SUPERIOR

ÎN LEGĂTURĂ CU APARIȚIA VOL. IV

DE

I. I. RUSSU

Prestigioasa școală de epigrafie (ctitorită cu peste o jumătate de veac în urmă de eminentul savant sîrb Nikola Vulić) de la Universitatea din Belgrad a organizat în ultimii ani editarea unui *corpus* de inscripții „provincial" cuprinzînd întreg materialul Moesiei Superior romane (în teritoriul Serbiei istorice, nordul Macedoniei, un colț din nord-vestul Bulgariei). Condus de F. Papazoglu, profesor de istorie antică la universitate, un grup de harnici, capabili și dinamici truditori în ogorul epigrafiei greco-romane, eminenți cunoscători ai materialelor arheologic-epigrafice și terenului provinciei, a repartizat lotul de inscripții (nu prea numeros, dar de mare valoare documentară) din Moesia Superior romană în șase zone-volume, din care volumul I : Singidunum și nord-vestul provinciei (*Inscriptions de la Mésie Supérieure*, de M. Mirković — S. Dusanić, 171 p., în 4°) a apărut la 1976 [cf. prezentarea-recenzie în SCIVA, 28, 1977, 3, p. 459—462]. La scurt interval, a văzut lumina tiparului al IV-lea volum, cu care ne-a onorat autorul, eminent epigrafist și istoric al antichității greco-romane, Petar Petrovic : *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. IV, Naissus — Remesiana — Horreum Margi, Belgrad, 1979, 148 p., 144 piese epigrafice, cu excelente hărți și planuri de ansamblu și zonale ; harta schematică a Moesiei Superior (p. 2), regiunea centrală a provinciei (p. 19), drumuri și stațiuni în sectorul Horreum Margi (p. 24), rețeaua drumurilor zonei Naissus (p. 28), planul orașului Naissus (p. 46), planul Remesianei (p. 54), Horreum Margi plan (p. 60, de F. Kanitz, *Königreich Serbien*, p. 227). Atît de bine organizată și executată această lucrare este una din cele mai de seamă realizări ale științei epigrafice-istorice iugoslave din ultima vreme.

Prezentat exact ca primul volum, cel de-al IV-lea este (cum s-a spus despre primul, la 1977) o lucrare științifică și grafică impunătoare, de valoare excepțională, în dimensiunile și forma ce au înțeles dintru-nceput să-i dea eruditii singidunensi, dar în vol. IV în conținut și calitate superioară, îmbunătățită poate și în urma criticii amicale românești (SCIVA, 28, 1977, 3, p. 461, privind mai ales concordanțele etc.). În primul rînd, firesc, impresionant apare formatul monumental, apropiat de cel cam vechi al lui CIL, ori ca venerabilul periodic belgradens *Starinar*, sau vechiul *Spomenik*, ce amintesc arhaicul „ceaslov" din bătrîni, cam mare și nu prea ușor de maniat și de lucrat cu el. Aspectul grafic însă, hîrtia, tiparul, comentariile, ilustrația de optimă calitate se impun, la fel ca valoarea textelor, majoritatea latine, și a monumentelor-documente

reproduse, descrise, comentate în chip magistral; ilustrarea (foto, desene, facsimile), în dreptul fiecărei piese epigrafice, este încadrată corect şi simplu la locul ei (nu pe planşe la urmă care de obicei pretează la confuzii ori reclamă muncă inutilă de „căutare" a figurilor), facilitînd considerabil consultarea şi utilizarea volumului.

În prefaţa semnată de F. Papazoglu este explicat stilul de muncă, ajutoarele primite din partea diferiţilor eruditi iugoslavi şi externi, ca şi a binevoitorului parizian Serge Ducroux, eminent epigrafist, care a făcut ca textul francez să fie de cît mai bună calitate (cum şi este; dar nu era chiar în măsură să elimine complet orice erori poligrafice, ca de ex. la p. 96 „celui de dernier roi thrace", în loc de *du dernier*... ş.a.). Materialul epigrafic al zonei central-estice a Moesiei Superior (Naissus, Remesiana, Horreum Margi cu zonele lor şi bazinul mijlociu al Moravei — Margus) este expus într-un temeinic studiu epigrafic-istoric şi arheologic-topografic multilateral, oferind o veritabilă monografie complexivă a zonei provinciale.

La lista bibliografică întocmită cu deosebită îngrijire, pentru lucrările iugoslave (credem) practic absolut completă, nu găsim nici o lucrare românească ce ar putea fi utilă pentru Moesia Superior (de ex. pentru elementul illyric monografia noastră *Illirii*, Bucureşti, 1969); repertoriul lingvistic-onomastic al lui D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, apărut la Viena, (1957), a fost reimprimat tot acolo de bulgari în mod stereotip, în 1976, fără a-i aduce nici o rectificare sau ameliorare din cele foarte multe şi esenţiale care au fost semnalate începînd din 1958 de noi şi apoi de alţi cercetători „tracologi", mai ales bulgari, timp de aproape două decenii. Alte mici lacune bibliografice vor fi relevate şi rectificate la locul lor în discutarea cîtorva dintre piesele epigrafice.

Istoricul epigrafiei locale „moesiene" este expus în chip magistral şi exhaustiv în capitolul „Transmission, publication et conservation des monuments" (p. 13—17). Introducerea istorică (p. 19—36) prezintă o istorie de ansamblu a provinciei Moesia Superior, topografia zonei centrale a provinciei : drumuri şi aşezări, după cîmpuri de ruine şi materiale arheologice disparate şi mutilate, după itinerarii romane şi inscripţiile cu sau fără locul descoperirii bine cunoscut. Armata : elemente dardanice şi bessice (adică pur trace) în formaţiile militare romane din veacul I î.e.n., apoi legiuni şi unităţi auxiliare staţionate în zona centrală a Moesiei Superior în secolul I e.n., *legio IIII Scythica*, *leg. V Macedonica*, *cohors I Cilicum* şi *I Cretum*, *V Raetorum* (?), în sec. II *coh. I Aurelia Dardanorum*, *II Aurelia Dardanorum miliaria*, *Legio IIII Flavia*, *VII Claudia* etc. Populaţia zonei era în majoritate dardanică, iar după antroponimia inscripţiilor din epoca imperială apare mai mult tracică în est (*Auluzon*, *Mestrius*, *Mucatralis*, *Mucco* etc.), prevalent illiră în vest (spre Dalmatia : *Andio*, *Dassius* ş.a.). Urmează expuneri monografice ample privind istoria şi topografia arheologică a centrelor mai importante ale zonei : Naissus (p. 37—51 numele tracic şi aşezarea oraşului, documente literare, topografia şi construcţiile, împrejurimile oraşului Naissus; este o vastă monografie integrală a acestui important centru al Moesiei Superior), Remesiana (p. 51—57), Horreum Margi (p. 57—61), bazinul Topliţei, al Iablaniţei, cursul superior al Moravei (Margus, p. 62—63) : sînt în realitate veritabile monografii topografic-arheologice şi istorice exhaustive, ce trebuiau însă pla-

sate în fruntea fiecărui capitol-localitate cu material epigrafic antic, localități care încep abia la p. 66 repetate în aceeași ordine topografică, adică începînd din centrul zonei, Naissus și teritoriul, Remesiana și Valea Nișavei, Horreum Margi și Valea Moravei; revine spre miazăzi în Valea Topliței și Iablaniței, pe Morava în sus, teritoriul orașului Vranje etc. Deci nu se prea respectă ordinea firească în care stăpînirea romană a pătruns dinspre sud către Dunăre, succesiune ce era obligatorie în orice provincie imperială indiferent de vechimea și importanța localităților, a ruinelor antice și a inscripțiilor din punctele arheologice moeso-romane.

În optica și spiritul unei firești obiectivități, este inutil a releva că la o lucrare de erudiție și documentare elaborată cu deusebită competență, acribie, acuratețǎ, sînt de făcut cam puține „corectări", obiecții ori sugestii — toate din cele pe care ni le permitem aici privind aspecte minore, amănunte —, față de care mult mai numeroase apar informațiile documentare epigrafice, lingvistice, onomastice și în general istorice, adică aportul pe care-l aduce un *corpus* provincial excepțional pentru cunoașterea unui mare capitol al romanității sud-est-europene din cadrul Moesiei Superior ca și pentru multe aspecte ale istoriei romane în cursul primelor 4—5 veacuri ale imperiului Romei.

În ordinea numerotării adoptate de P. Petrović în IMS, vol. IV, se fac cîteva observații și sugestii mărunte.

1. Atta apare ca un teonim tracic, la fel ca *Attonipal*(?).

2. ELIVS FLAVIVS RESTVTVS (dedicație din a. 221) este considerat de editor ca avînd două gentilicii, dar primul *(A)elius* are mai curînd funcția de *praenomen*, cum sînt în alte zone, ca în Dacia *Ulpius Domitius Hermes*, *Ulpius Domitius Rufinus*, la Ulpia Traiana, IDR III/2, 121 etc.

5. Altar votiv cu textul *Deae Iunon(i) Atil(ius) Felicianus v(otum) p(osuit)* pe patru rînduri pare să mai aibă la urmă un rînd de text din care se vede jumătatea inferioară a literei *L*, *l(ibens)*?

6. Remarcabil *ex boto*.

8. Dedicația unui *M. Aur. Gaius (praenomen* adoptat pe loc de *cognomen*), *miles leg. VII Claudiae*, literele *singularcs* la sfîrșit sînt dezlegate de editor *v(otum) s(olvens) l(ibens) m(erito) p(osuit)*, neconvingător, căci *solvens* și *posuit* apar ca o tautologie, repetare a unei acțiuni; mai bine *S* izolat este *s(usceptum)*, *votum susceptum* „angajamentul luat, promisiunea făcută (zeității)", adică a pus (împlinit juruința), formalitate aproximativ analoagă cu *ex v(oto) s(uscepto) p(osuit)* în nr. 63.

15. Altar votiv, „dispărut", reprodus un desen din 1900 al lui Premerstein — Vulić unde se poate face o reconstituire grafică a textului în care resturile din r. 4 *[co]HOR(tis)* și a r. 1 arată că în r. 2 este loc pentru un *M* (colțul drept de jos vizibil), în r. 3 la început loc pentru *VLI* (?), deci *M(arcus) A(urelius) PROC[uli?]NVS*, sau *Proc[li]nus*, cum era întregit în CIL, III 12 671.

16. Textul confuz, greu de întregit în r. 3 — 5, dar *praenomen*-ul dedicantului citit *[I] ul(ius)* ar putea fi chiar *[A]VR.* (?).

25. DEO MVND(ryto), analogia — evident tracică — la Philippi în Macedonia de est, recunoscută de autor și de alții (BCH, 47, 1923, p. 69—70) este epigrafa publicată și de A. Plassart, *Philippes, ville de Macédoine* (Paris, 1937), p. 394, comentat teonimul de noi cu o încercare de etimologie în *Die Sprache der Thrako-Daker*, București, 1969, p. 130, care puteau fi citate.

30. Fragment de bază a unui monument pentru împăratul Septimius Severus, text lacunos în a cărui transcriere-întregire epitetul *Parthico* este scris de două ori, în r. 4 și în r. 5, în primul loc poate să fi fost alt nume ca „*MEDICO*"(?), învingătorul mezilor.

33. G. Iulius Plato poate să fi avut *cognomen* illyric cu finalul *-r* omis, adică *Plator*(?)

34. În r. 3 este clar *VET CHOR* după fotografie, se citește deci *vet(eranus) c(o)hor(tis)*, în r. 6 *VIX AN LX* bine transcris *vix(it) an(nos) LX* dar apoi în comentariu amplificat „Valerius a vécu 70 ans...".

35. C. Aurelia Rufina, femele cu *praenomen* „qui figure dans tous les manuscrits"; pentru asemenea *praenomen* feminin în Dacia se cunosc trei exemple: IDR, III/1, 141 (cu bibliografia generală) şi CIL, III, 12 567 (Micia-Veţel) *Publia Aelia Dionisia*.

36. Remarcabilă forma *VIBA* in loc de *viva*.

37. Epitaf cu formula *viva faci(endum) curavit m(omumentum?)*, dar litera finală *M* poate să fi fost *m(emoria)*, ori *m(erit-)?*

39. Aurel. Bani, cognomen, poate să fie semit-syrian.

42. Altar funerar cu două inscripţii, care ar trebui deci să aibă două numere de ordine; în prima de pe faţa anterioară *cognomenul* defunctului e citit *Annus*, dar după fotografie la sfirşit de rînd pare să fie ligatura *N* + *A* + *E*, deci *An(n)ae/us*, nume roman şi probabil illyric; în aceleaşi epitafuri nume illyre tipice *Plannius, Andia, Dasius*.

43. Stelă funerară, fragment (partea dreaptă păstrată pe lăţime de circa 70%) ce poate fi reconstituită grafic după lungimea textului păstrat şi dimensiunile chenarului ornamentat, contînd mereu pe simţul pentru proporţii şi armonie al meşterilor romani; în r. 1 la sfîrşit pare a fi *AE/[l]IVS*; un control general al textului şi antroponimelor se impune.

47. Altar funerar, fragment cu marginea dreaptă, în r. 2 la început restul din prima literă poate fi un numai *T*, ci eventual chiar *C*, deci un final de nume propriu roman *-CINVS(?)*.

50—51. Epitafuri creştine, cu forme tîrzii de limbă „vulgară" de mare interes filologic-lingvistic; în al doilea, *Gentione (Gentio)* nu pare să mai fie illyric, după veacul al IV-lea e.n., vechiul *Gentius*: „l'apparition tardive du nom sud-illyrien *Gentio* (variante de *Gentius*)", căci atare formă „tardivă" poate fi latină, germanică etc.

55. Remarcabil *vibis* în loc de *vivis*.

56. Lespede funerară, fragment, foarte tîrzie, in r. 1 probabil *ET*— —, r. 2 — — — *VS LIB*— —, r. 3 *VIBVS* nu e sigur *[q]uibus* cum întregeşte Petrović, putînd să fie chiar *vibus* în loc de corectul *vivus*.

59. Statuie a lui Asclepios, din porfir, fără cap, descoperită la Mediana (est de Naissus): pe baza rectangulară inscripţie votivă greacă (P.P. spune „inédit. Cf. A. Iovanović, *Starinar*, 24/25, p. 57, no. 1 et pl. II, description et photographie de l'objet", dar în acest caz, cu asemenea bibliografie, piesa nu mai era inedită în 1979); e un document de valoare excepţională: închinare lui *Soter Asclepios* de *Roimetalces* şi soţia sa Philippa; aceleaşi personaje în dedicaţia greacă pe statuia Hygiei, tot acolo, în situaţie identică; *Roimetalces* numit „diasemótatos" *vir perfectissimus*, recunoscut de editor ca identic cu *Valerius Rometalca v(ir) p(erfectissimus), dux Aeg(ypti) et Theb(aidos) utrarumque Lib(yarum)*, care închină un monument onorar *fortissimo imp(eratori) d(omino) n(ostro)* Constantinus I (CIL, III 12 072 = ILS, 701, *Prosopogr. Lat. Rom. Emp.*, p. 770); purtînd acelaşi nume gentile *Valerius* ca împăratul său patron şi punînd prinosuri zeilor sănătăţii la Mediana, tracul *Roemetalces* poate să fi fost originar chiar din părţile oraşului Naissus la fel ca dinastia Constantiniană (*Elementele traco-getice în Imperiul roman şi în Byzantium*, Bucureşti, 1976, p. 59), înrudit cu dinastia traco-romană şi eventual guvernator mai întîi în Moesia, apoi devenit *Valerius Rometalca v.p., dux* în părţile egiptene.

63. La altarul votiv al lui Valerius Dometianus se face remarca „pour la fermeture *e* > *i* dans Dometianus..." la care trebuie rectificat că nu era fenomen de „închidere" fonetică, ci tocmai deschidere a primului *i* ca *e* din „Dometianus".

65. Altar votiv *I O M pr(o) s(a)l(ute) aug(usti) Atel(ius) Martinus CVD destinavit pos(uit)* text in care editorul consideră slovele *CVD* ca „sans doute *quod* ou *cod* (le *c* au lieu de *q* ou *qu* apparait assez souvent dans les inscriptions...)", aserţiune corectă, chiar sigură, firească; dar nouă ni se pare că (dacă fotografia nu minte) intre literele *V* şi *D* ale lui *CVD* se află un *I* mai mic (aproape la fel ca în numele *MARTiNVS*), fiind posibilă lectura *CVID*, adică *quid* în loc de *quod; quid destinavit* ar fi un echivalent al lui *quod voverat*, adică „ce a promis prin juruinţă (zeului, credinciosului de nădejde)", care apoi — după reuşită şi „ascultare" din partea zeităţii — „a pus, împlinit" *(posuit, solvit* etc.); cazuri epigrafice de *quod voverat* citate în Dacia, N.S., 6, 1972, p. 295: *quod voverat, quod pro se et Flaviis* — — — *voiverat, quam voverat* etc.

69. Septimius Severus împăratul între „epitetele" sale solemne are şi pe acela de *Pertenaci*, variantă fonetică nu prea rară în inscripţii, chiar şi în cele greceşti, cum este ultimul exemplu din Dacia la Romula-Malva, Revue des études sud-est-europ., 11, 1973, p. 417—419. Forma *Pertenac* — poate fi rezultată din vreo etimologie populară cu lat. *tenax* cu *e*, uitîndu-se de verbul *petinere* cu *i*.

73. Celebrul tehnician, militar-genist şi anticar-arheolog italian din veacul XVII/XVIII Luigi Ferdinando Marsigli îşi scria gentiliciul în latineşte Marsilius, dar nu „Marsilius".

75. Remarcabile vulgarismele romane *sivi vivi* în loc de corectele *sibi vivi*.

76. Construcţia populară *generi pient(issimo)* nu trebuie „corectată" în *genero* (Domaszewski), fiind mai probabil „une faute de langue plutôt qu'une erreur du lapicide", cum observă

P. Petrović, adică *gener* trecut (considerat) la decl. a III-a în loc de a II-a latină, ce nu este o raritate.

80. Altorelief de marmură la Muzeul Niş, text grecesc în r. 2 formula şablon transcrisă de Vulic şi de P.P. ca [*E*]*YXHN*, dar toate literele se văd în fotografie, din primul *E* partea superioară, deci *EYXHN*.

81. Grandioasa stelă funerară cu portrete şi ornamente vegetale şi geometrice, textul avariat, primul nume (al „titularului") este echivoc *AVR TATTO* sau *AVR ATTO*, mai probabil al doilea, cu toate că *Tato* e mai frecvent, posibil însă apare *Tattoni-*; de remarcat acuzativul popular *titulu posuerunt*; r. 10 poate *VIRGINA*(?) *coniux*.

83. Stelă funerară din Ciupriia, fragment colţul stîng superior cu frumoasă ornamentaţie; ar fi meritat o întregire-reconstrucţie grafică ce ar fi uşurat după criteriile simetriei întregirea textului mutilat şi lacunos.

84. Stelă funerară din Ciupriia, fragment, lipsă la început cel puţin trei rînduri [*DM*/ *nomen et cognomen*/ *miles* — — — ?], text păstrat de 12 rînduri, un tînăr recrut la 20 de ani mort după abia 8 luni de serviciu; construcţia populară *filis benemerentis* nu era eroare „vulgară", ci mai curînd o deplasare morfologică a verbului participiu *merens*, *merentis* la declinarea a II-a, deci în loc de dat. plur. decl. a III-a *merentibus* a produs un dat. plur. decl. a II-a *merentis*, ca *bonis*, *lupis*, *novis*; Aurelia Rufina *brutes* cu un atribut ce a fost remarcat mai demult, considerat germanic, gotic *bruths*, germ. *braut* etc., pentru care e citat H. Mihăescu, *Limba latină în provincile dunărene ale Imperiului roman*, Bucureşti, 1960, p. 192; dar acelaşi autor bucureştean în versiunea franceză a cărţii sale *La langue latine dans le sud-est de l'Europe* (Bucureşti, 1978; pe care P.P. n-a apucat să o utilizeze), p. 292 dă mai multe exemple şi bibliografie mai amplă.

85. *Vales* în loc de corectul *Valens* este frecvent, nici *aeius* în loc de *eius* nu este unicat, din Dacia de menţionat *ae* în loc de *e*: *aet* în loc de *et* (*ActaMN*, 5, 1968, p. 462—463).

89. Stelă funerară a doi cetăţeni, din care al doilea e citit *Val(erius) M*[*a*]/*rtininus*, dar în fotografie (dacă nu înşeală) ultimul *N* pare a fi o ligatură *A* + *N*, deci *Martinianus*(?). Antroponimul *Dalmana* este evident illyric (I. I. Russu, *Illirii*, Bucureşti, 1969, p. 190), apărînd inutilă remarca editorului „mais il n'exclut pas non plus la possibilité que *Dalmana* soit en rapport avec les noms thraces *Daletralis* etc.", căci antroponimul illir are tema *Dal-m-* (Dalmatae, Delmin-) ce lipseşte la traco-daci.
Vetiola e sigur latin-roman, fiind cu totul de prisos citatul inept „selon Mócsy, *Moesia Superior*, p. 144, il s'a girait de la forme latinisée d'un nom thrace *Bit-*", un evident nonsens ce nu trebuie citat nici între „opinions téméraires".

92. Relief al „cavalerului trac" de prin anii 222—235 descoperit la Paracin „dans une vigne d'un commerçant avec une dizaines d'images semblables qui entouraient un source tarie (Starinar, 1, 1922, p. 239)", deci un important „centru" al cultului „cavalerului" la un grup de traco-romani din zona centrală a Văii Moravei (Margus).

96. Stela funerară (fragment), pusă de traco-romanul Aurelius Bitus cu soţia sa Aurelia Candida— — — *et sibi vii*, adică şi sieşi care erau *vii* (în loc de *vivi*), formă de limbă populară exact ca în româneşte.

97. Stelă funerară, cu remarca „Bassus, nom répandu chez les Thraces (cf. Detschew, *Thr. Spr.*, p. 44—45)", observaţie justă care însă necesită precizarea: *Bassus* era nume pur şi exclusiv roman (ca *Celsus* ş.a.) care s-a răspîndit la traci, illiri, semiţi şi alţi „provinciali" ai imperiului, dar nu era tracic, illir, semit etc., cum şi-au imaginat unii; splendida lespede funerară-fragment ar fi meritat o reconstituire grafică, chiar şi dacă nu se reuşeşte întregirea decît parţială a textului epigrafic.

104. „D. Tudor — G. Vladescu" trebuie corectat „D. Tudor — C. Vlădescu". Analogia dintre divinitatea *Dar(dania)*, *Dardanica* şi *Daciae tres*, *Terra Daciae*, adică personificări ale acestor zone-provincii romane este corectă, extrem de semnificativă şi realistă.

105. R. 4 la sfîrşit în lacună poate fi întregit *ET* din care se văd unele vestigii(?); remarcabile formele grafice (fonetice?) *pontifexs* şi *Sexsto*, *xs* nefiind o raritate. „A. Stein, *Die römische*[*n*] *Reichsbeamten der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920" este cartea ce apare la „abreviations bibliographiques" p. 11 ca „Stein, Thracia"; la ce mai era necesară „abrevierea"?

112. Altar votiv cu două rînduri de text, lectură dificilă, litere contorsionate; în r. 2 ar putea fi *AVR(elius)* cu ligatura *A* + *V*.

117. *I O M* / *C C S* / *V T T*, în r. 2 nu poate fi decît antroponimul dedicantului cu *tria nomina*, prima literă sigur *C(aius)*, a doua gentiliciul *C*— — —, a treia cognomen *S*— — —; r. 3 *v(o)t(um) p(osuit)* după Petrović.

122. Altar funerar fragment, mutilat sus şi la stinga, textul ar putea fi restabilit analogic printr-un desen corect ; în r. 3 pare să fie *H* + *E* ligatură (*Her-*), r. 6 e *CONHERE* cu *H* + *E* ligatură incomplet executat, în r. 7 nu este *m(onumentum) p(osuerunt)*, ci după simetria spaţiului înainte de *P M*, în lacună, trebuie pus un [*B*], deci [*b(ene)*] *m(erenti) p(osuerunt)*.

123. Piatră miliară (stilp kilometric) la Ciupriia, trebuia pusă la materialul epigrafic al acestei localităţi, ca document al lucrării de construcţie : repararea unui tronson de şosea.

127. Miliar descoperit la Pluzine lingă Svrljig aduce mult ca organizare şi formulări ale textului cu miliarul descoperit la Micia (Veţel, jud. Hunedoara), CIL, III 8 061 (Muz. Cluj-Napoca), ambele din anii 251—253. Desigur că toate pietrele kilometrice trebuie puse în publicaţii — *corpus* la locul (localitatea) descoperirii lor unde a fost executată lucrarea de pavare-reparaţie a drumului roman.

La *Instrumentum* al vol. IV din IMS, nr. *129—144* se află vase, lingouri de aur, argint, bucăţi de plumb, fier, argilă etc., dar unele piese descoperite in afara provinciei : nr. *130* „le lieu de trouvaille reste Inconnu", *131* Kaiseraugst (Elveţia), *133* la Feldioara — Bod (jud. Braşov). Materialul tegular cu ştampile şi vase lipseşte în publicaţie; să nu existe in zona central-estică a Moesiei Superior ? *140.* „Godišnjak SKA" pare să fie identic cu „Godišnjak SAN" la abrevierile din p. 10(?).

Index (p. 141—145) este întocmit judicios, după sistemul clasic al CIL ; o singură obiecţie se ridică la cap. V „dates consulaires" unde era necesar să fie date numele complete ale consulilor, nu numai cele (cite unul) sub care apar în textele epigrafice respective. „Principales concordances" (p. 147—148) sint înşirate corect in ordinea numerelor din CIL, III, AÉ, *Jahresh.*, *Spomenik*, *Starinar*, *ŽA*, *inédites*, şi nu (cum greşit se făcuse în IMS, vol. I „axat pe nr. 1—178 al prezentei colecţii urmînd pe coloane alăturate : CIL, *Jahresh*, *Spomenik*, *Varia* ; dar lucrul trebuia făcut tocmai invers, căci în „concordanţe" se caută numerele de ordine ale vechilor publicaţii şi echivalentul din cea nouă, cele vechi fiind dispuse în tabele cu an-volum, număr sau pagină în dreptul cărora numele din noul IMS, pentru a găsi direct şi uşor pe cele dintii la cele din urmă", SCIVA, 28, 1977, 3, p. 461), cum s-a şi făcut corect în vol. IV al IMS.

Observaţii şi obiecţii de amănunt ca cele de mai sus — ce pot uneori să fie ori să pară simple opinii personale, „eventualităţi" — dacă rectifică şi îmbunătăţesc unele întregiri şi lecturi de texte epigrafice sau elemente antroponimice, nu pot însă şi nu vor nicidecum să diminueze valoarea fundamentală a unei opere documentare de interes deosebit cum este IMS vol. IV, pentru istoria provinciei Moesia Superior şi a zonei danubiene a Imperiului roman. O asemenea lucrare întocmită după criterii moderne şi judicioase poate fi luată (chiar dacă nu toată lumea va fi mulţumită cu uriaşul „format" incomod de ceaslov) ca model de prezentare, comentar şi date tehnice ale epigrafelor, nu numai pentru alte zone romane ale Iugoslaviei, ci pentru oricare provincie imperială, unde materialul epigrafic descoperit se prezintă cu binecunoscuta valoare documentară de prim rang pentru istoria locală, ca şi pentru unele aspecte de interes mai larg sau chiar general în primele veacuri ale Imperiului roman.

SUR LES INSCRIPTIONS DE LA MÉSIE SUPÉRIEURE

RÉSUMÉ

Dans un bref examen critique du IVe volume des ***Inscriptions de la Mésie Supérieure*** (Belgrade, 1979), élaboré dans le cadre du « Centre d'Études épigraphiques et numismatiques » de l'Université sous la direction de F. Papazoglou (professeur d'Histoire ancienne) par l'éminent épigraphiste serbe P. Petrović, on relève les remarquables qualités et la valeur scientifiques de ce corpus provincial ; c'est une réalité objective que nous avons souligné lors de la parution du premier volume de la collection,

en 1976 (SCIVA, 28, 1977, 3, p. 459—462). Après avoir fait maintes corrections et suggestions de détail, concernant surtout la lecture et l'intégration de textes, de même que l'interprétation de quelques noms propres, on met en relief également les pièces épigraphiques contenant des données sur les personnages historiques. La conclusion de l'analyse de détail et d'ensemble, c'est qu'il s'agit d'un ouvrage scientifique qui, en ce qui concerne le système de l'organisation et de présentation, les commentaires et l'illustration du matériel épigraphiques, peut bien servir de modèle (en dépit de son format incommode et difficilement maniable) non seulement pour les autres zones romaines de la Yougoslavie, mais aussi pour les autres pays qui se trouvent dans les territoires des anciennes provinces impériales romaines.

CONTRIBUŢII LA STUDIUL CERAMICII ROMANO-BIZANTINE DE LA HISTRIA

DE

AL. SUCEVEANU

Începute încă din 1914 şi continuate apoi, pe o scară mult mai largă din 1949 pînă în zilele noastre, săpăturile de la Histria au ajuns în acea fază în care este absolut obligatorie alcătuirea unor sinteze pe probleme sau categorii de materiale, sinteze care vor trebui să alterneze în chip judicios cu publicarea exhaustivă a rezultatelor propriu-zise ale cercetărilor din teren. În acest sens, studiul de faţă reprezintă o încercare de prezentare a materialului ceramic provenit în urma unei săpături de mai mari proporţii efectuate în sectorul central al cetăţii [1].

Chiar dacă viitoarele cercetări din această zonă au sarcina de a pune în evidenţă complexe unitare — cum ar fi de pildă marea bazilică de marmură — socotim că prezentarea exhaustivă a materialului ceramic încă de pe acum îşi are rostul ei şi aceasta din mai multe motive. Mai întîi că, în acest context, se republică (fig. 1—5) — de această dată în condiţii grafice corespunzătoare — planul şi profilele celor două secţiuni, ale căror date au fost din plin confirmate de cercetările ulterioare de la Histria ş. chiar din Dobrogea. Apoi că prezentarea ceramicii pe niveluri arheologice precis individualizate va contribui desigur la o mai bună cunoaştere a evoluţiei — oricît de lentă ar fi ea — a acestei categorii de material arheologic. În fine, dar desigur nu în ultimul rînd, studiul ceramicii — încercînd în chip firesc să distingă între producţia locală şi importuri — ar putea constitui o bază de discuţii privind situaţia economică a Histriei romano-bizantine.

Nu este, fireşte, locul să reluăm aici datele conţinute în raportul de săpătură menţionat, precum şi consideraţiile mai largi, de natură urbanistică, ce se pot extrapola pentru întreaga cetate [2]. Ajunge deci, pentru facilitarea înţelegerii datărilor din catalogul anexat prezentului studiu, să menţionăm că cel mai de jos nivel întîlnit în săpătura noastră (II A) datează probabil între mijlocul secolului al III-lea e.n. şi anii 294/295 e.n.

Al doilea nivel (II B) reprezintă momentul cînd cetatea este înconjurată de ultima ei incintă — ceea ce a implicat şi o reorganizare corespunzătoare a spaţiului urban — şi datează între începutul secolului al IV-lea (mai exact din 295/298 e.n.) pînă către al treilea sfert al aceluiaşi secol

---

[1] Al. Suceveanu, C. Scorpan, Pontica, 4, 1971, p. 155—172.

[2] Faţă de raportul menţionat în nota anterioară, unde nivelurile erau numerotate de sus in jos, în contribuţia de faţă am adoptat sistemul folosit în monografia *Histria, VI. Termele romane* Bucureşti, 1982, 236 p., potrivit căruia nivelurile sînt marcate, firesc, de jos în sus, începînd din secolul I e.n. Pînă la primul nivel întîlnit în săpătura din sectorul central mai există, în întreaga cetate, trei niveluri notate convenţional cu I A (secolul I e.n.) I B (primele trei sferturi ale secolului al II-lea e.n.) şi I C (ultimul sfert al secolului al II-lea — prima jumătate a secolului al III-lea e.n.).

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie— martie 1982, p. 79—107

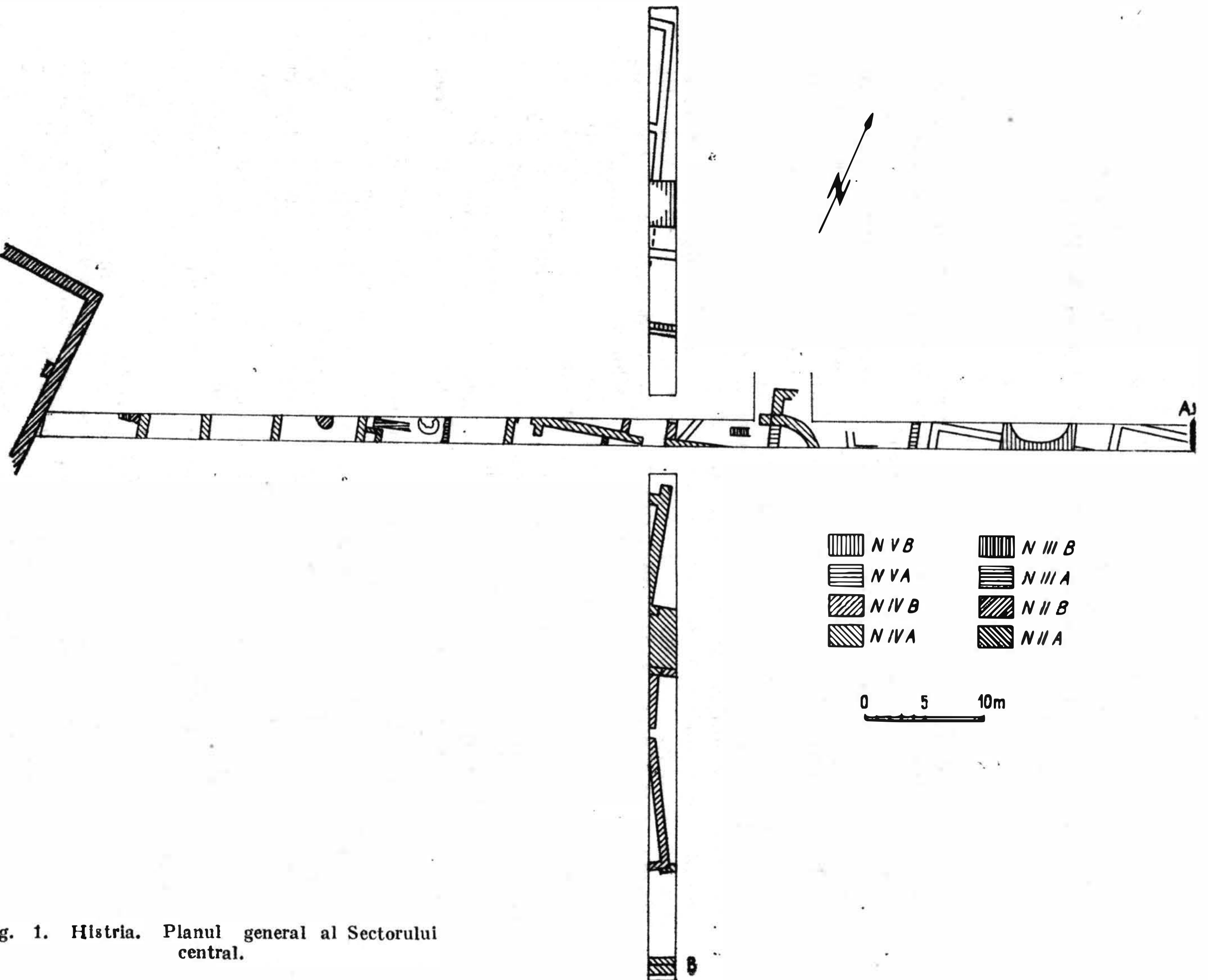

Fig. 1. Histria. Planul general al Sectorului central.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

V

intervenție modernă

pămînt depus recent

intervenție modernă

zid NIIA ras de zidul bazilicii (NIIB)

zid bazilică NIIB

talpa zidului bazilicii în interior

15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29

săpătură veche (stradă)

ziduri ale marelui edificiu NIVA

ziduri adosate marelui edificiu

nivel prag pentru NIVB

coloană căzută pe NIVA

pavaj

zid absidat

30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44

E

zid al unui mare edificiu

NVB | NVA | NIVB | NIVA | NIIIB | NIIIA | NIIB | NIIA | Țigle | Pietre | Arsură | Podea lut | Mortar | Strat vegetal

Fig. 2. Histria. Sectorul C. Profilul nord al secțiunii A.

44 43 42 41 40 39 38 37 36 35 34 33 32 31 30

E

ziduri ale unui mare edificiu

zid absidat

29 28 27 26 25 24 23 22 21 20 19 18 17 16 15

cornișa marmură

prag NIVA

ziduri ale marelui edificiu NIVA

14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0

intervenție modernă

intervenție modernă

pămînt depus recent

V

zid NIIA ras de zidul bazilicii (NIIB)

zidul bazilicii NIIB

talpa zidului bazilicii în interior

Fig. 3. Histria. Sectorul C. Profilul sud al secțiunii A.

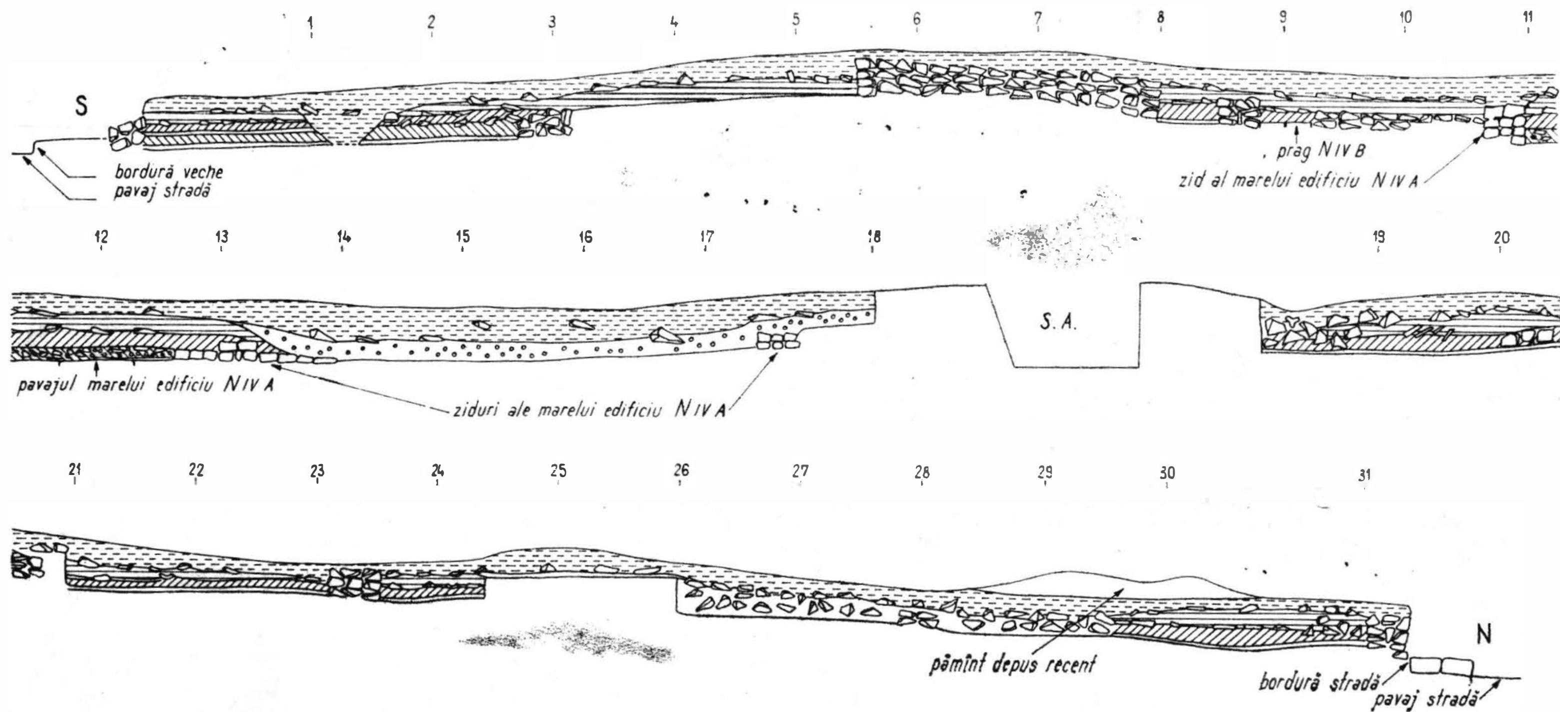

Fig. 4. Histria. Sectorul C. Profilul vest al secțiunii B.

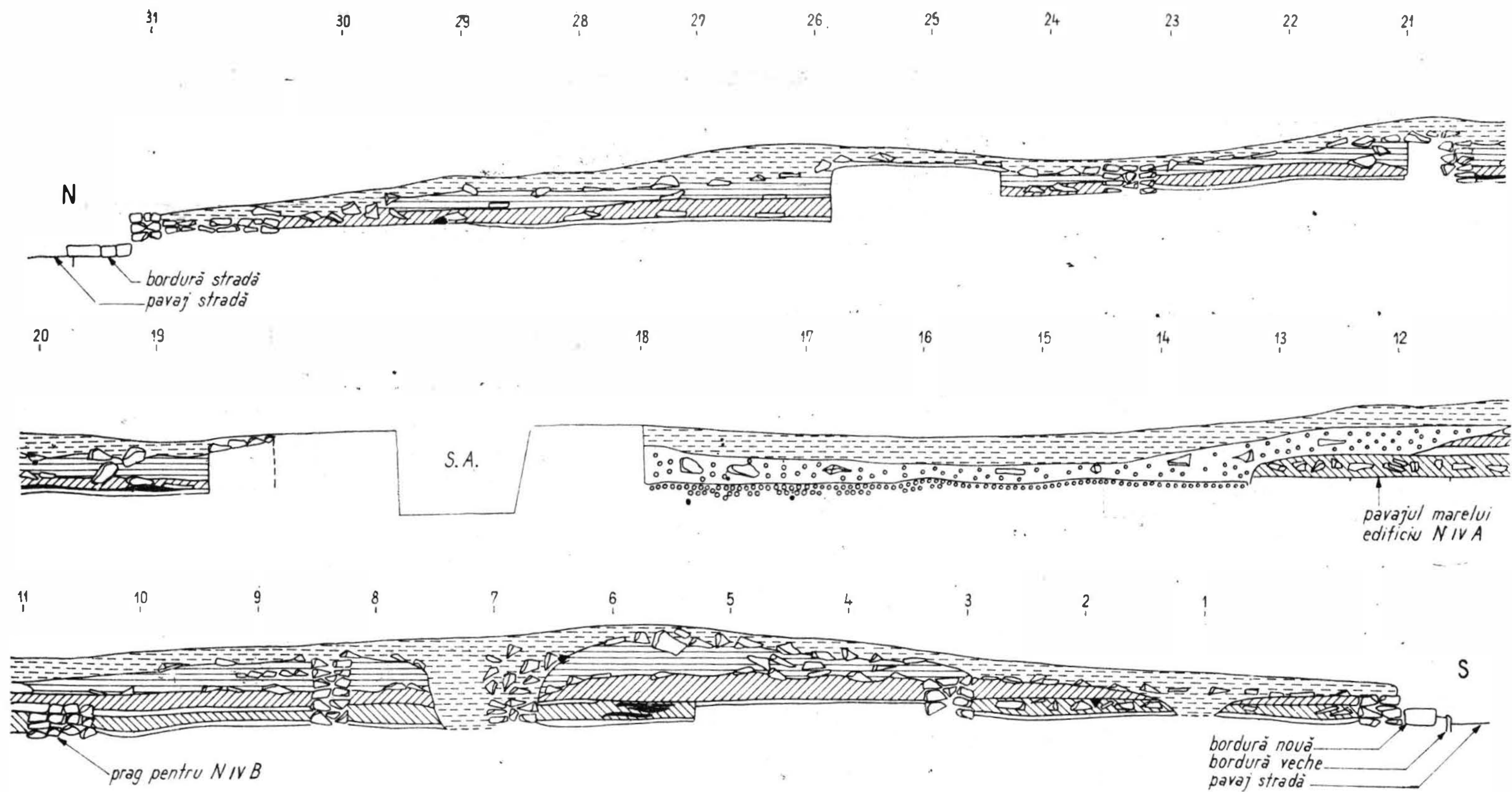

Fig. 5. Histria Sectorul C. Profilul est al secțiunii B.

Următoarele două niveluri (III A şi III B) marchează un net regres faţă de perioada anterioară, mai puţin evident în primul dintre ele, datînd dintre anii 383/395 şi 425/450 e.n., foarte clar în timpul celui de-al doilea databil între mijlocul secolului al V-lea şi începutul celui de-al VI-lea e.n.

Următorul nivel (IV A) marcînd unul din cele mai prospere momente ale Histriei romano-bizantine, datează de pe la începutul secolului a VI-lea e.n. şi durează pînă către 559 e.n., dată după care asistăm la edificarea unui nou nivel (IV B) databil între 561/562 şi 592/593 e.n.

Dacă datările menţionate mai sus se întemeiau pe o fericită şi abundentă recoltă numismatică [3], pentru ultimele două niveluri (V A şi V B) nu avem nici o monedă, ceea ce ne permite datarea lor doar într-o epocă ulterioară anilor 592/593 e.n., oricum pînă în plin secol al VII-lea e.n.

În sfîrşit, înainte de a intra în descrierea propriu-zisă a materialului ceramic, se cuvine să menţionăm că ceramica romano-bizantină de la Histria a mai reţinut atenţia specialiştilor, între contribuţiile mai importante reţinîndu-le pe acelea ale lui Em. Condurachi [4] şi Em. Popescu [5] pe lîngă unele semnalări din rapoartele preliminare de săpături [6].

Modalitatea de prezentare a catalogului descoperirilor necesită cîteva explicaţii preliminare. Mai întîi trebuie spus că există o evidentă discrepanţă cantitativă între ceramica din nivelurile mai timpurii [7] (II B, III A şi III B) şi cele tîrzii (IV A, IV B, V A şi V B), discrepanţă ce îngreuiează desigur urmărirea evoluţiei diferitelor forme, dar nu o exclude cu totul, cum s-ar fi întîmplat dacă ne-am fi restrîns doar la publicarea ceramicii din nivelurile tîrzii.

O a doua problemă vizează însăşi structura catalogului în cadrul căruia vom prezenta pe niveluri mai întîi vasele de lux şi anume bolurile (cu pereţii arcuiţi), cupele (cu pereţii verticali) şi platourile, apoi ceramica uzuală (oale, urcioare, amfore) şi în sfîrşit opaiţele sau alte obiecte ceramice. Studii speciale vor adînci poate cîndva cunoaşterea ceramicii romano-bizantine, înlocuind acest mod de prezentare cu unul stict tipologic şi însoţindu-l, fireşte, de o terminologie mai adecvată. Pînă atunci socotim că un catalog ca cel de faţă corespunde pretenţiilor limitate ale modeste noastre încercări.

NIVELUL II B (primele trei sferturi ale secolului al IV-lea e.n.)

1. Bol fragm. [8], pastă roşiatică, firnis roşu de proastă calitate; d.g. 29 cm; 1969, S.A. c. 7, -1,80-2,20 m; Robinson [9], pl. 26, M 212 (secolele III—IV e.n.).

---

[3] Gh. Poenaru-Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 319—337.

[4] Em. Condurachi, *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 451—463.

[5] Em. Popescu, SCIV, 16, 1965, 4, p. 695—724.

[6] Sc. Lambrino, RIR, 1, 1931, p. 63—74; R. Florescu, SCIA, 2, 1955, p. 338—342; I. Stoian şi Em. Popescu, Materiale, 6, 1959, p. 277—280; Em. Popescu, Materiale, 7, 1960, p. 240—242; D. M. Pippidi şi colab., Materiale, 7, 1960, p. 232; H. Nubar, SCIV, 22, 1971, 2, p. 205.

[7] De menţionat că nivelul II A, aşa cum rezultă din consultarea profilelor, a fost descoperit pe o suprafaţă extrem de redusă şi în care nu a existat un material ceramic semnificativ.

[8] În catalog am folosit următoarele prescurtări: c = carou; d = diametru; f = fund (al vasului); fragm., = fragmentar; g = gura (vasului); m = maxim.

[9] H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, în The Athenian Agora, V, Princeton, New-Jersey, 1959.

2. Bol fragm., pastă roşiatică, firnis roşu de proastă calitate; d.g. 30,5 cm; 1969, S.A, c. 9, -2—2,25 m; *ibidem*.

3. Cupă fragm., pastă roşiatică, firnis roşu; d.g. 18,8 cm; 1969, S.A, c. 8, -1,75—2,05 m; *ibidem*, pl. 16, L 22 (secolele III—IV e.n.).

4. Platou fragm., pastă cenuşiu maronie, lucrat cu mîna; d.g. 34 cm; 1969, S.A, c. 11, -1,60—2 m.

5. Oală fragm., pastă gălbuie; d.g. 10,5 cm; 1969, S.A, c. 8, -1,75—2,10 m; ? Robinson, pl. 24, M 153 (secolul al III-lea e.n.); ? Bockisch-Böttger [10], pl. III, 69 (secolul al IV-lea e.n.); ? *Tropaeum* [11], fig. 158, 5.1 (secolele IV—V e.n.).

6. Oală fragm., pastă cărămizie; d.g. 30 cm; 1969, S.A, c. 16, — 1,65—1,95 m; ? Robinson, pl. 21, M 84 (secolul al II-lea e.n.); ? Bockisch-Böttger, pl. IV, 98 (secolul al IV-lea e.n.)

7. Oală fragm., pastă cărămiziu maronie cu impurităţi; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 9, -1,75—2,20 m; *ibidem*.

8. Oală fragm., pastă cenuşie; d.g. 20 cm; 1969, S.A, c. 7,-1,80—2,20 m; Böttger [12], pl. XVII, 86 (începutul secolului al IV-lea e.n.).

9. Oală fragm., pastă cenuşie maronie, lucrată la mînă. d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 9, -1,75—2 20 m.

10. Oală fragm., pastă cenuşie maronie, lucrată cu mîna; d.f. 9 cm; 1969, S.A, c. 6, -1,70—2 00 m.

11. Urcior fragm., pastă roşiatică cu impurităţi; d.f. 9 cm; 1969, S.A, c. 8, -175 —2,10 m; M. Babeş, SCIV, 22, 1971, 1, p. 29, fig. 8/1 (secolul al II-lea e.n.).

12. Amforă fragm., pastă gălbuie cu impurităţi; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 9, -1,75 —2,10m; Bockisch-Böttger, pl. I, 1 (secolul al IV-lea e.n.).

13. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 11, —1,50—1,90 m; Böttger, pl. XI, 3 (secolele IV—V e.n.).

14. Amforă fragm., pastă roşiatică; d.g. 10,5 cm; 1969, S.A, c. 7, -175—2,10 m; *ibidem*, pl. XIV, 37 (secolul al IV-lea e.n.).

15. Amforă fragm., pastă gălbuie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 7, -1,75—2,10 m; *ibidem*, pl. XVI, 61 (secolele V—VI e.n.?).

NIVELUL III A

(ultimul sfert al secolului al IV-lea — prima jumătate a secolului al V-lea e.n.)

1. Bol fragm., pastă roşiatică; d.g. 30 cm; 1969, S.A, c. 10, -1,50—1,75 m; ? antrenat, cf. totuşi Hayes [13], fig. 65, forma I 8,3 (secolul al V-lea e.n.).

2. Bol fragm., pastă roşiatică, firnis roşu de bună calitate; d.g. 35 cm; 1969, S.A. c. 10, -1,50—1,75 m; ? antrenat, cf. totuşi *ibidem*, fig. 65, forma I, A, 1 (secolele IV—V e.n.)

3. Platou fragm., pastă cenuşiu maronie; d.g. 30 cm; 1969, S.A, c. 6, -1,50—1,65 m; Bockisch-Böttger, pl. IV, 114 (secolele IV—V e.n.).

4. Platou fragm., pastă cărămizie. firnis roşu lucios; d.g. 26,4 cm; 1969. S.A, c. 7, -1,50—1,70 m; Hayes, fig. 18, forma 64 (secolul al V-lea e.n.).

5. Platou fragm., pastă cărămiziu maronie; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; *ibidem*, fig. 18, forma 65 (secolul al V-lea e.n.).

6. Platou fragm., pastă roşiatică fină; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; *ibidem*.

7. Oală fragm., pastă roşiatică, firnis roşu; d.g. 10 cm; S.A, c. 6, -1,50—1,60 m; Bockisch-Böttger, pl. IV, 90 (secolele al IV-lea e.n. — al V-lea e.n.).

8. Oală fragm., pastă cenuşie; d.g. 19 cm; 1969, S.A, c. 7, -1,50—1,70 m; *ibidem*.

9. Oală fragm., pastă roşiatică; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 7, -1,50—1,70 m; *ibidem*.

10. Oală fragm., pastă maronie cu calcar, d.g. 16 cm, 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; *Tropaeum*, fig. 158, 5.1 (secolele IV—V e.n.).

11. Oală fragm., pastă gălbuie; d.g. 16,5 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; Bockisch-Böttger, pl. III, 61 (secolele IV—V e.n.).

---

[10] G. Bockisch, B. Böttger, Klio, 47, 1966, p. 209—256.

[11] Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătăniciu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani*, *I. Cetatea*, Bucureşti, 1979, Ceramica este publicată de I. Bogdan Cătăniciu şi Al. Barnea la p. 177—226.

[12] B. Böttger, Klio, 48, 1967, p. 251—314.

[13] J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, Londra, 1972.

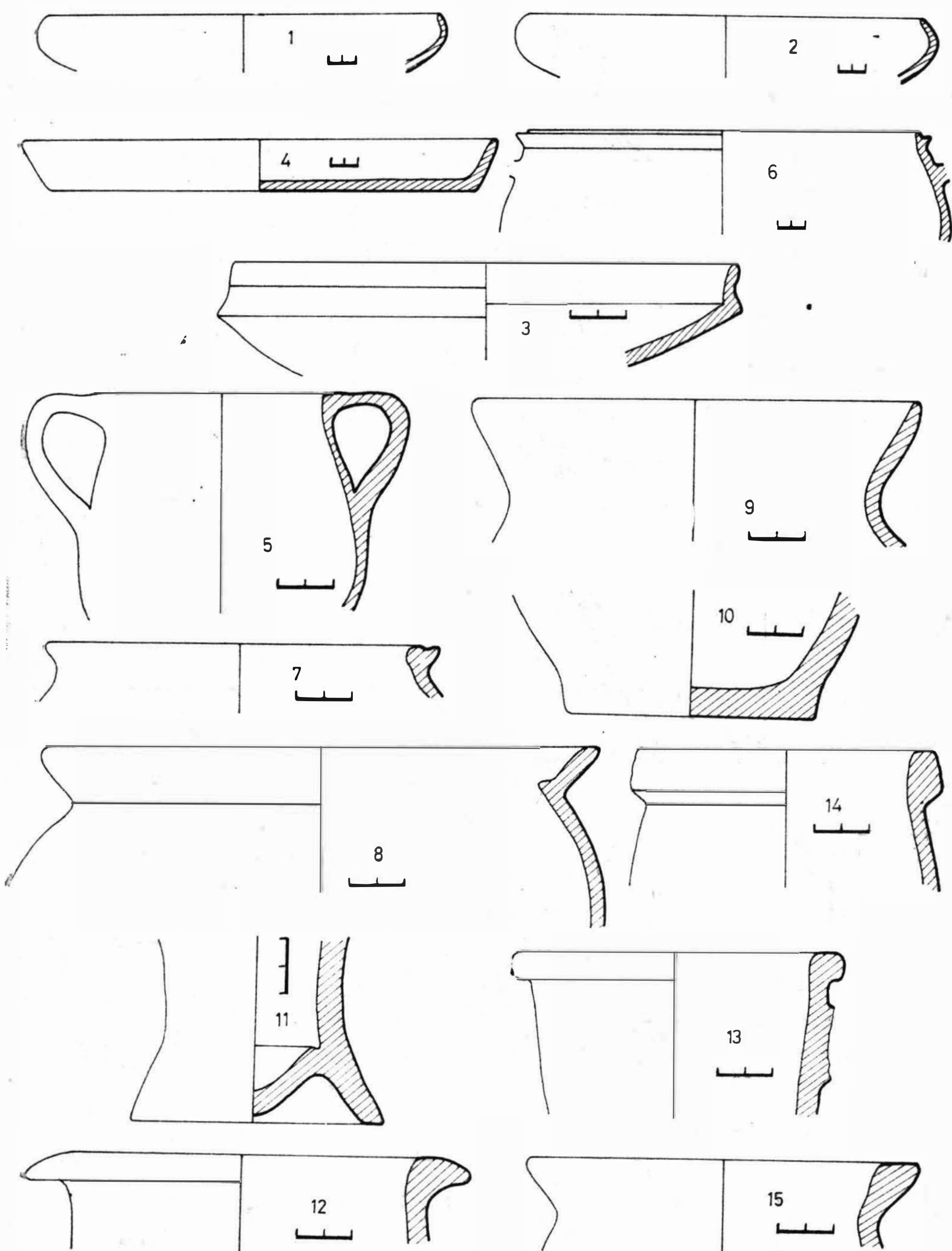

Fig. 6. Ceramică din N II B (primele trei sferturi ale secolului al IV-lea e.n.).

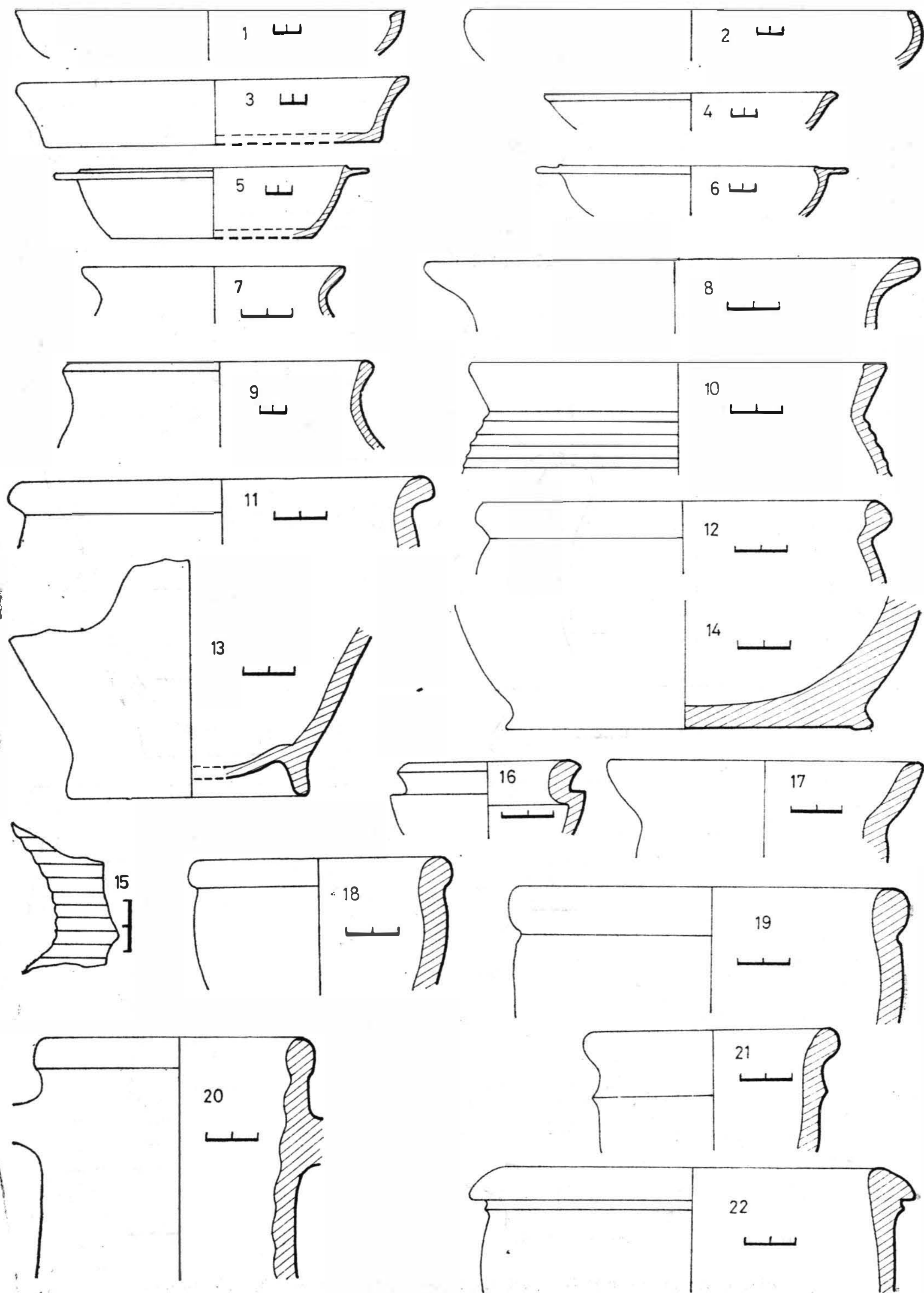

Fig. 7. Ceramică din N III A (ultimul sfert al secolului al IV-lea — prima jumătate a secolului al V-lea e.n.).

12. Oală fragm., pastă cărămiziu maronie; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; *ibidem*, pl. IV, 91 (secolele IV—V e.n.).

13. Oală fragm., pastă făinoasă gălbuie; d.f. 9,5 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m;? *ibidem*, pl. IV, 112 (secolul al IV-lea e.n.).

14. Oală fragm., pastă roşiatică, angobă albicioasă; d.f. 14 cm; 1969, S.A, c. 14, -1,05—1,30 m; *ibidem*, pl. IV, 109 (secolele IV—V e.n.).

15. Urcior cu gura trilobată fragm., pastă cărămiziu închisă cu impurităţi; î. 5,8 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; *ibidem*, fig. 19 (secolul al IV-lea e.n.); Robinson, pl. 31, M 321 (secolul al V-lea e.n.).

16. Urcior fragm., pastă gălbuie, d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 6, -1,45—1,65 m; ? Bockisch-Böttger, pl. III, 82 (secolul al VI-lea e.n.).

17. Amforă fragm., pastă cărămizie fină, angobă roşiatică; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; Robinson, pl. 30, M 294 (secolul al V-lea e.n.).

18. Amforă fragm., pastă gălbuie cu impurităţi; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 6, -1,45—1,65 m; Bockisch-Böttger, pl. II, 23 (secolul al IV-lea e.n.).

19. Amforă fragm., pastă gălbuie cu multe impurităţi; d.g. 15,5 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; *ibidem*.

20. Amforă fragm., pastă gălbuie poroasă, toartă plată în secţiune; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 1, -0,15—0,45 m; *ibidem*, fig. 11 (secolul al IV-lea e.n.) dar şi fig. 1 (secolul al VI-lea e.n.).

21. Amforă fragm., pastă gălbuie cu multe impurităţi; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 10, -1,45—1,75 m; *ibidem*.

22. Amforă fragm., pastă roşiatică fină; d.g. 17,2 cm; 1969, S.A, c. 5, -1,50—1,60 m; ? *ibidem*, pl. II, 26 (secolul al VI-lea e.n.); *Tropaeum*, fig. 169, 8.1 (secolul al VI-lea e.n.).

NIVELUL III B (a doua jumătate a secolului al V-lea e.n.)

1. Bol fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu de bună calitate; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 3, -0,95—1,15 m; Hayes, fig. 65, forma I, A, 1 (secolele IV—V e.n.).

2. Cupă fragm., pastă cărămizie fină, angobă roşiatică; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 3, -0,95—1,15 m; ? antrenat; cf. totuşi *Tropaeum*, fig. 158, 2.1 (secolele IV—V e.n.).

3. Platou fragm., pastă roşiatică, angobă roşie; d.f. 12 cm; 1969, S.A, c. 11, -1,20—1,30 m; *Tropaeum*, fig. 161, 2.3 (secolul al VI-lea e.n.).

4. Oală fragm., pastă roşiatică, angobă roşie; d.g. 10,5 cm; 1969, S.A, c. 11, -120—1,30 m; Bockisch-Böttger, pl. III, 77 (secolul al VI-lea e.n.).

5. Oală fragm., toartă plată cu nervuri, pastă cenuşie cu pietricele, angobă negricioasă; d.g. 15 cm; 1969, S.A, c. 17, -1—1,25 m; Böttger, pi. XVIII, 88 (secolele IV—V e.n.).

6. Oală fragm., pastă cenuşie zgrumţuroasă; d.g., 20 cm; 1969, S.A, c. 17, -1—1,25 m.

7. Oală fragm., pastă neagră cenuşie, angobă cenuşie; d.f. 11,3 cm; 1969, S.A, c. 15, -1,10—1,25 m; ? *Tropaeum*, fig. 162, 6.4 (secolul al VI-lea e.n.).

8. Urcior fragm., toartă în torsadă, pastă cenuşie zgrumţuroasă, angobă roşiatică; 1969, S.A, c. 15, -1,10—1,25 m.

9. Amforă fragm., pastă roşiatică zgrumţuroasă; d.g. 10 cm; 1969, S.A ,c. 15, -1,10—1,25 m; ? Bockisch-Böttger, pl. I, 14 (secolele IV—V e.n.).

10. Amforă fragm., pastă roşiatică, angobă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 11, -1,25—1,35 m; Böttger, pl. XVI, 66 (secolele IV—V e.n.) şi 67 (secolul al VI-lea e.n.).

11. Amforă fragm., pastă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969 [S.A, c. 13, -0,80—1 m; *Tropaeum*, fig. 169, 5.11 (secolul al VI-lea e.n.).

12. Amforă fragm., pastă gălbuie, angobă roz gălbuie; d.g. 12,5 cm; 1969, S.A, c. 13 0,80—1 m; Bockisch-Böttger, fig. 11 (secolul al IV-lea e.n.) dar şi *Tropaeum*, *loc. cit.* (secolul al VI-lea e.n.).

13. Amforă fragm., pastă gălbuie cu impurităţi; d. 16 cm; 1969, S.A, c. 9, -1,10—1,25 m (exemplare similare, dar cu pasta roşiatică în c. 11, -1,25—1,35 m şi în c. 15, -1,10—1,25 m); Böttger, pl. XIII, 27 (secolul al VI-lea e.n.).

14. Amforă fragm., pasta roşiatică, angobă gălbuie; d. 24 cm; 1969, S.A, c. 15, -1,10—1,25 m; *ibidem*, pl. XIII, 28 (secolul al VI-lea e.n.).

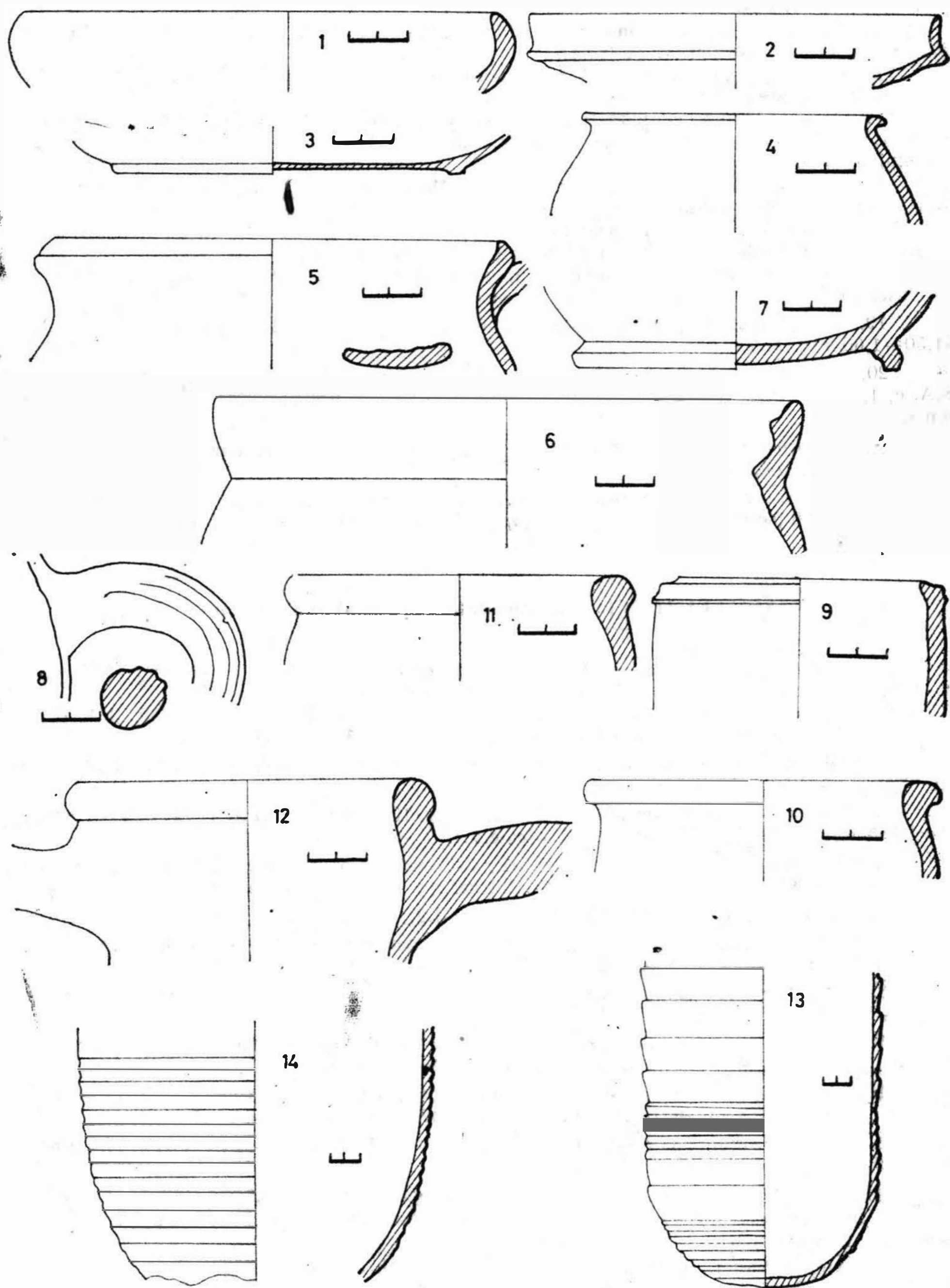

Fig. 8. Ceramică N III B (a doua jumătate a secolului al V-lea e.n.).

NIVELUL IV A (prima jumătate a secolului al VI-lea e.n.)

1. Bol fragm., pastă roşiatică, firnis roşcat maroniu; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 23 -1,15—1,25 m; Robinson, pl. 71, M 352 (secolul al VI-lea e.n.); Hayes, fig. 30, forma 104 c (secolul al VI-lea e.n.).

2. Bol fragm., pastă roşiatică, în interiorul vasului firnis portocaliu; d.g. 36 cm; 1969, S.A, c. 13, -0,50—0,75 m; Robinson, pl. 71, M 356 (secolul al VI-lea e.n.).

3. Cupă fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu; d.g. 28 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; Robinson, pl. 33 şi 71, M 350 (secolul al VI-lea e.n.); Hayes, fig. 68, forma 3, E, 16 (secolul al VI-lea e.n.).

4. Cupă fragm., pastă şi firnis roşiatice; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,75—1,10 m; ? antrenat; cf. totuşi *Tropaeum*, fig. 161, 2.17 (secolul al VI-lea e.n.) şi Hayes, fig. 60, 1 (secolele IV—V e.n.).

5. Platou fragm., pastă roşiatică fină; firnis roşu în interiorul vasului; d.g. 30 cm; 1969, S.B, c. 8, -1,10—1,40 m; *Tropaeum*, fig. 161, 2.16 (secolul al VI-lea) şi eventual Robinson, pl. 36 şi 71, M. 349 (secolul al VI-lea e.n.).

6. Platou fragm., pastă gălbuie, în interiorul vasului firnis maroniu gălbui; d.g. 32 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,80—1,10 m; vezi bibliografia citată sub nr. 5.

7. Platou fragm., pastă cărămizie, vopsea roşiatică în interiorul vasului; d.g. 28 cm; 1969, S.B, c. 8, -1,10—1,40 m; *Tropaeum*, fig. 161, 2.18 (secolul al VI-lea e.n.).

8. Platou fragm., pastă gălbuie, firnis roşu; d.f. 12,5 cm; 1969, S.A, c. 23, -1,15—1,25 m;? Robinson, pl. 36, M 289 (secolul al V-lea e.n.) şi desigur, pentru forma vasului, pl. 36 şi 71, M 349 (secolul al VI-lea e.n.).

9. Oală fragm., pastă gălbui închisă, firnis maroniu; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,80—1,10 m; *ibidem*, pl. 33 şi 71, M 355 (secolul al VI-lea e.n.) şi Bockisch-Böttger, fig. 25 (secolele IV—V e.n.).

10. Oală fragm., pastă roşiatică, angobă albicioasă; d.g. 36 cm; 1969, S.A, c. 26, -1—1,15 m; ? *Tropaeum*, fig. 158, 2.4 (secolele IV—V e.n.).

11. Oală fragm., pastă cărămiziu maronie; d.g. 11 cm; 1969, S.A c. 24, -1,20—1,35 m; *ibidem*, fig. 172, 5.4 (secolul al VI-lea e.n.).

12. Oală fragm., pastă roşie, angobă albicioasă în interiorul vasului; d.g. 16 cm; 1969, S.B, c. 31, -0,75—0,80 m; *ibidem*, fig. 168, 5.1 (secolul al VI-lea e.n.).

13. Oală fragm., pastă cărămizie; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 12, -0,50—0,70 m; *ibidem*, fig. 169, 5.10 (secolul al VI-lea e.n.), iar ca antecedente Böttger, pl. XVIII, (secolele IV—V e.n.).

14. Oală fragm., pastă cărămiziu maronie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,80—1,10 m; ? *ibidem*, pl. XVIII, 99 (secolele V—VI e.n.).

15. Oală fragm., d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 12, -0,50—0,70 m; ? *ibidem*.

16. Oală fragm., pastă gălbuie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,80—1 m; *Tropaeum*, fig. 172, 5.3 (secolul al VI-lea e.n.).

17. Oală fragm., pastă cărămizie cu impurităţi; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 6 -0,80—1,10 m; *ibidem*, fig. 172, 5.1 (secolul al VI-lea e.n.).

18. Oală fragm., toartă plată în secţiune, pasta cenuşie; d.g. 15 cm; 1969, S.A, c. 12, -0,45—0,65 m.

19. Oală fragm., pastă cărămiziu maronie, angobă cenuşie; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 14, -1—1,40 m; *ibidem*, fig. 162, 5.9 (secolul al VI-lea e.n.).

20. Urcior fragm., pasta cărămizie, angobă cenuşie; d. 8,6 cm; 1969, S.A, c. 15, -0,50—0,75 m; *ibidem*, fig. 164, 4.5 (secolul al VI-lea e.n.).

21. Urcior fragm., gura trilobată, pastă roşiatică; 1969, S.B, c. 31, -0,75—0,80 m; *ibidem*, fig. 168, 4.1 (secolul al VI-lea e.n.).

22. Amforă fragm., toartă ovală şi în secţiune, pastă cărămizie cu impurităţi, angobă violacee; d.g. 11 cm, 1969, S.B, c. 8, -1,10—1,40 m; Böttger, pl. XI, 5 şi 6 (secolul al VI-lea e.n.).

23. Amforă fragm., pastă cărămizie cu impurităţi, angobă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 27 -1,10—1,30 m; *ibidem*, pl. XV, 60 (secolul al VI-lea e.n.).

24. Amforă fragm., toarta ovală în secţiune; pe gît inscripţia greacă ΠΑΥ [întregim? Παῦ(λος)]; d.g. 12 cm; 1969, S.B, c. 8, -1,10—1,40 m; *ibidem*, pl. XVI, 61 (secolul al VI-lea e.n.) şi *Tropaeum* fig. 167, 3.2 (secolul al VI-lea e.n.).

25. Amforă fragm., pastă cenuşie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 14 -1—1,40 m; ? Böttger pl. XVI, 74 (secolul al VI-lea e.n.), dar şi pl. XIV, 38 (secolele IV—V e.n.).

26. Amforă fragm., pastă cărămizie închisă; d.g. 10,5 cm; 1969, S.B, c. 8, -1,10—1,40 m; *Tropaeum*, fig. 164, 3.5 şi 170, 3.5 (secolul al VI-lea e.n).

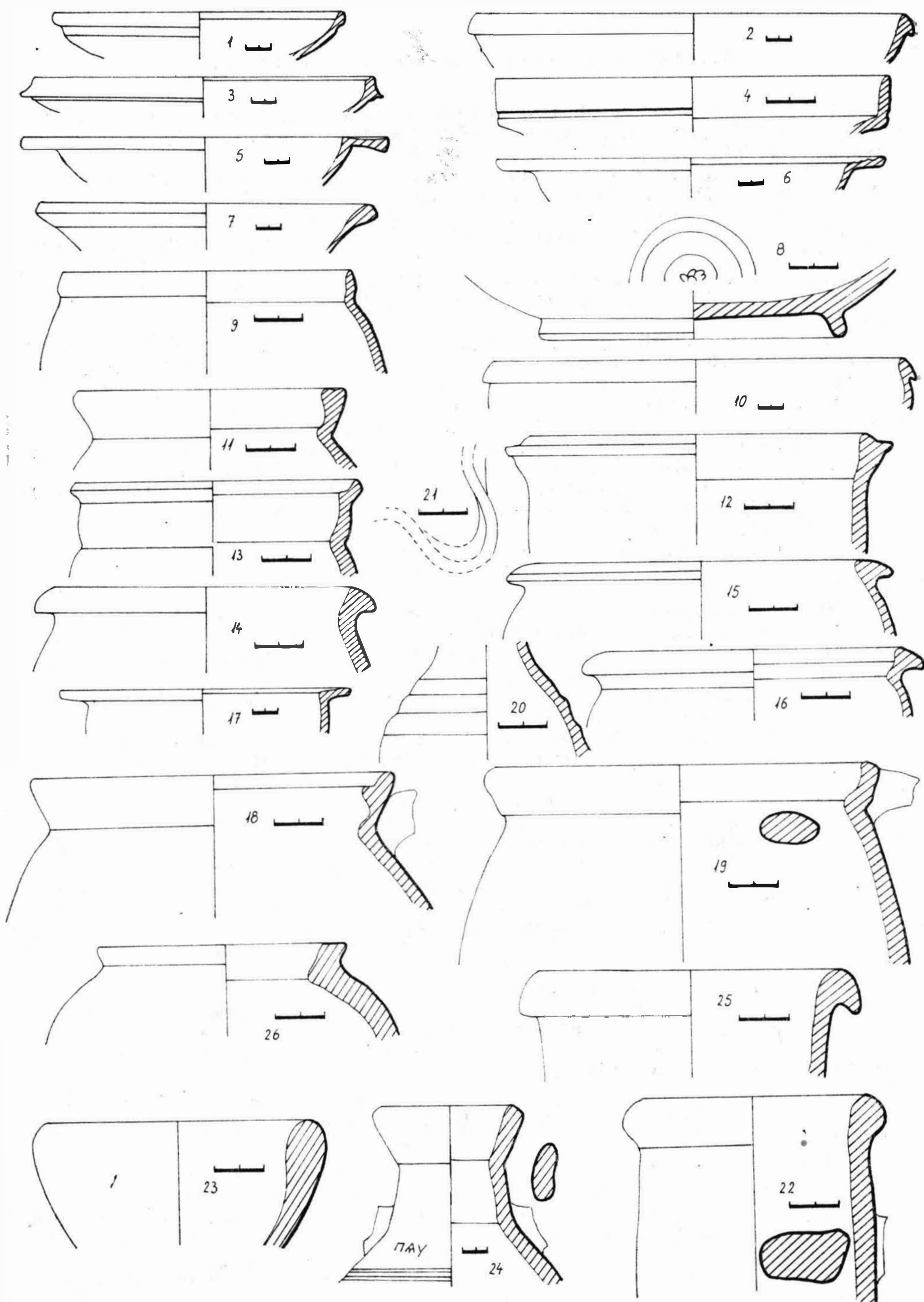

Fig. 9. Ceramică din N IV A (prima jumătate a secolului al VI-lea e.n.).

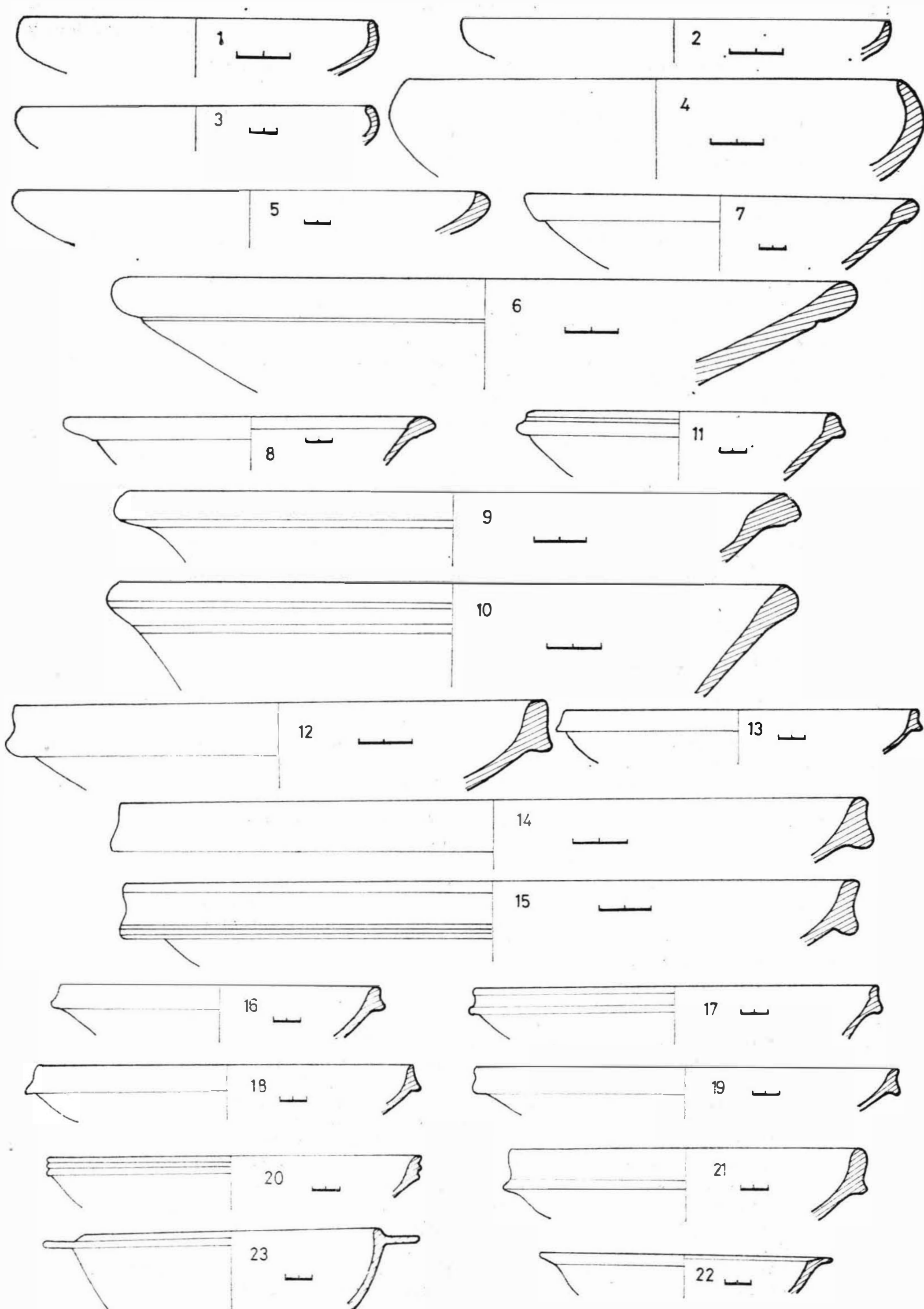

Fig. 10.C eramică (nr. 1—23) din NIV B (a doua jumătate a secoluluialVI-lea e.n.).

NIVELUL IV B (a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n.)

1. Bol fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu mat; d.g. 13 cm; 1969, S.A, c. 8, -0,50—0,80 m; Robinson, pl. 33, M 353 (secolul al VI-lea e.n.).

2. Bol fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu lucios; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 12, -0,50—0,80 m; *ibidem.*

3. Bol fragm., pastă gălbuie fină, firnis roşu închis mat, d.g. 26 cm; 1969, S.A, c. 26, -0,60—0,75 m; *ibidem.*

4. Bol fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu închis lucios; d.g. 18,5 cm; 1969, S.A, c. 9—-0,40—1 m; *ibidem.*

5. Bol fragm., pastă gălbuie de proastă calitate; d.g. 36 cm; 1969, S.A, c. 24, -0,80—1,20 m; Hayes, fig. 18, forma 62 (secolele IV—V e.n.); fig. 65, forma 1, D (secolul al V-lea e.n.).

6. Bol fragm., pastă roşiatică, firnis roşu mat; d.g. 28 cm; 1969, S.A, c. 32, -0,70—1 m; *ibidem,* fig. 30, forma 104, B-C (secolul al VI-lea e.n.); Robinson, pl. 71, M 352 (aceeaşi datare).

7. Bol fragm., pastă roşiatică, la exterior pe bază firnis negru, în rest la exterior şi în interior firnis roşu mat; d.g. 30 cm; 1969, S.A, c. 23, -0,80—1 m; Hayes, fig. 71, forma 10, C, 11 (secolul al VII-lea e.n.).

8. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis maroniu gălbui; d.g. 28 cm; 1969, S.A, c. 12, -0,25—0,50 m; *ibidem,* fig. 71, forma 10, A, 6 (secolele VI—VII e.n.).

9. Bol fragm., pastă roşiatică fină, angobă roşie; d.g. 26 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,70—1 m; *ibidem,* 8, fig. 71, forma 10, C, 13 (secolul al VII-lea e.n.).

10. Bol fragm., pastă roşiatică, angobă roşie; d.g. 26 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,70—1 m; *ibidem.*

11. Bol fragm., pastă roşiatică, firnis roşu mat; d.g. 24 cm; 1969, S.B, c. 10. -1,10—1,30 m; *ibidem,* fig. 71, forma 10, A, 2 (secolele VI—VII e.n.).

12. Cupă fragm., pastă cărămizie fină, firnis roşu portocaliu, mat; d.g. 20 cm; 1969, S.B, c. 8, -0,80—1 m; *ibidem,* fig. 68, forma 3, E, 14 (secolul al VI-lea e.n.).

13. Cupă fragm., pastă roşiatică, firnis roşu; d.g. 26 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,50—0,80 m; *ibidem.*

14. Cupă fragm., pastă roşiatică fină, angobă roşie; d.g. 28 cm, 1970, S.A, c. 31, -0,50—0,90 m; *ibidem,* fig. 68, forma 3, H, 28 (secolul al VI-lea e.n.).

15. Cupă fragm., cărămizie, firnis roşu mat; d.g. 28 cm; 1970, S.B, c. 31, -0,50—0,70 m; *ibidem.*

16. Cupă fragm., pastă cărămizie fină, firnis portocaliu, mat; d.g. 30 cm; 1969, S.A, c. 24, -0,80—1,20 m; *ibidem,* fig. 69, forma 3, F, 17 (secolul al VI-lea e.n.).

17. Cupă fragm., pastă cărămizie fină, firnis roşu mat; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 28, -0,75—1 m; *ibidem.*

18. Cupă fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu; d.g. 28 cm; 1969, S.A, c. 28, -0,75—1 m; *ibidem,* fig. 69, forma 3, F, 25 (secolul al VI-lea e.n.).

19. Cupă fragm., pastă cărămizie, firnis roşu; d.g. 28 cm; 1970, S.A, c. 30. -0,10—0,40 m; *ibidem,* fig. 69, forma 3, F, 24 (secolul al VI-lea e.n.).

20. Cupă fragm., pastă roşiatică fină, firnis maroniu roşcat mat; d.g. 28 cm; 1969, S.B, c. 25, -0,50—0,60 m; *ibidem,* fig. 69, forma 3, F, 23 (secolul al VI-lea e.n.).

21. Cupă fragm., pastă roşiatică, firnis roşu gălbui; d.g. 13 cm; 1969, S.A, c. 8, -0,50—0,80 m; antrenată?; cf. totuşi, Robinson, pi. 33 şi 71, M 350 (secolul al VI-lea e.n.).

22. Platou fragm., pastă cărămizie fină, firnis maroniu; d.g. 22 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; Hayes, fig. 66, forma 2, B (secolul al V-lea e.n.).

23. Platou fragm., pastă cărămizie, cu impurităţi; d.g. 28 cm; 1969, S.B, c. 2, -0,30—0,50 m; ? *ibidem,* fig. 70, forma 5, 1 şi 2 (secolele V—VI e.n.).

24. Platou fragm., pastă cărămizie fină, firnis roşu pe buză şi în interiorul vasului; d.g. 25 cm; 1969, S.A, c. 6, -0,35—0,70 m; *ibidem,* fig. 70, forma 5, 3 (secolul al VI-lea e.n.).

25. Platou fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu de bună calitate; d.g. 18 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; e.g. *ibidem,* fig. 59, a, c (secolele IV—V e.n.).

26. Strachină-oală fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu la exteriorul vasului; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 3, -0,50—0,90 m; Robinson pl. 71, M 356 (secolul al VI-lea e.n.).

27. Oală fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu de bună calitate; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 10, -0,30—0,70 m; *Tropaeum,* fig. 162, 6.1 (secolul al VI-lea e.n.).

28. Oală fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 9 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,55—0,85 m; *ibidem.*

29. Oală fragm., toartă plată cu două nervuri, pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 11 cm; 1970, S.A, c. 31, -0,60—0,90 m; ? Robinson, pl. 33, M 361 (secolul al VI-lea e.n.) şi *Tropaeum,* fig. 168, 5.3 (secolul al VI-lea e.n.).

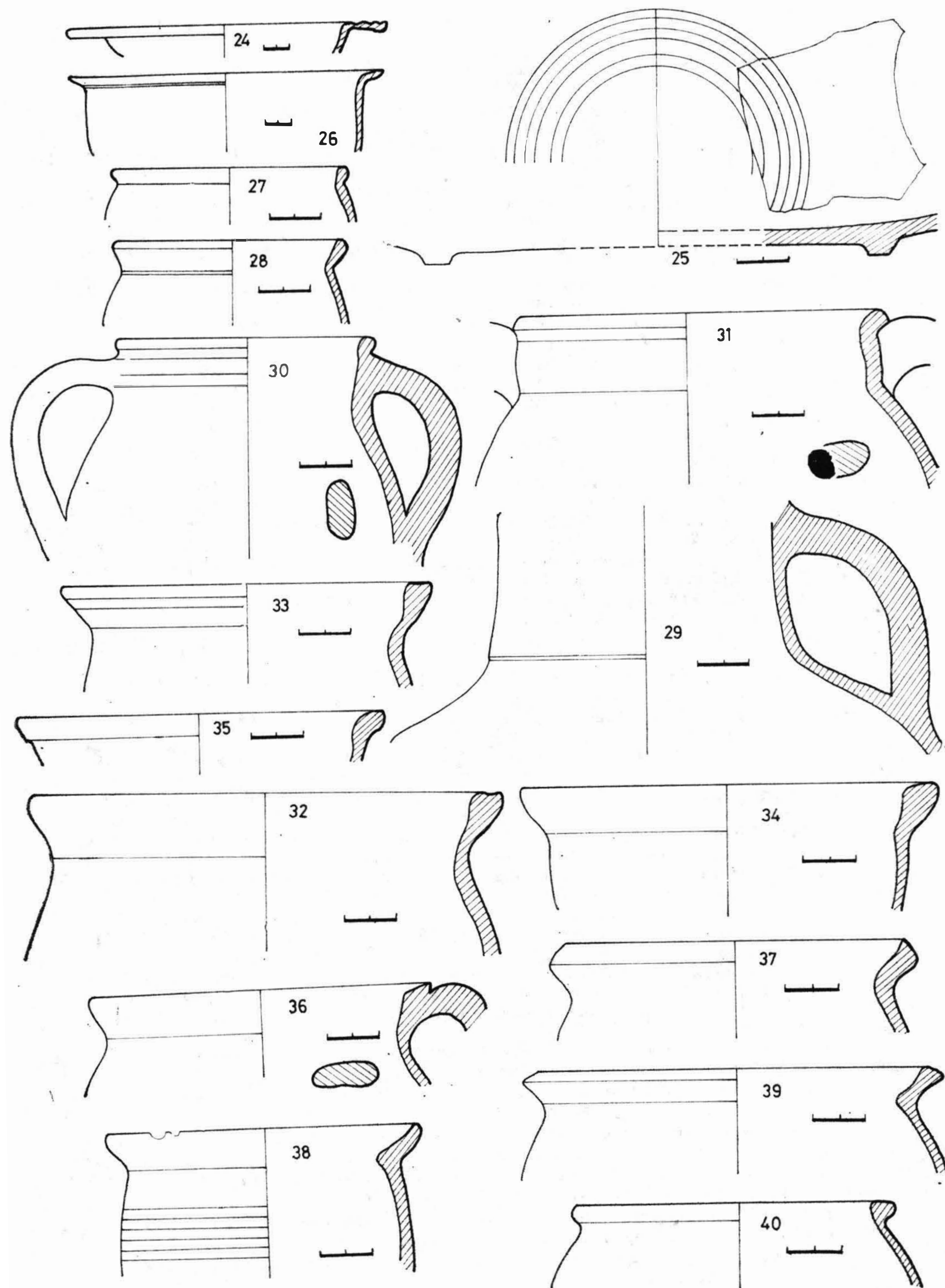

Fig. 11. Ceramică (nr. 24—40) din N IV B (a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n.).

30. Oală fragm., toartă plată, pastă cărămizie, d.g. 10 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,60—0,80 m; Bockisch-Böttger, fig. 26 (secolele IV—V e.n.).

31. Oală fragm., toartă uşor aplatizată, pastă cărămiziu închisă; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 9, -0,40—1 m; Robinson, pl. 34, M 374 (secolul al VI-lea e.n.).

32. Oală fragm., pastă roşiatică; d.g. 18 cm; 1969, S.A, c. 26, -0,65—0,85 m; *Tropaeum*, fig. 162, 5.6 (secolul al VI-lea e.n.).

33. Oală fragm., pastă cenuşie, angobă negricioasă; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; *ibidem*, fig. 168, 5.8 (secolul al VI-lea e.n.).

34. Oală fragm., pastă cărămizie; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; *ibidem*

35. Oală fragm., pastă cărămizie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 8, -0,50—0,70 m; *ibidem*, fig. 169, 6.2 (secolul al VI-lea e.n.).

36. Oală fragm., toartă aplatizată, pastă cărămizie; d.g. 13 cm; 1969, S.A, c. 22, -0,60—0,80 m; *ibidem*, fig. 162, 5.4 (secolul al VI-lea e.n.).

37. Oală fragm., pastă cenuşie zgrumţuroasă; d.g. 14 cm; 1969, S.B, c. 25, -0,40—0,55 m; *ibidem*, fig. 162, 5.10 (secolul al VI-lea e.n.).

38. Oală fragm., rest de toartă, pastă cărămizie; d.g. 12 cm; 1969, S.A., c. 33, -0,60—1 m; *ibidem*, fig. 162, 5.14 (secolul al VI-lea e.n.).

39. Oală fragm., pastă cărămizie; d.g. 16 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,60—0,80 m; *ibidem*, fig. 168, 5.4 (secolul al VI-lea e.n.).

40. Oală fragm., pastă cărămizie cu impurităţi; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; Bockisch-Böttger, pl. III, 80 (secolul al VI-lea e.n.).

41. Oală fragm., pastă cenuşie; d.g. 20 cm; 1970 S.B, c. 24, -0,40—0,55 m; *Tropaeum*, fig. 172, 5.3 (secolele VI—VII e.n.).

42. Oală fragm., pastă cărămizie zgrumţuroasă; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 28, -0,60—0,80 m; *ibidem*, fig. 168, 5.2 (secolul al VI-lea e.n.).

43. Oală fragm., pastă cenuşiu maronie; d.g. 22 cm; 1969, S.A, c. 28, -0,60—0,80 m; ? Bockisch-Böttger, pl. IV, 96 (secolul al IV-lea e.n.).

44. Oală fragm., pastă roşiatică zgrumţuroasă, angobă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.B, c. 10, -0,60—0,80 m; *Tropaeum*, fig. 168, 5.6 (secolul al VI-lea e.n.).

45. Oală fragm., pastă cărămizie zgrumţuroasă; d.g. 14 cm; 1969, S.B, c. 10, -0,70—0,90 m; *ibidem*.

46. Oală fragm., pastă cărămizie zgrumţuroasă; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,60—0,75 m; *ibidem*, fig. 168, 5.1 (secolul al VI-lea e.n.).

47. Oală fragm., pastă cenuşie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 26, -0,65—0,85 m; *ibidem*, fig. 168, 52 (secolul al VI-lea e.n.).

48. Oală fragm., pastă cenuşie, angobă negricioasă; d.g. 16 cm; 1969, S.B, c. 4, -0,55—0,90 m.

49. Oală fragm., pastă cenuşie, angobă negricioasă; d.g. 18 cm; 1969, S.B, c. 25, -0,40—0,55 m;

50. Oală fragm., pe fundul vasului *umbo*, pastă cărămizie, angobă maronie; 1969, S.A, c. 8-0,50—0,70 m; *Tropeum*, fig. 172, 5.4 (secolele VI—VII e.n.).

51. Urcior fragm., pastă cărămizie; d.g. 7 cm; 1969, S.B, c. 5, -0,85—1,25 m; *Tropaeum*, fig. 168, 4.2 (secolul al VI-lea e.n.).

52. Urcior fragm., pastă gălbuie; d.g. 8 cm; 1969, S.A, c. 26, -0,65—0,85 m; *ibidem*.

53. Urcior fragm., pastă gălbuie; d.g. 8 cm; 1969, S.A, c. 8, -0,40—0,60 m; Böttger, pl. XVI, 74 (secolul al VI-lea e.n.).

54. Urcior fragm., pastă cărămizie, firnis roşu portocaliu la exteriorul vasului; d.g. 8 cm; 1969, S.A, c. 23, -0,80—1,10 m; ? *Tropaeum*, fig. 162, 4.3 (secolul al VI-lea e.n.).

55. Urcior fragm., pastă gălbuie, angobă roşiatică; d.g. 6 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,55—0,85 m; *ibidem*.

56. Urcior fragm., pastă cărămizie; d.g. 7 cm; 1970, S.A, c. 23, -0,35—0,65 m; ? *ibidem*, fig. 162, 3.7 (amforetă, secolul al VI-lea e.n.).

57. Urcior fragm., gura trilobată; 1970, S.B, c. 25, -0,75—1,25 m; *ibidem*, fig. 168, 4.1 (secolul al VI-lea e.n.).

58. Urcior fragm., toartă plată în secţiune, pastă gălbui închisă; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 9, -0,35—1 m; ? *ibidem*, fig. 172, 3.2 (secolul al VI-lea e.n.).

59. Amforetă fragm., toartă plată în secţiune, pastă cărămizie; d.g. 7 cm; 1970, S.A, c. 31, -0,60—0,90 m; *ibidem*, fig. 167, 3.1 (secolul al VI-lea e.n.).

60. Amforă fragm., toartă rotundă în secţiune, pastă cărămizie; d.g. 12 cm; 1970, S.A, c. 33, -0,60—1,10 m; *ibidem*. fig. 161, 3.3 (secolul al VI-lea e.n.).

61. Amforă fragm., toartă rotundă în secţiune, pastă gălbuie; d.g. 8 cm; 1969, S.A, c. 9 -0,80—1,10 m; *ibidem*, fig. 161, 3.2 (secolul al VI-lea e.n.).

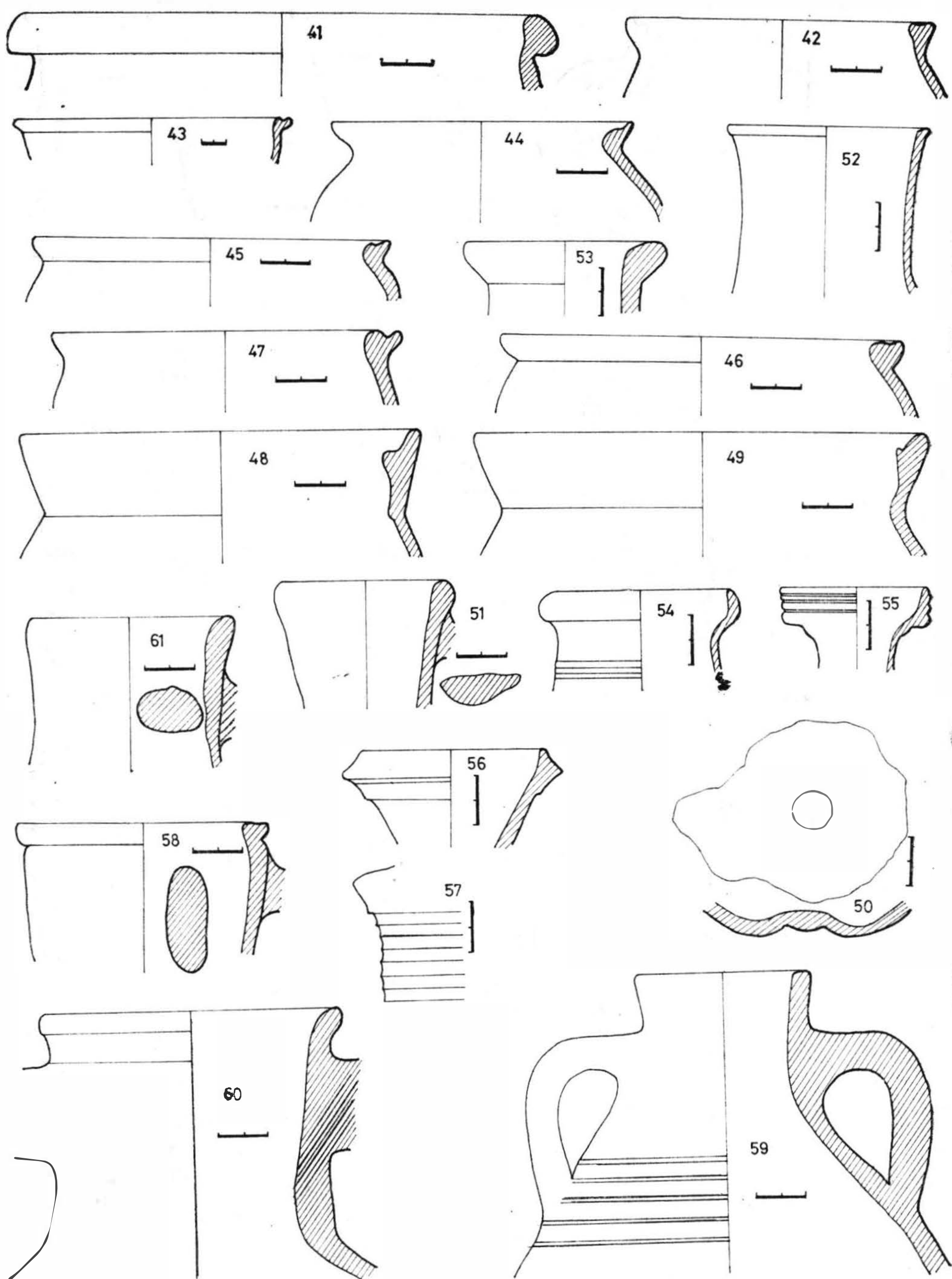

Fig. 12. Ceramică (nr. 41—61) din N IV B (a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n.).

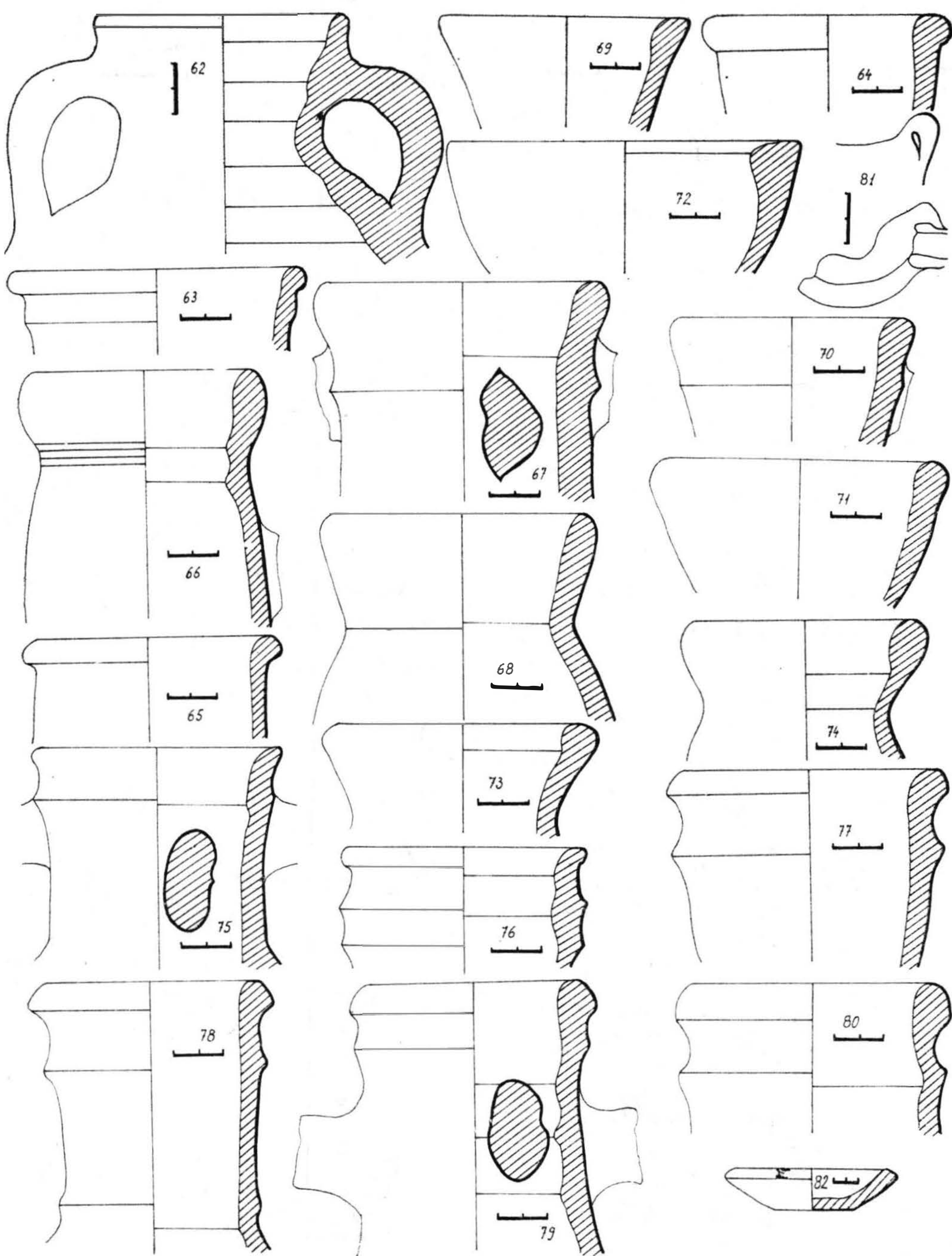

Fig. 13. Ceramică (nr. 63—82) din N IV B (a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n.).

62. Amforă fragm., toartă ovală în secțiune, pastă cărămizie, angobă roșiatică; d.g. 10 cm; 1970, S.A, c. 33, -0,60—1,10 m; ? Böttger, pl. XIV, 45 (secolul al VI-lea e.n.).

63. Amforă fragm., pastă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.B, c.25, -0,80—1,10 m; *Tropaeum*, fig. 167, 3.5 (secolul al VI-lea e.n.).

64. Amforă fragm., pastă roșiatică; d.g. 10 cm; 1970, S.B, c. 25, -0,80—1 m; Böttger, pl. XIII, 24—27 (secolul al VI-lea e.n.).

65. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10,5 cm; 1970, S.B. c. 31, -0,50—0,75 m; *ibidem*.

66. Amforă fragm., toartă rotundă în secțiune, pastă cărămizie; d.g. 10 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,60—0,90 m; ? *Tropaeum*, fig. 167, 3.2 (secolul al VI-lea e.n.).

67. Amforă fragm., toartă ușor aplatizată în secțiune, pastă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.B, c. 4, -0,60—1 m; *Tropaeum*, fig. 167, 3.12 (secolul al VI-lea e.n.).

68. Amforă fragm., pastă roșiatică cu granule de calcar, angobă gălbuie la exteriorul vasului; d.g. 11 cm; 1969, S.B, c. 8, 0,80—1,05 m; *ibidem*, fig. 161, 3.1 (secolul al VI-lea e.n.)

69. Amforă fragm., pastă gălbuie; d.g. 10 cm; 1970, S.B, c. 31, -0,50—0,70 m; *ibidem*.

70. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 10 cm; 1969, S.A., c. 24 -0,90—1,40 m; *ibidem*.

71. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 22, -0,65—0,85 m; *ibidem*.

72. Amforă fragm., pastă roșiatică; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 8, -0,40—0,80 m; Böttger, pl. XVI, 62 (secolul al VI-lea e.n.).

73. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă roșiatică, d.g. 11 cm; 1970, S.B, c. 31, -0,50—0,75 m; *Tropaeum*, fig. 161, 3.2 (secolul al VI-lea e.n.).

74. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 24, -0,90—1,10 m; *ibidem*.

75. Amforă fragm., toartă ușor aplatizată în secțiune, pastă gălbuie; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 23, -0,80—1 m, *ibidem*.

76. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10 cm; 1970, S.B. c. 25,-0,80—1,15 m; *ibidem*.

77. Amforă fragm., pastă cărămizie cu scoici pisate; d.g. 11 cm; 1970, S.A, c. 42 -0,65—0,85 m; *ibidem*.

78. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10 cm; 1970, S.B, c. 30, -0,75—1 m; *ibidem*.

79. Amforă fragm., toartă ușor aplatizată în secțiune, pastă cărămizie, angobă roșiatică; d.g. 10 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,60—0,90 m; *ibidem*.

80. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 11 cm; 1970, S.B, c. 23, -0,25—0,45 m; *ibidem*.

81. Opaițe fragm., pastă cărămizie închisă; 1969, S.A, c. 23, -0,80—1 m;? Iconomu [14], fig. 144, nr. 657 (secolele III—IV e.n.).

82. Obiect din ceramică întreg, pastă gălbuie; d. 7 cm; 1970, S.A, c. 30, -0,40—0,60 m.

NIVELUL V A (sfîrșitul secolului al VI-lea — începutul secolului al VII-lea e.n.)

1. Bol fragm., pastă cărămizie gălbuie, firnis roșu mat; d.g. 16 cm; 1969, S.B, c. 7, -0,50—0,75 m; Hayes, fig. 33, forma 109 (secolele VI—VII e.n.).

2. Bol fragm., pastă cărămizie, în interiorul vasului angobă maronie; d.g. 20 cm; 1969, S.B, c. 9, -0,35—0,60 m; *ibidem*.

3. Bol fragm., pastă gălbuie, firnis roșu; d.g. 20 cm; 1969, S.A, c. 5, -0,50 m; *ibidem*, fig. 65, forma 1, D, 7 (secolul al V-lea e.n.).

4. Bol fragm., pastă cenușie, angobă neagră; d.g . 40 cm ;1970, S.A, c. 32, -0,30—0,60m; *ibidem*.

5. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis maroniu în interior și parțial la exteriorul vasului; d.g. 22 cm; 1969, S.A, c. 3, —0,25 m; Robinson, pl. 33, M 353 (secolul al VI-lea e.n.).

6. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis maroniu roșcat; d.g. 28 cm; 1969, S.A, c. 9, -0,35 m; *ibidem*.

7. Bol fragm., pastă gălbuie, firnis roșu la exteriorul vasului, în interior dispus în raze; d.g. 28 cm; 1969, S.B, c. 6, -0,50—0,75 m; ? Hayes, fig. 65, forma 1, B, 3 (secolul al V-lea e.n.).

8. Bol fragm., pastă cărămizie fină, firnis roșu mat; d.g. 18 cm; 1969, S.B, c. 7, -0,50—0,75 m; *ibidem*, fig. 32, forma 106 (secolele VI—VII e.n.).

[14] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967.

7— c. 1788 19

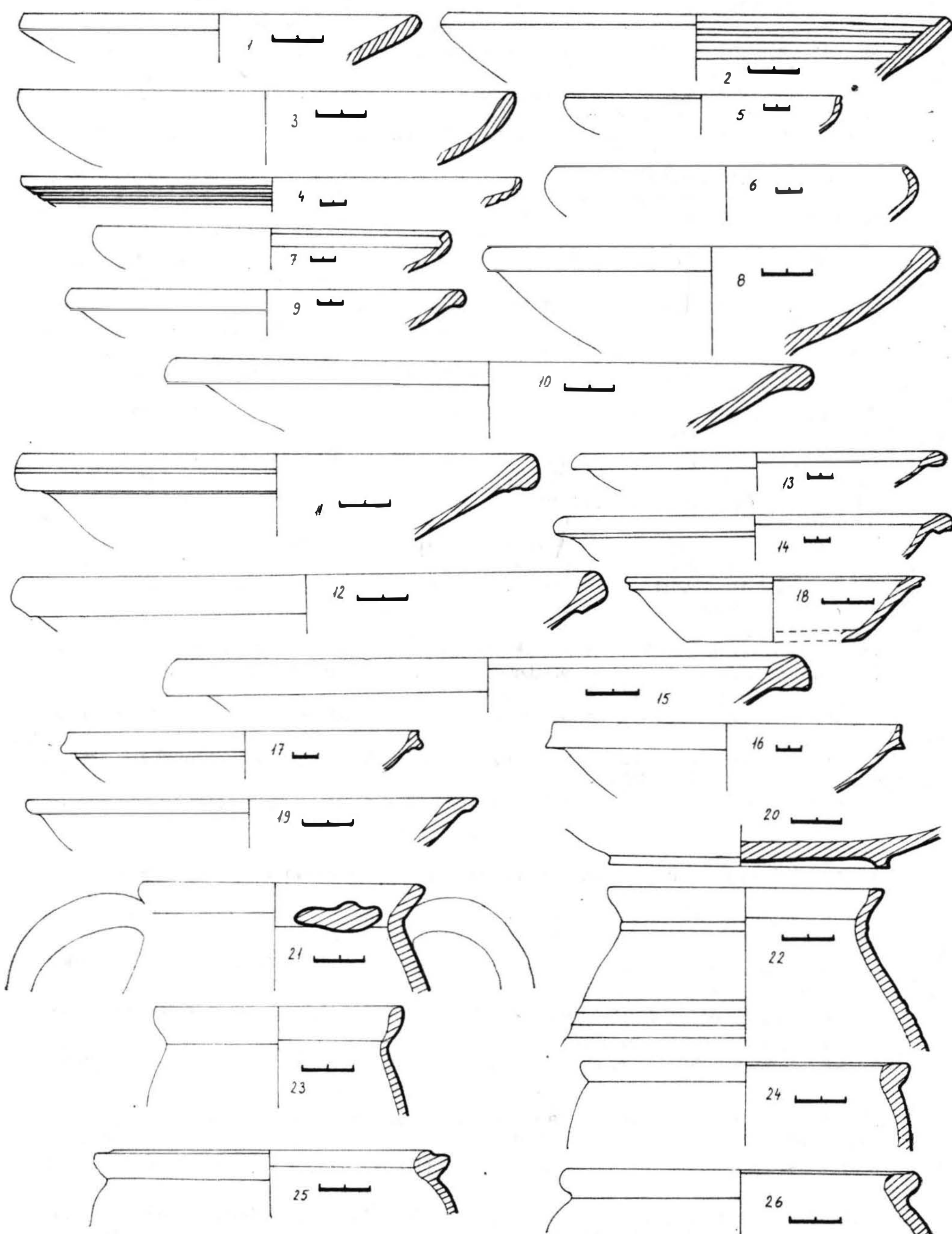

Fig. 14. Ceramică (nr. 1–21) din N V A (sfîrşitul secolului al VI-lea – începutul secolului al VII-lea e.n.).

9. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roşu mat; d.g. 32 cm; 1969, S.B, c. 7, -0,50—0,75 m; *ibidem*, fig. 32, forma 105, 15 (secolele VI—VII e.n.).

10. Bol fragm., pastă cărămizie fină, firnis roşu pal lucios; d.g. 26 cm; 1970, S.A, c. 42, 0,15—0,40 m; *ibidem*, fig. 71, forma 10, B, 7 (secolele VI—VII e.n.).

11. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roşu mat; d.g. 21 cm; 1969, S.A, c. 3, 0,25 m; *ibidem*.

12. Bol fragm., pastă roşiatică, angobă roşie; d.g. 24 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,35—0,65 m; *ibidem*, fig. 71, forma 10, C, 12 (secolul al VII-lea e.n.).

13. Bol fragm., pastă roşiatică, angobă roşie; d.g. 30 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,35—0,65 m; *ibidem*, fig. 71, forma 10, C, 13 (secolul al VII-lea e.n.).

14. Bol fragm., pastă roşiatică, angobă roşie; d.g. 32 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,35—0,65 m; *ibidem*.

15. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roşu maroniu; d.g. 26 cm; 1969, S.A, c. 25, 0,55—0,80 m; *ibidem*.

16. Cupă fragm., pastă cărămizie, firnis maron deschis mat în interiorul vasului; d.g. 28 cm; 1970, S.A, c. 34, -0,25—0,50 m; *ibidem*, fig. 68, forma 3, E, 14 (secolul al VI-lea e.n.).

17. Cupă fragm., pastă cărămizie, firnis roşu mat; d.g. 28 cm; 1969, S.B, c. 11, -0,35—0,75 m; *ibidem*, fig. 69, forma 3, F, 24 (secolul al VI-lea e.n.).

18. Cupă fragm., pastă roşiatică fină, firnis roşu închis lucios; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 10, -0,25 m; *ibidem*, fig. 70, forma 6,2 (secolul al VI-lea e.n.).

19. Cupă fragm., pastă cărămizie fină, firnis, roşu închis mat; d.g. 18 cm; 1969, S.A, c. 16, -0,25—1,25 m; *ibidem*.

20. Cupă (bol) fragm., pastă cărămizie fină, firnis roşu în interior; d.f. 11 cm; 1969, S.A, c. 25, -0,55—0,75 m; *ibidem*.

21. Oală fragm., toartă aplatizată în secţiune, pastă gălbuie, angobă albicioasă; d.g. 11 cm; 1969, S.A, c. 16, -0,25—1,25 m; *Tropaeum*, fig. 162, 5.10 (secolul al VI-lea e.n.).

22. Oală fragm., pastă cărămizie, angobă roşiatică, d.g. 11 cm; 1970, S.A, c. 31, -0,25—0,55 m *ibidem*.

23. Oală fragm., pastă cărămizie d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 29, -0,40—0,75 m; *ibidem*, fig. 162, 5.11 (secolul al VI-lea e.n.).

24. Oală fragm., pastă cărămizie maronie; d.g. 13,2 cm; 1969, S.A, c. 5, -0,50 m; *ibidem*, fig. 162, 5.1 (secolul al VI-lea e.n.).

25. Oală fragm., pastă cărămizie cu calcar; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 22, -0,30—0,75 m; *ibidem*, fig. 162, 5.5 (secolul al VI-lea e.n.).

26. Oală fragm., pastă cărămizie, angobă roşiatică d.g. 14,5 cm; 1969, S.B, c. 6, -0,50—0,75 m; *ibidem*.

27. Oală fragm., pastă cenuşie, angobă negricioasă; d.g. 18 cm; 1969, S.A, c. 19, -0,25—0,35 m; *ibidem*, fig. 168, 5.6 (secolul al VI-lea e.n.).

28. Oală fragm., pastă cărămizie, angobă maronie; d.g. 24 cm; 1969, S.B, c. 6, -0,50—0,75 m; ? Bockisch-Böttger, pl. IV, 102 (secolul al VI-lea e.n.).

29. Oală fragm., pastă gălbuie cu calcar; d.g. 11,7 cm; 1969, S.B, c. 4, 0,25—0,50 m; *Tropaeum*, fig. 162, 5.4 (secolul al VI-lea e.n.).

30. Oală fragm., pastă cărămizie, angobă negricioasă la exteriorul vasului; d.g. 16 cm; 1969, S.A, c. 24, -0,65—0,85 m; *ibidem*, fig. 168, 5.6 (secolul al VI-lea e.n.).

31. Oală (castron) fragm., pastă cărămizie, angobă roşiatică; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 22, -0,30—0,75 m; *ibidem*, fig. 172, 2.3 (secolele VI—VII e.n.).

32. Oală (castron) fragm., pastă cărămizie fină, firnis roşu mat; d.g. 20 cm; 1969, S.B, c.6, -0,50—0,75 m; *ibidem*.

33. Oală (castron) fragm., pastă maroniu cenuşie, angobă cenuşie lustruită; d.g. 24 cm; 1969, S.A, c. 9, -0,35 m; ? Hayes, fig. 70, forma 6,2 (secolul al VI-lea e.n., unde însă este vorba de o cupă).

34. Oală (castron) fragm., pastă cenuşiu negricioasă; d.g. 24 cm; 1969, S.B, c. 8, 0,25—0,75 m; ? *ibidem*.

35. Oală fragm., pastă cărămizie, angobă roşiatică mată; d.g. 22 cm; 1970, S.A, c. 42, 0,25—0,35 m; *ibidem*, fig. 162, 5.12 (secolul al VI-lea e.n.).

36. Oală fragm., pastă cărămizie; d.g. 22 cm; 1969, S.A, c. 8, 0,40 m; Bockisch-Böttger, pl. IV, 95 (secolul al VI-lea e.n.).

37. Oală fragm., pastă neagră; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 25, 0,55—0,80 m.

38. Oală fragm., pastă neagră; d.g. 18 cm; 1969, S.B, c. 4, 0,25—0,50 m.

39. Oală fragm., toartă rotundă în secţiune, pastă neagră; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 30, 0,25—0,50 m.

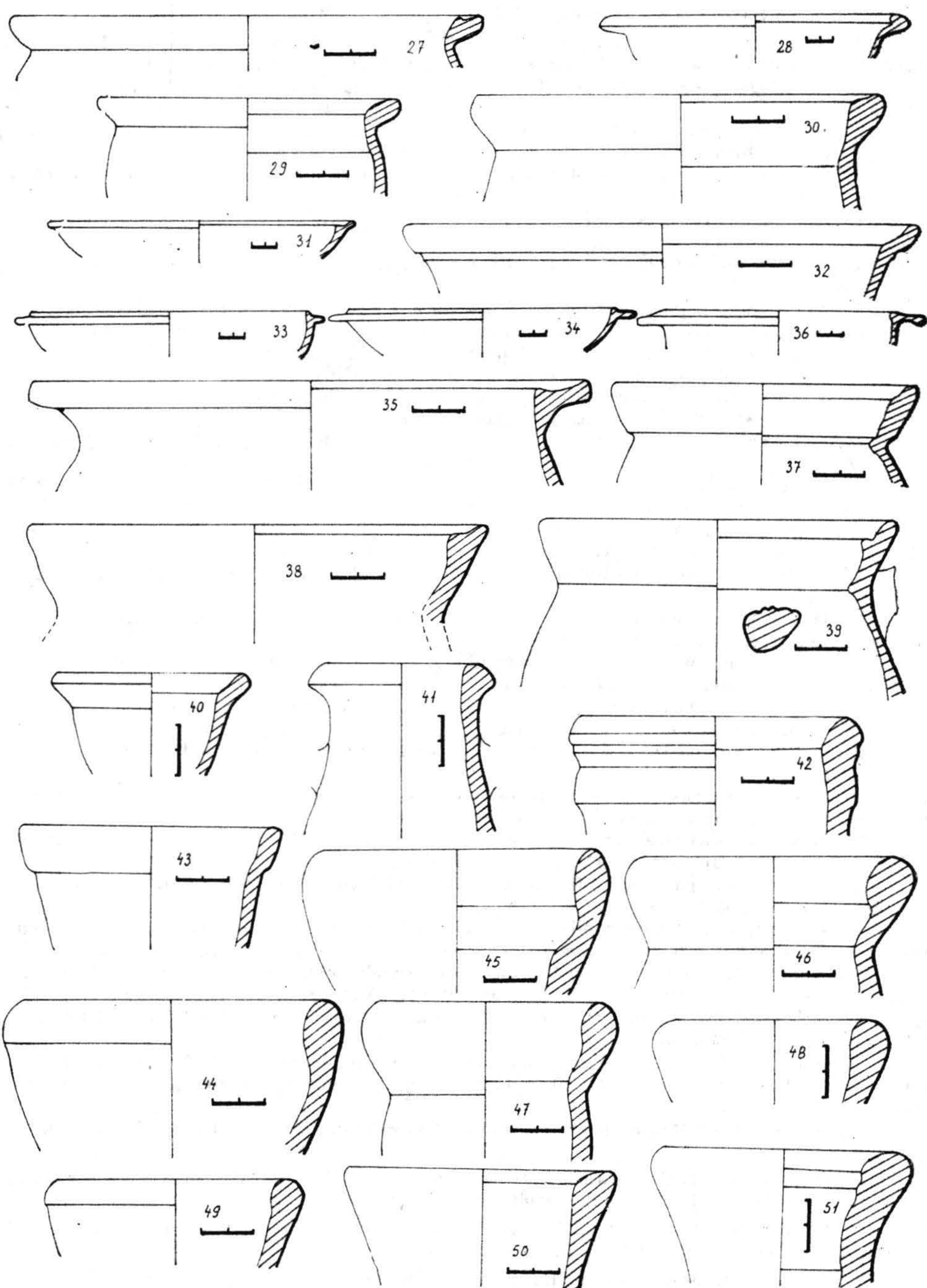

Fig. 15. Ceramică (nr. 27—51) din N V A (sfîrșitul secolului al VI-lea — începutul secolului al VII-lea e.n.).

40. Urcior fragm., pastă cărămizie; d.g. 8 cm; 1969, S.B, c. 11, -0,35—0,75 m; Böttger pl. XVII, 75 (sec. IV e.n.) dar şi *Tropaeum*, fig. 168, 4.2 (secolele VI—VII e.n.).
41. Urcior (amforetă?) fragm., rest de toartă, pastă cărămizie; d.g. 7,2 cm; 1969, S.A, c. 10, -0,25 m; *ibidem*, fig. 162, 3.7 (secolul al VI-lea e.n.).
42. Amforă fragm., pastă gălbuie; d.g. 11,5 cm; 1969, S.A, c. 20, -0,25—0,50 m; *ibidem*, fig. 167, 3.12 (secolele VI—VII e.n.).
43. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10 cm; 1969, S.B, c. 6, -0,50—0,75 m; *ibidem*, fig. 167, 3.9 (secolele VI—VII e.n.).
44. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 13 cm; 1969, S.B, c. 8, -0,25—0,75 m; *ibidem*, fig. 167, 3.2 (secolele VI—VII e.n.).
45. Amforă fragm., pastă gălbuie; d.g. 12 cm; 1969, S.A, c. 5, -0,50 m; *ibidem*.
46. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie, d.g. 11 cm; 1969, S.A, c. 29, -0,45—0,75m (un alt exemplar identic de asemenea fragmentar, în 1969, S.B, c. 7, -0,50—0,75m); *ibidem*.
47. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 9, -0,35 m; *ibidem*.
48. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 9 cm; 1970, S.A, c. 33, -0,20—0,55 m; *ibidem*.
49. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 30, -0,25—0,50 m; *ibidem*, fig. 167, 3.1 (secolele VI—VII e.n.).
50. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10,5 cm; 1969, S.A, c. 2, -0,25 m; *ibidem*.
51. Amforă fragm., pastă gălbuie cu multe impurităţi d.g. 10 cm; 1969, S.B, c. 3, -0,30—0,50 m; *ibidem*.
52. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10 cm; 1970, S.A, c. 33, -0,20—0,55 m; *ibidem*.
53. Amforă fragm., toartă aplatizată în secţiune, pasta cărămizie, angobă albicioasă; d.g. 8 cm; 1969, S.B, c. 9, -0,35—0,60 m; Bockisch-Böttger, pl. III, 49 (secolul al VI-lea e.n.).
54. Amforă fragm., toartă ovală în secţiune, pastă gălbuie; d.g. 12 cm; 1970, S.A, c. 31, -0,25—0,55 m; *Tropaeum*, fig. 167, 3.3 (secolele VI—VII e.n.).
55. Amforă fragm., toartă ovală în secţiune, pastă cărămizie, angobă gălbuie; d.g. 11 cm; 1970, S.A, c. 33, -0,20—0,55 m; *ibidem*.
56. Amforetă fragm., toartă ovală în secţiune, pastă roşiatică; d.g. 6 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,35—0,65 m: *ibidem*, fig. 167, 3.4 (secolele VI—VII e.n.).
57. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 10 cm; 1969, S.A, c. 3, -0,25 m; Bockisch-Böttger, pl. II, 26 (secolul al VI-lea e.n.).
58. Amforă fragm., pastă albicioasă; d.g. 12,5 cm; 1969, S.A, c, 9, -0,35 m; ? *ibidem*, pl. III, 53 (secolul al VI-lea e.n.).
59. Amforă fragm., pastă cenuşiu maronie; d.g. 14 cm; 1969, S.A, c. 5, -0,50 m; *Tropaeum*, fig. 169, 5.11 (secolele VI—VII e.n.).
60. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă roz; d.g. 14 cm; 1969 S.A, c. 5, -0,50 m; ? Böttger, pl. XVI, 74 (secolul al VI-lea e.n.).
61. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 17 cm; 1969, S.B, c. 9, -0,35—0,60 m; *Tropaeum*, fig. 167, 3.4 (secolele VI—VII e.n.).
62. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă maroniu roşcată; d.g. 18 cm; 1969, S.A, c. 9, -0,35 m? Bocskisch-Böttger, pl. II, 25 (secolele IV—V e.n.).
63. Amforă fragm., pastă cărămizie; d.g. 12 cm; 1970, S.A, c. 32, -0,35—0,65 m; *Tropaeum*, fig. 170, 3.10 (secolele VI—VII e.n.).
64. Amforă fragm., pastă gălbui închisă; d.g. 12 cm; 1969, S.B, c. 2—3, -0,30—0,50 m; *ibidem*.
65. Amforă fragm., pastă cărămizie cu calcar; d.g. 11,5 cm; 1969, S.B, c. 8, -0,25—0,75 m; *ibidem*.
66. Amforă fragm., striuri ondulate, toartă ovală în secţiune; d.m. 44 cm; 1969, S.B, c. 10, -0,35—0,65 m; ? Böttger, pl. XIV, 48 (secolul al VI-lea e.n.).
67. Amforetă fragm., pastă cărămiziu deschisă, angobă roşu închis; d. 18 cm; 1969, S.A, c. 25, -0,55—0,80 m; ? *ibidem*, pl. XIII, 34 (secolele VI—VII e.n.).
68. Capac fragm., pastă gălbuie; d. 8,2 cm; 1969, S.B, c. 7, -0,50—0,75 m; *Tropaeum*, fig. 156, 7.1 (secolele IV—V e.n.).

NIVELUL V B (secolul al VII-lea e.n.)

1. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roşu mat; d.g.28 cm; 1969, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m; Hayes, fig. 71, forma 10, c, 13 (secolul al VII-lea e.n.).
2. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roşu; d.g. 34 cm; 1970, S.A, c. 37, -0,25 m; *ibidem* fig. 71, forma 10, c, 12 (secolul al VII-lea e.n.).

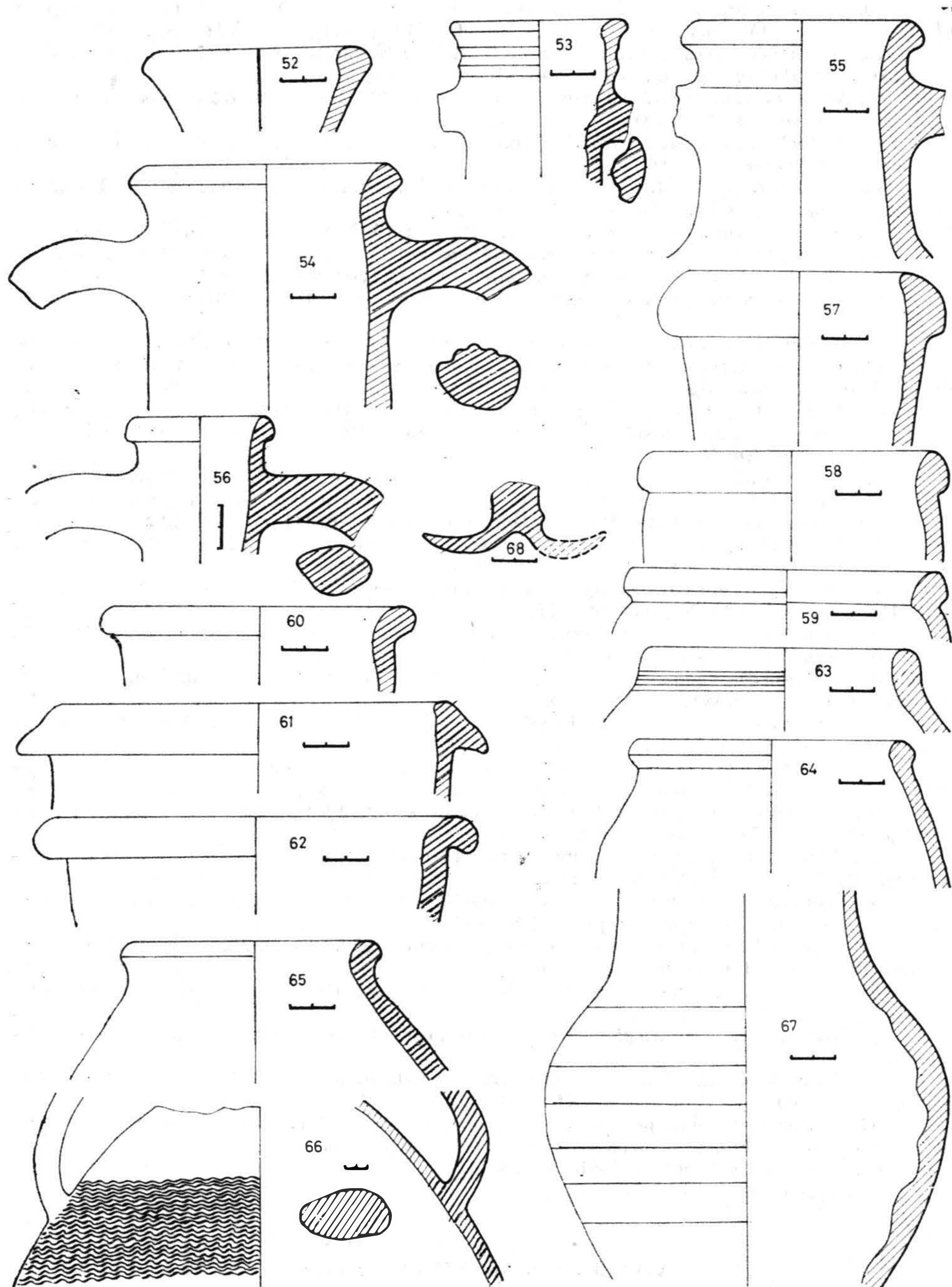

Fig. 16. Ceramică (nr. 52—68) din N V A (sfîrşitul secolului al VI-lea — începutul secolului al VII-lea e.n.).

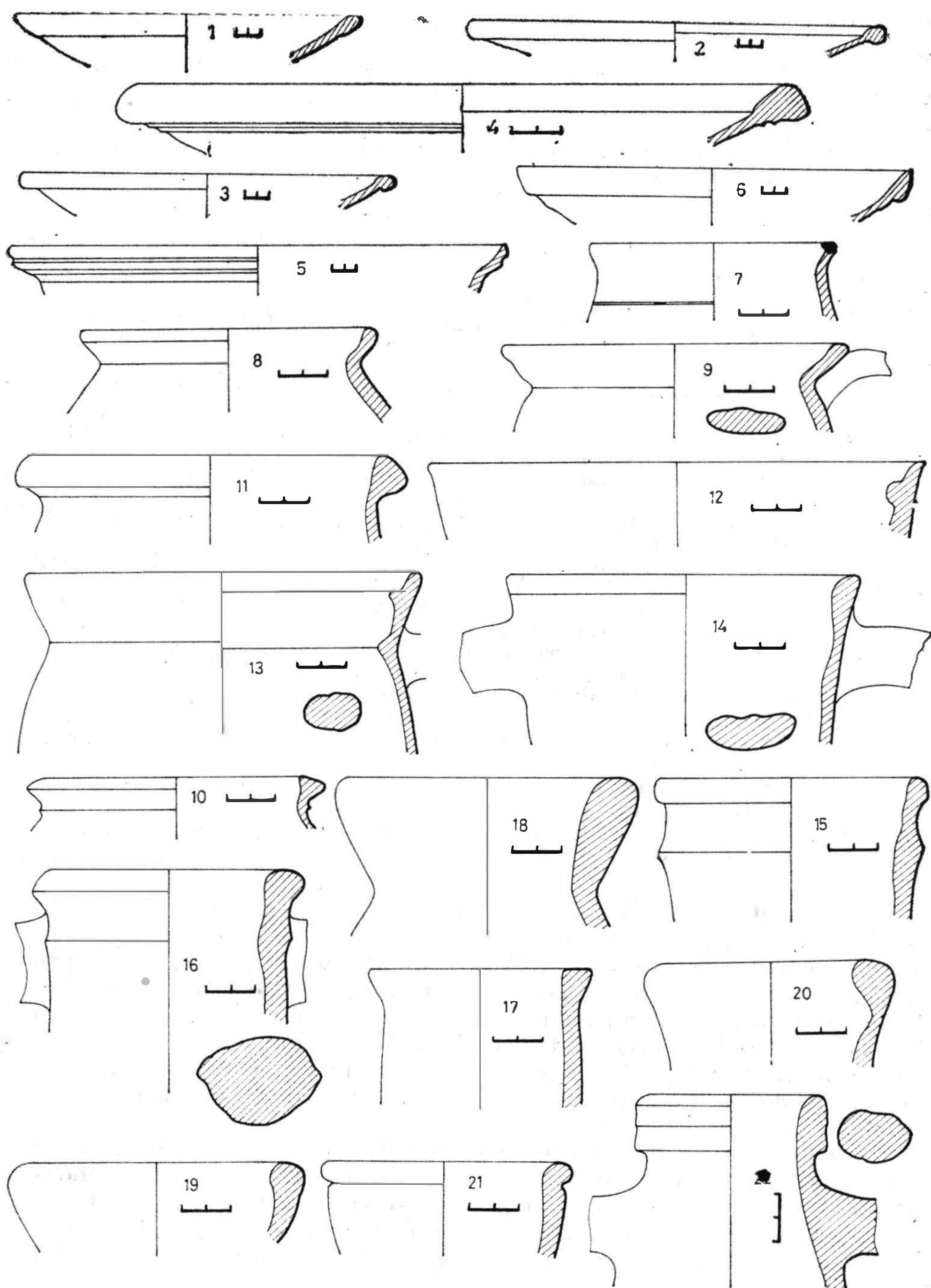

Fig. 17. Ceramică din N V B (secolul al VII-lea e.n.).

3. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roșu ; d.g. 30 cm ; 1970, S.A, c. 38, -0,25—0,45 m ; *ibidem.*

4. Bol fragm., pastă cărămizie, firnis roșu ; d.g. 26 cm, 1970, S.A, c. 30, -0,30—0,55 m ; *ibidem*, fig. 71, forma 10, c, 11 (secolul al VII-lea e.n.).

5. Bol fragm., pastă cenușie ; d.g. 40 cm ; 1970, S.A, c. 31, -0,25—0,50 m ; *ibidem*, fig. 71, forma 10, c, 15 (secolul al VII-lea e.n.).

6. Bol fragm., pastă gălbuie ; d.g. 32 cm ; 1969, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m ; *ibidem.*

7. Oală fragm., pastă cenușie ; d.g. 10 cm ; 1970, S.A, c. 32, -0,40—0,60 m ; *Tropaeum*, fig. 172, 5.3 (secolul al VII-lea e.n.).

8. Oală fragm., pastă cărămizie ; d.g. 12 cm ; 1970, S.A, c. 38, -0,25—0,45 m ; *ibidem.*

9. Oală fragm., toartă ovală în secțiune ; pastă cărămizie, angobă albicioasă, d.g. 14 cm ; 1969, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m ; *ibidem.*

10. Oală fragm., pastă cărămizie ; d.g. 12 cm ; 1970, S.A, c. 33, -0,35—0,50 m ; ? Bockisch-Böttger, pi. III, 53 (secolul al VI-lea e.n.).

11. Oală fragm., pastă cărămizie ; d.g. 16 cm ; 1970, S.A, c. 30, -0,30—0,55m ; ? *ibidem*, pl. III, 49 (secolul al VI-lea e.n.).

12. Oală fragm., pastă neagră ; d.g. 20 cm ; 1970, S.A, c. 31, -0,25—0,50 m.

13. Oală fragm., toartă aproape rotundă în secțiune, pastă neagră ; d.g. 16 cm ; 1970, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m.

14. Amforă fragm., toartă aplatizată în secțiune, pastă cărămizie ; d.g. 14 cm ; 1969, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m ; ? Bockisch-Böttger, fig. 3 (secolul al VI-lea e.n.).

15. Amforă fragm., pastă roșiatică ; d.g. 11 cm ; 1969, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m ; *Tropaeum*, fig. 167, 3.5 (secolele VI—VII e.n.).

16. Amforă fragm., toartă ușor aplatizată în secțiune, pastă cărămizie, angobă gălbuie ; d.g. 11 cm ; 1970, S.A, c. 36, -0,20—0,50 m ; *ibidem.*

17. Amforă fragm., pastă cărămizie ; d.g. 9 cm ; 1970, S.A, c. 32, -0,30—0,50 m ; ? *ibidem*, fig. 168, 3.7 (secolele VI—VII e.n.).

18. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă roz ; d.g. 12 cm ; 1969, S.A, c. 27, -0,25—0,45 m ; Böttger, pl. XIV, 41 (secolul al VI-lea e.n.).

19. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie ; d.g. 12 cm ; 1969, S.A, c. 29, -0,30—0,45 m ; *Tropaeum*, fig. 167, 3.2 (secolele VI—VII e.n.).

20. Amforă fragm., pastă cărămizie, angobă gălbuie ; d.g. 10 cm ; 1970, S.A, c. 30, -0,30—0,55 m ; *ibidem.*

21. Amforă fragm., pastă cărămizie ; d.g. 10 cm, 1969, S.A, c. 30, -0,30—0,55 m ; Böttger, pl. XII, 18 (secolul al VI-lea e.n.)

22. Amforă fragm., toartă ușor aplatizată în secțiune ; pastă cărămizie ; d.g. 7,5 cm ; 1970, S.A, c. 33, -0,35—0,50 m ; *Tropaeum*, fig. 167, 3.9 (secolele VI—VII e.n.).

23. Amforă fragm., pastă cărămizie ; d.g. 12 cm ; 1969, S.A, c. 30, -0,30—0,55 m ; *ibidem*, fig. 170, 3.10 (secolele VI—VII e.n.).

Starea fragmentară a materialului ceramic descris, precum și faptul că el nu reprezintă decît recolta a două secțiuni exclud desigur formularea unor concluzii în adevăratul înțeles al cuvîntului. Cu toate acestea, prin simpla comparație cu loturi pornind din alte așezări din zonă — cum ar fi cele de la Iatrus și Tropaeum, utilizate în cadrul catalogului, sau de la Tomis [15], cărora li se cuvine adăugat un studiu dedicat ceramicii din această perioadă, datorat lui C. Scorpan [16] — socotim că putem degaja măcar unele considerații de ordin metodologic de care s-ar putea eventual ține seama de viitor.

Referindu-ne strict la problema evoluției tipologice a ceramicii romano-bizantine — altfel spus la unul din elementele de bază ale cunoașterii acesteia — trebuie arătat că, spre deosebire de alte centre, la Histria s-au putut identifica două niveluri care datează în mod sigur din secolul al V-lea e.n. (N III A și B). Lăsînd la o parte însemnătatea istorică a

[15] Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 153—192 și A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 193—207.
[16] C. Scorpan, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 269—297.

acestei descoperiri, ne mulţumim, în contextul dat, să subliniem că sîntem, probabil pentru prima oară în zona care ne reţine atenţia, în posesia unui material ceramic databil cu siguranţă din secolul al V-lea e.n. Graţie acestui început de certitudine se poate afirma că cele mai multe din formele ceramice aparţinînd secolului al VI-lea e.n. apar încă din secolul al V-lea e.n., mai curînd din a doua jumătate a acestuia (N III B)[17], altfel spus, că dacă există o cezură în evoluţia ceramicii romane din perioada principatului pînă în cea romano-bizantină, ea trebuie căutată nu pe la începutul sau măcar sfîrşitul secolului al IV-lea e.n., cum ne-am fi aşteptat, ci de-abia către mijlocul secolului al V-lea e.n. Lăsînd altor cercetători, mai avizaţi, sarcina să verifice, eventual să certifice şi să explice această situaţie, trecem la a doua problemă căreia sîntem datori să-i formulăm măcar o schiţă de răspuns şi anume aceea a raportului dintre producţia locală şi importurile de ceramică.

O primă grupă, care poate fi identificată în toate nivelurile surprinse în săpătura noastră, este aceea a ceramicii de lux (boluri, cupe, platouri)[18], care-şi găseşte analogii perfecte în centrele microasiatice sau constantinopolitane[19], fără a se exclude cu totul unele importuri africane[20]. În aceeaşi grupă pot fi desigur incluse şi cea mai mare parte a amforelor provenind în principiu din aceleaşi două zone[21].

A doua grupă, în care ar putea fi incluse o parte ceva mai restrînsă a exemplarelor amforoidale — conform unei ipoteze mai noi care ar mai trebui, credem, verificată[22] —, cuprinde marea majoritate a ceramicii de uz comun (oale, urcioare) care-şi găseşte, în special pe parcursul secolului al VI-lea e.n. (N IV A şi B), cele mai bune analogii în cetatea Tropaeum Traiani[23]. Ar putea fi deci vorba de o producţie provincială dobrogeană — cu precizarea că la Iatrus, deci în afara graniţelor Scythiei Minor, analogiile nu mai funcţionează — şi constatarea nu are de ce să surprindă cîtă vreme pentru perioada timpurie atelierele nicopolitane de la Butovo, Hotniţa şi Pavlikeni par să fi asigurat o uniformitate surprinzătoare a materialului ceramic pe cuprinsul întregii provincii Moesia Inferior[24]. Doar o descoperire fericită — ca cea anterior citată — ar putea da răspunsul unde se află noul centru de producţie al ceramicii romano-bizantine din Scythia Minor, dacă nu cumva el este de căutat, ca şi în perioada precedentă, în jurul unui mare oraş cum ar fi de pildă Tomis.

---

[17] Vezi de exemplu piesele din N III B nr. 3, 4, 7, 11, 12, 13 şi 14 pentru care nu am putut cita decit analogii databile la Tropaeum sau Iatrus în secolul al VI-lea e.n.

[18] Vezi în ordinea nivelurilor; N III B, nr. 1—3; III A, nr. 1—5; III B, nr. 1—3; IV A, nr. 1—8; IV B, nr. 1—26; V A, nr. 1—20; V B, nr. 1—6.

[19] Este dealtfel şi opinia lui J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 369—370 şi 422, urmat de Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 190.

[20] Em. Popescu, *op. cit.* (grupele B şi parţial A).

[21] B. Böttger, *op. cit.* p. 252. C. Scorpan, *op. cit.*, consideră că numai anumite tipuri de amforă (I, II, III, V, VI?, XIV şi XVI) ar proveni din Orient sau Occident.

[22] În schimb, tot după C. Scorpan, tipurile VII, VIII, IX şi XIII reprezintă creaţii „istro-pontice".

[23] Vezi N IV A, nr. 10—13, 16—17, 19—21, iar în N 52, IV B nr. 27—29, 32—39, 41—42, 44—47, 50—52, 54—58.

[24] Am avut posibilitatea să cercetăm acest material la Pavlikeni, în 1977, graţie bunăvoinţei colegului bulgar Bogdan Sultov,

Cele două grupe menţionate nu exclud însă existenţa unei a treia grupe — aceea a producţiei locale propriu-zise — pe care nu am reuşit, tipologic vorbind, să o identificăm, probabil, decît la un anumit tip de oală [25], ceea ce nu înseamnă că cercetări interdisciplinare, de felul celor recent întreprinse pentru ceramica greacă de la Histria [26], n-ar putea lărgi această grupă, fie şi numai în sensul că la Histria se produceau — după modele orientale, africane sau, respectiv, numai provinciale — o însemnată cantitate de vase ceramice.

Pînă atunci să punem punct consideraţiilor noastre, cu conştiinţa că fie şi numai constituind un imbold pentru cercetări viitoare ele nu vor fi fost cu totul inutile.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA CÉRAMIQUE ROMANO-BYZANTINE D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Publication du matériel céramique découvert dans la fouille exécutée en 1969 et 1970 dans le Secteur central d'Histria. Le catalogue est structuré suivant les couches archéologiques recontrées dans la fouille, datables entre le IVe et le VIIe siècle de n.è. A l'intérieur de chaque couche on essaye de grouper les pièces suivant des critériums typologiques. En guise de conclusions on formule l'hypothèse que le répertoire des formes de la bonne époque romaine (IIe—IIIe siècles) se prolonge jusqu'au milieu du Ve siècle, moment quand apparaissent des formes typiques pour la période romano-byzantine. D'autre part on fait la distinction entre la céramique de luxe importée de l'Orient grec ou de l'Afrique, celle d'us ménager, dont une bonne partie présente des analogies parfaites avec celle de Tropaeum Traiani — ce qui suppose l'existence d'une production provinciale — et enfin une céramique produite fort probablement à Histria.

EXLPICATION DES FIGURES

Fig. 1. Histria. Plan général du Secteur central.
Fig. 2. Histria. Secteur C. Profil nord de la Section A.
Fig. 3. Histria. Secteur C. Profil sud de la section A.
Fig. 4. Histria. Secteur C. Profil ouest de la section B.
Fig. 5. Histria. Secteur C. Profil est de la section B.

---

[25] Vezi N III B, nr. 6; IV A, nr. 18; IV B, nr. 48—49; V A, nr 37—39; V B, nr. 12—13 pentru care nu am găsit decît vagi asemănări cu alte tipuri de oale. Interesantă este desigur şi continuitatea remarcabilă a acestei forme, probabil histriene, din secolul al V-lea pînă în secolul al VII-lea e.n.

[26] Cf. M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Atèliers céramiques*, Bucureşti, 1979.

Fig. 6. Céramique du N II B (premiers trois quarts du IVe siècle de n.è.).

Fig. 7. Céramique du N III A (dernier quart du IVe siècle — première moitié du Ve siècle de n.è.).

Fig. 8. Céramique du N III B (deuxième moitié du Ve siècle de n.è.).

Fig. 9. Céramique du N IV A (première moitié du VIe siècle de n.è.).

Fig. 10. Céramique (n°s 1—23) du N IV B (deuxième moitié du VIe siècle de n.è.).

Fig 11. Céramique (n°s 24—40) du N IV B.

Fig. 12. Céramique (n°s 41—61) du N IV B.

Fig. 13. Céramique (n°s 62—82) du N IV B.

Fig. 14. Céramique (n°s 1—26) du N V A (fin du VIe siècle — début du VII siècle de n.è.).

Fig. 15. Céramique (n°s 27—51) du N V A.

Fig. 16. Céramique (n°s 52—68) du N V A.

Fig. 17. Céramique du N V B (VIIe siècle de n.è.).

ZEI ŞI EVOCĂRI DE MITURI GRECO-ROMANE PE OBIECTE DE PLUMB DIN TERITORIUL MUNICIPIULUI DUROSTORUM*

DE

VASILE CULICĂ

Împrejurările neprielnice au făcut ca Durostorum să ofere o biografie lacunară, cu greu reconstituită azi din cercetări de teren şi descoperiri întîmplătoare. Discuţiile asupra situării castrului legiunii a XI-a Claudia, a vechiului *vicus* traco-roman, devenit *municipium* şi al *canabae*-lor *Aeliae*, încă nu s-au încheiat [1].

Pe linia lărgirii sferei cunoaşterii importantului centru de la punctul în care Dunărea se bifurcă, unde legiunea a XI-a Claudia a staţionat vreme de secole [2], publicarea unor opere plastice legate de cult şi de mit aduce noi contribuţii la cunoaşterea vieţii spirituale a populaţiilor din îndepărtatul capăt de imperiu, lărgeşte conţinutul complex în limitele căruia s-au desfăşurat activităţi creatoare de valori originale.

Încă de mai mult timp se observase că produsele artizanale considerate că provin de la Durostorum poartă pecetea unui aspect original, local-provincial [3], deşi substratul elenistico-roman, departe de a fi absent, este clar şi definitiv stabilit. Lumea din această zonă îşi avea artizanii ei care, de cele mai multe ori, imprimau operelor pe care le creau aerul aspru al firii lor de ţărani geţi.

Piesele a căror prezentare urmează vor dovedi cu prisosinţă aceasta, dar şi cît de puternic s-a exercitat influenţa spiritului elenistic asupra unor populaţii de la periferia imperiului, colorată cu elemente etnice elenistico-asiatice care, de bună seamă, au adus contribuţia lor nu numai la dezvoltarea relaţiilor economice, ci şi sub raport spiritual-artistic.

Originalitatea acestor opere nu se limitează doar la stilul în care au fost concepute, la modul sincer şi simplu de transfigurare artistică, dar poate fi raportată şi la materialul din care au fost executate, în cazul nostru plumbul.

Plumbul roman rezulta în cea mai mare măsură ca produs complementar la operaţia de extragere a argintului [4]. Enormele cantităţi acumulate au găsit diferite întrebuinţări, de la sicrie şi cristelniţe pînă la conducte de apă şi ancore de nave, de la sigilii şi *tesserae*, la zaruri sau reci-

* Piesele au fost depuse de noi în secţia de istorie din Călăraşi a Muzeului judeţean Ialomiţa.

[1] V. Culică, Pontica, 11, 1978, p. 113.

[2] *Itinerarium Antonini*, 223, 4; *Notitia Dignitatum*, *Or*. XL, 33, 35.

[3] G. Bordenache, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, 1975, p. 97.

[4] Daremberg-Saglio, s.v. *plumbum*, p. 513.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1982, p. 109—118

pienţi şi doar arareori la turnarea unor vase ornamentale. Pe de o parte greutatea caracteristică, pe de alta rezistenţa redusă la lovire au împiedicat folosirea lui pentru turnarea unor opere lucrate artistic, dar punctul scăzut de topire şi uşurinţa prelucrării la rece, ca şi la cald, la care se adaugă relativa rezistenţă la agenţi chimici şi preţul scăzut l-au făcut preferat pentru confecţionarea unor figurine şi reliefuri la îndemîna oricui [5]. Cu toate acestea reliefurile turnate din plumb sînt rare [6].

Piesele tratate mai jos provin, fără excepţie, de pe o suprafaţă presupusă a fi fost locul pe care s-au aflat lagărul legiunii a XI-a Claudia şi aşezarea *Canabae Aeliae*, la care ne-am referit într-un articol anterior [7], astfel că în cuprinsul descrierilor nu vom mai insista asupra locului de descoperire, după cum nu vom da indicaţii asupra materialului, toate obiectele discutate fiind turnate din plumb.

1. Figurină realizată prin turnare în tipar bivalv. Înălţime 4 cm (fig. 3/2). Capul şi mîna dreaptă s-au pierdut din vechime. Corodată.

Reprezintă un personaj feminin, gol, în picioare, cu tălpile apropiate, împărţind greutatea corpului în mod egal. Sînii sînt reliefaţi în raport cu restul statuetei care, privită din profil, se prezintă aplatizat, principalii muşchi fiind insuficient conturaţi. Mîna stîngă, schiţînd un gest de pudoare, acoperă părţile sexuale. Nu avem indicii pentru a putea stabili poziţia mîinii pierdute, dar este neîndoios că nu acoperea sînul ca în unele exemplare clasice. Degetele mîinii şi tălpile picioarelor sînt doar schiţate.

Recunoaştem cu uşurinţă pe *Venera pudica* ieşită din mîna unui localnic, după un model realizat tot local, imitînd tipul comun, care presupune la origine o operă a lui Scopas, considerat primul sculptor care a înfăţişat-o pe Venus complet nudă [8]. Nimic nu ne îndreptăţeşte să apreciem că ar fi făcut parte dintr-un grup. Rămîne deci să o considerăm obiect de cult, pentru uzul unor locuitori modeşti de pe limesul danubian.

Amintim că Venera lui Praxitele, cunoscută sub epitetul de Cnidiana [9], se acoperă cu mîna dreaptă, dar exemple în sensul piesei aici tratate sînt numeroase, dintre care ne referim la Venus Capitolina şi la trei statuete de provenienţă necunoscută, ultimele două din fosta colecţie Sutzu şi respectiv Alex. Săulescu [10], o statuetă din Dacia (Alba Iulia-Partoş) [11] sau la statueta de bronz de la Urluia (jud. Constanţa) [12].

2. Figurină realizată prin turnare în tipar bivalv. Înălţime 10,5 cm (fig. 1/1).

Capul este lipsă din vechime, fie accidental, fie datorită condiţiei de rebut în care pare că se găseşte piesa, în acest din urmă caz fiind vorba de un defect de turnare. Înclinăm spre ultima ipoteză, îndemnaţi de

---

[5] *Ibidem*, p. 513—514; George C. Boon, Apulum, 9, 1971, p. 460; D. Tudor, *Arheologia romană*, Bucureşti, 1976, p. 174, 194; C. Scorpan, SCIV, 21, 1970, 4, p. 639—647.
[6] D. Tudor, *OR*[3], p. 378—380, fig. 102.
[7] Vezi supra, nota 1.
[8] DA, s.v. *Venus*, p. 732.
[9] *Ibidem*, fig. 7398.
[10] G. Bordenache, *Sculture Greche e Romane*, Bucureşti, 1969, numerele 28; 29; 31.
[11] Constantin Pop, Apulum, 9, 1971, p. 561, fig. 6/1.
[12] V. Barbu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 387 şi fig. 2 a-c.

împrejurarea că figurina nu a fost curăţată de metalul prelins între valve, vizibil la picioare şi la partea inferioară a arcului.

Statueta suferă de aceeaşi aplatizare ca şi precedenta. Labele picioarelor lipsesc, dar se pare că a fost concepută într-acest fel, căci nu se disting

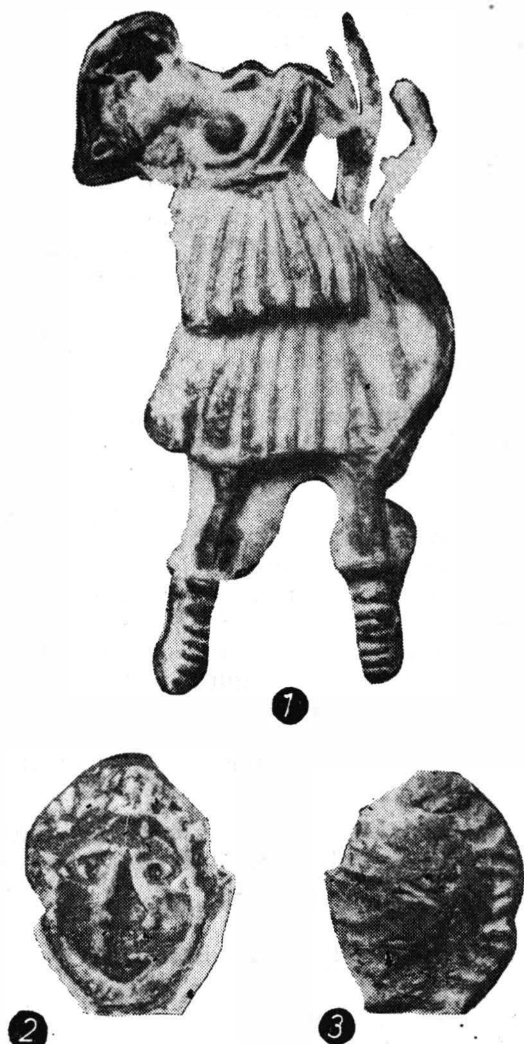

Fig. 1.1 Diana ; 2 cap de tînăr.

urme de rupere. Nu este însă exclus să se fi desprins şi să se fi pierdut, împreună cu eventualul suport cu care făcea corp comun. În rest starea de conservare este bună.

Reprezintă pe Diana-Artemis în ipostază de vînătoare, în picioare, privită din faţă, cu membrele inferioare îndepărtate, corpul uşor înclinat

spre dreapta privitorului. Poartă o scurtă tunică pînă deasupra genunchilor — chiton — cu partea superioară repliată, încinsă sub sîni. Maniera de redare a vesmîntului lasă complet descoperit sînul drept, frumos conturat, fapt care, unit cu poziţia corpului, imprimă divinităţii un aer de viguroasă feminitate. De la brîu în jos vesmîntul închipuieşte două rînduri de falduri redate armonios. În picioare poartă cisme cu marginile răsfrînte, prevăzute cu un număr de striaţiuni orizontale, paralele, care par a reda carîmbii sau curelele care-i înfăşurau.

Zeitatea ţine în mîna stîngă arcul (în figură turtit printr-o lovitură veche), iar cu dreapta apucă săgeata din tolba aflată pe spate, cu deschiderea pe umărul drept. Deşi nu depăşeşte stadiul unui produs de serie, provincial, lucrat dintr-un material nevaloros şi inapt pentru a reda opere de valoare, poate fi considerat o realizare remarcabilă a artizanilor locali.

3. Fragment mutilat dintr-o piesă asemănătoare precedentei. Se păstrează doar partea de sub sîni pînă la pliul veşmîntului şi o parte din restul îmbrăcăminţii, care se sfîrşea puţin mai sus de genunchi (fig. 3/1, privită din spate). Prezintă urme adînci de crestare cu un obiect tăios.

Se consideră că *Diana vînătoare* este singura manieră de reprezentare a zeiţei pe cuprinsul Daciei romane [13]. Modul de redare cu sînul drept neacoperit este mai puţin obişnuit. Se mai întîlneşte pe o placă votivă din fosta colecţie Bolliac, de provenienţă necunoscută, dar găsită în stînga Dunării, în care zeiţa este înfăţişată călare pe cerb şi însoţită de cîine [14].

Mica figurină de pe teritoriul vechiului Durostorum, după toate aparenţele, a fost lipsită de animalul caracteristic, asemeni unei alte plăci votive găsită la Silistra, lucrată tot din plumb, într-o manieră deosebit de naivă. Aceasta apare însă încadrată într-un coronament din ramuri care aminteşte întrucîtva cornul lunii, element din repertoriul simbolurilor obişnuite în iconografia artemidiană [15]. Studiul exhaustiv al cultului Dianei în Dacia romană [16] evidenţiază lipsa din această provincie a unor piese turnate în plumb care să redea imaginea zeiţei naturii, fertilităţii, turmelor, păşunilor, vînătorii, pădurilor, lunii şi bogăţiilor subpămîntene, dar în Dobrogea un sigiliu comercial din acest metal, găsit la Izvoarele [17], o înfăţişează într-o poziţie asemănătoare cu figurinele din teritoriul Durostorum-ului.

În secolul al III-lea Diana este cunoscută în Dacia [18] şi în Scythia Minor sub ipostaza Hecate (triformis), prin sincretism cu divinităţi orientale. Două icoane sub această înfăţişare provin chiar din acelaşi loc cu statuetele din prezentul articol [19].

4. Grup turnat, înalt de 12,2 cm (fig. 2/1).

---

[13] Mihai Bărbulescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 215.
[14] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 69.
[15] T. Gerassimov, Izvestija, Sofia, 24, 1961, p. 243 şi fig. 8.
[16] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 203–223.
[17] V. Culică, Pontica, 8, 1975 şi 9, 1976, nr. 22. Locul de aplicare a sigiliului nu a putut fi stabilit, dar ne gîndim la vechiul Efes, unde au fost aplicate sigilii cu numele localităţii şi mai puţin la Chersonesul Tauric, unde adoratorii aduceau Dianei sacrificii sîngeroase într-un templu impunător. La Izvoarele a fost găsită şi o monedă emisă în acest din urmă centru, cu înfăţişarea Dianei pe revers (fig. 4).
[18] D. Tudor, *op. cit.*, p. 383.
[19] SCIVA, 31, 1980, 3, p. 463–472.

Între două coloane sprijinite pe o treaptă aşezată pe un postament în formă de acoperiş de casă, împodobit cu un ornament sugerînd vrejuri, sînt redate două personaje în picioare, în stînga o femeie, în dreapta un bărbat. Femeia, privită din faţă, fără veşminte, cu picioarele îndepărtate,

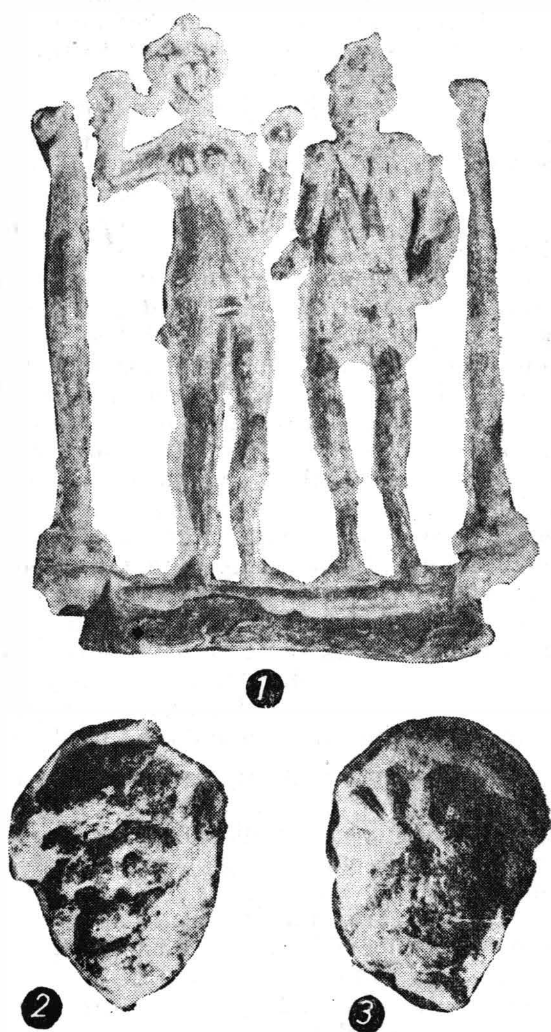

Fig. 2. 1 Afrodita şi Paris ; 2 cap de tînăr.

poartă o bogată podoabă capilară. Mîna dreaptă este ridicată orizontal şi îndoită de la cot în sus, unindu-se la nivelul coafurii printr-un adaos despre care nu se pot face precizări dacă este o buclă de păr, un obiect neidentificat, sau doar un rest din metal rămas de la turnare. Braţul stîng cade pe lîngă corp pînă la cot, de unde se ridică vertical, ţinînd în palma îndreptată în faţă, un obiect rotund. Sînii şi regiunea sexuală sînt reliefate. Privirea femeii este îndreptată spre bărbatul de alături care, la rîndul lui, priveşte spre ea, fapt ce se deduce din poziţia capului, întrucît faţa

este atacată de agenţi chimici. Partenerul este îmbrăcat cu un vesmînt scurt pînă mai sus de genunchi. Pe cap poartă boneta frigiană, iar în picioare cisme pînă la jumătatea pulpelor. Braţul drept alunecă pe lîngă corp pînă la cot, de unde se îndreaptă spre înainte. Lipsesc însă jumătate din antebraţ şi mîna, astfel că nu se poate deduce ce gest schiţa. În schimb braţul stîng, îndoit din cot în unghi optuz, ţine probabil o cîrjă de păstor, din care lipsesc unele părţi, fiind pierdute.

S-ar părea că nici această piesă nu a satisfăcut pe artizan, căci nu a mai finisat-o, lăsîndu-i neretuşat plumbul care a pătruns între cele două valve şi a căpătat aspect de creastă pe una din coloane, dar mai cu seamă pe piciorul drept al personajului feminin.

Cu toată execuţia defectuoasă şi conservarea nesatisfăcătoare, nu este greu să recunoaştem pe *Venus* (Afrodita), ţinînd în palmă mărul discordiei (Eris) prin care cel de-al doilea fiu al lui Priam şi al Hecubei — Paris — a desemnat-o în disputa cu Junona (Hera) şi Minerva (Atena) drept cea mai frumoasă. Aşa după cum se vede, micul grup figurat nu reprezintă judecata lui Paris, ci doar pe judecător şi pe cîştigătoarea disputei mitologice. Paris se recunoaşte după boneta frigiană şi cîrja păstorească, elemente pe care le vedem în reliefuri şi camee [20].

Legenda, al cărei izvor scris pare să se afle la Euripide *(Ifigenia în Aulida)*, îşi pierde solemnitatea impusă de tehnica tragediei, găsindu-şi un reviriment insolit în verva satirică a sirianului din Samosata [21], dar dezbrăcată cu totul de spiritul religios, într-un timp foarte apropiat de cel în care se poate încadra grupul nostru, pentru care propunem sfîrşitul secolului al II-lea şi prima jumătate a celui următor. Este etapa istorică de profunde transformări, cu largi implicaţii în viaţa spirituală a populaţiei, cînd credinţa în vechile divinităţi cu o bogată, ,,viaţă'' laică, pe placul mulţimilor, cedează cu greu locul noului curent religios. În asemenea condiţii prezenţa grupului Afrodita-Paris poate fi considerat mai puţin drept o acţiune votivă, cît mai degrabă expresia nevoii de mit, la nivelul de exprimare provincial, al mediului de periferie a imperiului.

5. Plăcuţă realizată prin presare într-o matriţă. Înălţime 3 cm; lăţime 2,8 cm (fig. 3/3). A suferit unele degradări pricinuite atît de către agenţi chimici, care au distrus colţul din stînga sus, cît şi prin ciocănire — colţul din dreapta jos — sau prin decupare în măsură apreciabilă a colţului din dreapta sus.

Piesa, căreia nu ezităm să-i atribuim un sens ornamental, încadrează o scenă mitologică într-un chenar format din trei linii paralele, pe alocuri perlate, defectuos imprimate. În centrul plachetei sînt înfăţişate două personaje înaripate. În stînga se distinge un bărbat gol, privit din faţă, cu picioarele îndepărtate, uşor aplecat spre dreapta. Braţul drept pare îndoit din cot. Femeia situată în dreapta partenerului, suprapunîndu-i umărul stîng, într-o atitudine simetrică faţă de bărbat, poartă un vesmînt lung căzînd în falduri pînă jos. Din cauza defecţiunilor de ştanţare nu se pot determina poziţia braţelor şi chipurile celor doi eroi. Aripile ambelor personaje sînt ridicate în poziţie orizontală, la un nivel care depăşeşte

---

[20] S. Reinach, *Répertoire de Réliefs Grecques et Romains*, Paris, 1912, vol. II, p. 235 fig. 3; vol. III, p. 225, fig. 1; p. 324, fig. 1; p. 397, fig. 1.

[21] Lukian, *Dialog. deorum*, 20. Vezi şi: Lucian din Samosata, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1959.

umerii şi sînt asemănătoare aripilor de pasăre. Pe relief sînt redate numai aripa dreaptă a bărbatului şi cea stîngă a femeii, celelalte fiind acoperite de corpurile lor. Creştetul bărbatului depăşeşte pe cel al perechii sale. Cu toate imperfecţiunile de redare şi conservare, se poate afirma că ambii sînt la vîrsta maturităţii. Picioarele se sprijină probabil pe o luntre simbolică.

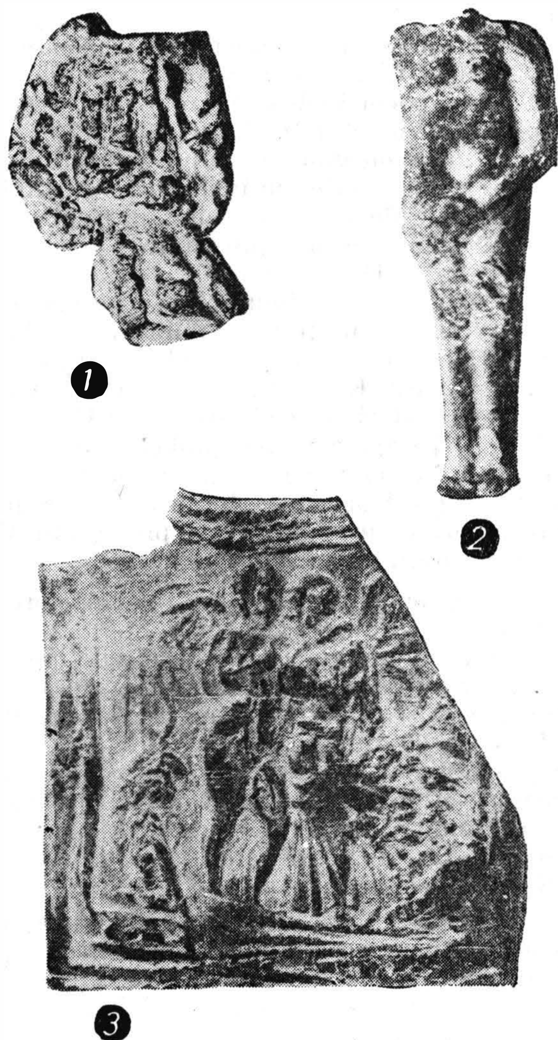

Fig. 3. 1 fragment dintr-o statuetă a Dianei ; 2 Venus Pudica ; 3 Amor şi Psyche.

Între bărbat şi chenarul din stînga se află o reprezentare neidentificată, cu trei prelungiri lineare în sus, din care două paralele, cealaltă ondulată. Între femeie şi chenarul din dreapta, în continuarea faldurilor vesmîntului fluturat de zefir, cîteva indicii de ornamente neidentificabile.

Unele bronzuri dezgropate la Corint, datînd încă din secolul al IV-lea î.e.n. sau cîteva teracote din cel de-al II-lea secol al aceleiaşi ere, înfăţişează cupluri înaripate, interpretate drept reprezentări ale lui Eros —

personificarea iubirii — şi a odraslei regale zeificate — Psyche — materializarea sufletului (Ψύχη) [22]. Legătura între aceste două figuri mitologice a fost tratată atît în opere plastice, cît şi în scrieri literare. Ele sînt înfăţişate în ipostază adultă, ca adolescenţi, dar adesea şi copii [23]. În vechile sculpturi ambele divinităţi se văd înzestrate cu aripi de pasăre, dar uneori aripile sînt de fluture. Pot fi însă aptere sau numai una din ele înaripată [24].

Nu încape deci îndoială că personajele de pe plăcuţă redau pe cei doi îndrăgostiţi mitici, a căror „biografie" şi-a găsit o durabilă realizare în legenda-poem inclusă în romanul *Metamorphos* al punului de limbă latină, Apuleius din Madaura (125—170) [25].

Primele documente asupra mitului despre Amor şi Psyche sînt considerate unele pasaje din Phaidros, dialogul lui Platon în care sufletul este cînd hărţuit de dragoste, cînd în deplină armonie cu ea [26]. După alte păreri, cea mai veche reprezentare a cuplului divin ar fi o aplică de bronz din secolul al III-lea î.e.n. [27]

Piesa pusă în discuţie aici este mai nouă cu aproape patru secole, putînd fi datată posterior stabilirii legiunii a XI-a Claudia în zona Durostorum (începutul secolului al II-lea) şi pînă spre a doua jumătate a secolului al III-lea. Ea înfăţişează pe miticii îndrăgostiţi în timpul care a urmat după materializarea curiozităţii Psyche-ei de a cunoaşte chipul perechii sale şi după trecerea probelor impuse de răzbunarea Afroditei. Pe teritoriul Daciei romane sau în Scythia Minor nu se cunosc înfăţişări plastice ale celebrului cuplu antic. Un fragment dintr-un grup statuar în care în planul principal era reprezentată Venus, înfăţişează pe Amor şi Psyche apteri, sărutîndu-se. Lucrarea este datată în secolul al III-lea [28].

6. Capul unui tînăr turnat în tipar bivalv. Înălţime 2,1 cm (fig. 1/2). Este desprins dintr-o figurină.

Artistul provincial a trasat cu lipsă de fineţe ochii larg deschişi, gura mare şi nasul proeminent. Deasupra frunţii se distinge părul buclat. Urechile sînt acoperite de un ancadrament asemeni unei bărbi semicirculare. Privit din spate se prezintă ca o umflătură mărginită de jur împrejur de linii rare, reliefate, care vor să semnifice părul. Astfel cum este redat se creează impresia că este pieptănat radial dinspre ceafă sau că s-a confundat creştetul cu ceafa. În partea superioară, în spate, se află îndoit un rest de metal rămas de la turnare, care arată că turnarea plumbului se făcuse prin acel loc.

Reprezentarea este lipsită de atribute pe baza cărora să se poată identifica imaginea unui zeu. Deşi această ipoteză nu este exclusă, dat fiind aspectul rudimentar al obiectului, înclinăm să presupunem că ne aflăm în faţa unei reprezentări laice.

---

[22] *La grande énciclopédie*, Paris, 1885—1901, s.v. *Psyché*, p. 894—895.

[23] DA, s.v. *Psiché*, p. 748.

[24] *Ibidem*.

[25] Apuleius, *Metamorphos*, IV, 28—VI, 24. Vezi şi traducerea, *Măgarul de Aur*, Bucureşti, 1958, p. 101—148.

[26] DA, s.v. *Psyché*, p. 747.

[27] *Ibidem*.

[28] D. Tudor, Dacia, 9—10, 1941—1942, p. 422, nr. 32, fig. 16/4; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 27, nr. 30 şi pl. XVI.

7. Cap tînăr, bărbătesc, turnat în tipar bivalv. Înalt de 1,5 cm (fig. 2/2).

Provine dintr-o figurină mai mică dar lucrată în aceleași condiții rudimentare, cu mai puține detalii ale feței decît precedenta. Același mod de redare a părului în partea posterioară, prin cîteva fire foarte groase.

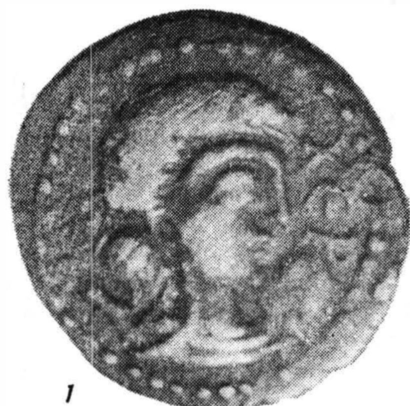

Fig. 4. Monedă cu imaginea Dianei, emisă de Chersonesul Tauric, găsită la Izvoarele (jud. Constanța).

Un ancadrament lat de metal în zona dintre tîmple şi creştet indică alunecarea sau nepotrivirea celor două valve în care a fost turnată figurina.

Natura laică a figurinei din care s-a desprins prilejuieşte aceleaşi consideraţii ca precedenta.

Industria artizanală destinată reprezentării zeilor şi miturilor devine, la frontiera dunăreană a imperiului, un mijloc de vehiculare a elementelor de cultură şi de unificare spirituală, un mod de omogenizare a aglomerărilor de neamuri şi firi. Ostaşi, familii închegate din felurite naţii, proprietari de fonduri comerciale în canabae, veterani stabiliţi în apropierea lagărului, mulţi dintre ei proveniţi din mediul local, trăiesc într-o nădejde comună, protejaţi de zei adoptaţi şi adaptaţi prin sincretism, laolaltă adunaţi în cuget de vechi mituri eline.

Cele cîteva figuri şi grupuri de divinităţi evocate în rîndurile ce au precedat ilustrează această concluzie.

REPRÉSENTATIONS DE DIVINITÉS ET DE MYTHES GRÉCO-ROMAINS SUR DES OBJETS DE PLOMB DÉCOUVERTS DANS LE TERRITOIRE DU MUNICIPE DE DUROSTORUM

RÉSUMÉ

Des traces de culture matérielle de l'époque romaine ont été mises à jour entre la rive droite du Danube et la route nationale no. 3, Bucureşti—Constanţa, au niveau de la borne kilométrique 131. On rapporte qu'en ce lieu se trouvait au IIe siècle de n.è. l'établisement de *Canabae*, par la

suite *Canabae Aeliae*, liée au castrum de la Légion XI Claudia, qui, durant plusieurs siècles, est restée fixée à proximité du municipe de Durostorum.

Les éboulements provoqués par l'érosion ont mis à découvert dans la paroi un riche matériel archéologique. Le présent article en a sélectionné quelques représentations de divinités et de mythes sur des objets de plomb :

1. Figurine représentant *Venera pudica*, debout, déshabillée. Il lui manque la tête et le bras droit. Œuvre rudimentaire, réalisée par un artisan local (fig. 3/2) ;

2. Statuette représentant Diane à la chasse, type constamment rencontré dans la Dacie romaine et très fréquemment au sud du Danube. Elle nous est parvenue sans tête, mais il se pourrait bien que cette absence s'explique par un défaut de coulage, faisant de la figurine un rebut. Il existe des indices en faveur de cette hypothèse : la figurine présente encore des bavures de métal à la jonction des valves, à la partie inférieure de l'arc et au niveau des jambes. Tout comme la précédente, elle est de forme aplatie (fig. 1/1). Bien qu'il s'agisse d'une production de ce même milieu local, cette figurine est remarquable pour la minutie de ses lignes et l'impressionnante vigueur féminine qui s'en dégage.

3. Fragment d'une figurine identique, mutilé par des entailles profondes pratiquées avec un instrument tranchant (fig. 3/1) ;

4. Figurine aplatie, représentant un couple dans lequel on peut reconnaître Venus et Pâris, elle d'après la pomme de la discordre qu'elle tient dans la main droite, lui d'après le fouet ou la bâton de berger et le bonnet phrygien. Les deux personnages mythologiques sont représentés après la dispute : Venus reçoit la pomme d'or des mains de Pâris, qui accorde la primauté à sa beauté (fig. 2/1) ;

5. Plaquette de petites dimensions, dans laquelle nous recontrons le couple mythologique Amor et Psyché. Les divinités sont pourvues d'ailes d'oiseau ; elles sont représentées à l'âge mûr, après la matérialisation de la curiosité de Psyché à connaître l'image de son couple, et après avoir passé les épreuves imposées par Aphrodite vengeresse ;

6—7. Deux têtes d'adolescent détachées de figurines semblables, sans être identiques, exécutées dans un style naïf. On ne peut déterminer s'il s'agit de figurines de divinités, ou de statuettes laïques (fig. 1/2 et 2/2).

En général, les matériaux présentés ici s'encadrent dans l'activité artisanale de province, caractéristique des IIe—IIIe siècles. Leur production ne peut être détachée des éléments hellénistiques — asiatiques des unités de la Légion XI Claudia, mais non plus des aspirtations de l'élément local thrace vers le beau, à une époque historique de profondes transformations, quand la croyance dans les anciennes divinités, jouissant d'une vie laïque riche — au goût de la foule — cède difficilement le pas au nouveau courant religieux qui commence à s'affirmer.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 Diane ; 2 tête d'adolescent.

Fig. 2. 1 Aphrodite et Pâris 2 tête d'adolescent.

Fig. 3. 1 fragment d'une statuette de Diane ; 2 *Venus pudica* ; 3 Amor et Psyché.

Fig. 4. Monnaie à l'effigie de Diane, émise par la Chersonèse Taurique et découverte à Izvoarele (dép. de Constanța).

NOTE EPIGRAFICE

(seria a VI-a*)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

1. Inscripţia unui altar de la Drobeta se prezintă, în ultima ediţie din culegerea naţională de inscripţii, astfel[1] (fig. 1) :

Gen(io) ord(inis)
mun(icipii) H(adriani) [*Dr(obetensium)*]
Cn(aeus) Ae« *m*[*ilia*] »
nus, I[*III-vir et*]
5 *pont*[*ifex*]
pos[*uit*]
QVOD . . .
« *N* »*VS F*. . .
O EOI. . .

Neclare au rămas numai ultimele trei rînduri[2]. Fotografia publicată de Al. Bărcăcilă[3] pare a arăta că după *QVOD* urma o literă rotundă; în r. 8, după *NVS.F* pare a se mai păstra partea de sus a unei haste; în r. 9, după *EO* se vede partea de sus a altei litere — *D, P* sau *R*. Acel *quod* are sens clar; completăm deocamdată (r. 7—8) : *quod* [*Aemilia*]/*nus fe*[*cit*] („aceasta Aemilianus a făcut. . .). Este posibil ca dedicantul să fi consemnat ridicarea altarului, avînd sculptat pe părţile laterale[4] chipul geniului consiliului municipal al Drobetei, pe cheltuială proprie; din

* Seriile anterioare ale acestor note au fost publicate în SCIV(A), 22, 1971, 1, p. 107—117; 25, 1974, 4, p. 595—604; 27, 1976, 3, p. 393—398; 31, 1980, 3, p. 455—461; 32, 1980, 2, p. 283—290.

[1] IDR, II, 21 a. Publicată iniţial de Al. Bărcăcilă, AO, 13, 1934, 71—73, p. 81—84; unele rectificări a propus D. Tudor (vezi *OR*[3], SE 14).

[2] IDR, II, p. 33 : „Ultimele trei rînduri cuprind probabil motivarea ridicării inscripţiei — cum pare a sugera *quod*, după care urma probabil [*Aemilia*]*nus f*[*ecit?*]; acel *O* urmat de punct de la începutul r. 9 se leagă de un cuvînt aflat în lacuna de la sfîrşitul rîndului anterior".

[3] Al. Bărcăcilă, *loc. cit.*, fig. 14 a. Acum detaliile despre care va fi vorba nu se mai văd, deoarece sînt acoperite de cimentul cu care a fost reconstituit altarul.

[4] Al. Bărcăcilă, *loc. cit.*, p. 81—82 : „Pe cele două feţe laterale se reprezintă, în relief, geniul feminin înaripat al municipiului, ţinînd în mîna dreaptă, ridicată lateral la înălţimea umărului, probabil o pateră; pe braţul şi umărul stîng se întinde un şarpe odihnindu-şi capul pe extremitatea aripei; aripi mari destinse le încadrează corpul pînă în dreptul şoldurilor; sînt învestmîntate cu cîte o stolă largă, cutată, căzînd în falduri pînă la pămînt şi lăsîndu-le descoperite braţele, umărul stîng, parţial pieptul şi piciorul stîng". Cf. descrierea reprezentării de pe altarul Geniului coloniei Puteoli, în ILS, 6 320 : „In latere virgo citharam et plectrum tenens. In altero latere Victoria coronam porrigens iuveni citharam et plectrum tenenti".

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1982, p. 119—123

motive de spaţiu, preferăm formula *de su/o* (r. 8—9)[5]. În unele inscripţii, punerea altarului consemnează şi actul dedicaţiei[6].

R. 7—9 se prezintă astfel reconstituite: *quod* [*Cn(aeus) Aemilia*]/ *«n»us fẹ*[*cit de su*]/*o eoḍ*[*em(que) dedic(avit)*].

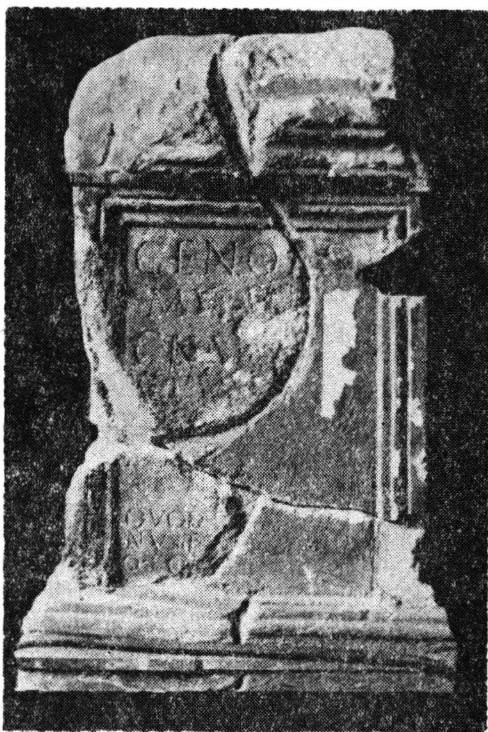

Fig. 1. Altar de la Drobeta.

Consacrarea altarului (care avea deasupra o cavitate pentru libaţii) a avut loc probabil odată cu ridicarea Drobetei la rangul de ***municipium***, pe timpul împăratului Hadrian.

2. Săcelu (jud. Gorj). Stelă funerară din gresie, descoperită în 1976 în cursul săpăturilor din zona necropolei romane. Dimensiuni: 2,10 × 0,95 × 0,20 m. Partea superioară, parţial distrusă (gresia se despică în plăci pe lung) era se pare închisă într-un fronton triunghiular, în care apare redat un motiv vegetal. Cîmpul inscripţiei (1 × 0,65 m) este cuprins într-un chenar cu profile; literele sînt înalte în r. 1 de 6 cm, în următoarele de 4,5 cm, iar în ultimul de 7 cm; ca semne despărţitoare apar puncte triunghiulare sau frunze. Se păstrează în Muzeul judeţean Gorj (Tîrgu-Jiu).

[5] Cf. ILS, 5 447.

[6] ILS, 5 077: *sua pecunia posuit, ad quarum dedicationem diem ludorum cum missilibus edidit*; 6 873: *...posuit et ob dedicationem ludos scaenicos edidit* etc.; 6 874: *templum et statuam sua pecunia fecit et dedica*[*vit*].

Inscripţia este parţial distrusă (din cauza aşchiilor ce s-au desprins încă din vechime), în special pe margini; la fel în r. 5—7, din care au rămas doar cîteva litere (fig. 2).

În r. 2 era numele unei femei; literele păstrate se pretează la mai multe întregiri, dintre care reţinem *[Ve]nusia* [7]. Literele *RVS*..., ţinînd de începutul cognomenului, se pot întregi în mai multe chipuri, dintre care preferăm *Rus[tica/na]* [8]. În r. 3 era trecută vîrsta defunctei. În r. 4—5 era numele unui bărbat, cu cognomen şi nomen asemănătoare, care a trăit un număr necunoscut de ani. În r. 6—7 se mai văd doar cîteva litere; aici erau probabil numele celor care au ridicat monumentul.

Inscripţia se poate întregi astfel:

[D(is)] M(anibus)
[Ve]nusia Rus[tica-]
[na] v[i]xit ann(is) LX
[Ven]usius R[u]s[ti-]
[can]us vi[xit ann(is)]
[...] SAI...E[t] (?)
[Iu]lia[nus parenti-]
[bus] b(ene) m(erentibus) p(osuerunt)

D M
NVSIA RVS
XIT ANN LX
VSIVS R S
S VI
AI E
LIA

B M P

Fig. 2. Textul inscripţiei funerare de la Săcelu (jud. Gorj) (desen).

Din zona necropolei amintite mai provine un coronament de monument funerar cu lei 9. La sfîrşitul secolului trecut au mai fost descoperite la Săcelu, de astă dată pe partea stîngă a rîului Blahniţa, un fragment de stelă funerară [10], precum şi un altar votiv dedicat zeilor medicinei [11].

3. Cu prilejul săpăturilor arheologice de la catedrala romano-catolică de la Alba Iulia, între anii 1968—1977, au fost descoperite 12 inscripţii, utilizate ca material de construcţie. Ele au fost publicate de I. I. Russu, RM, 1980, 9, p. 34—42, (cu fotografii şi desene) cu unele erori, asupra cărora atragem atenţia în rîndurile următoare:

— p. 36, nr. 2: în r. 1, fotografia şi desenul redau *M.A.AVS*; în r. 2, *P.AIL.SICV* (*I* în loc de *E*: sigur în *SICV*, probabil în *AIL*; desenul nu este corect) — importante ca particularităţi de scriere.

---

[7] W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin. 1933, s.v, *Anusius, Canusius, Manusius, Tanusius, Venusius.*

[8] Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965 (*Commentationes humanarum litterarum*, XXXVI, 2), p. 230: *Russus, Rusillo, Rusinus*; *ibidem*, p. 310—311: *Rusticanus/na.* Cf. şi ILS, III, 1 (indici), p. 236, unde mai apar şi *Rusonius, Rusonianus.*

[9] Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, Bucureşti, 1942, p. 37—38 (provenienţa apare „Măghereşti", în realitate de pe cuprinsul aceleiaşi aşezări romane cu cele publicate ca descoperite la Săcelu; este vorba de fapt de o singură aşezare romană. Vezi IDR, II, p. 99, şi D. Tudor, *OR*^{4} s.v.).

[10] IDR, II, 183 (considerată „dispărută", a fost regăsită; în Muzeul judeţean Gorj).

[11] IDR, II, 182.

— p. 37—38, nr. 5 : în r. 2 (păstrat) nu se vede *EX*, ci *LX* ; în r. 5, ...*RESTVS* nu se completează [*C*]*restus*, ci probabil [*Chr*]*estus* (chiar editorul citează trei exemple la p. 38) ; în r. 6, *heredes*.

— p. 38, nr. 6 : în r. 4, ultima literă nu este *L*, ci *I*.

— p. 39, nr. 7 : în r. 4, lectura *v(ixit) a(nnis) L* este doar probabilă ; chiar editorul epigrafei arată că *A* şi *L* sînt în ligatură.

4. Cu prilejul publicării monumentelor amintite în nota precedentă, se reiau şi cîteva monumente epigrafice deja cunoscute; astfel, la p. 45—46, nr. 17, fig. 17 (foto şi desen), I. I. Russu „revizuie" lectura unei inscripţii funerare publicate de D. Radu, în Studii şi comunicări (Acta Musei regionalis Apulensis), IV, 1961, p. 109, nr. 20, fig. 20 (foto), astfel :

[*D(is)*] *M(anibus)*
Laurus ve[*t(eranus)*]
...*vix(it) an(nos) LXXXV Cl(audia)*
...*b(ene)m(erenti) p(osuit)*
[*h(ic) s(itus)*] *e(st)*

Reproducem comentariul lui I. I. Russu (p. 45) :

„Gruparea literelor în r. 2 şi antroponimele obţinute nu sînt corecte ; preferabil L AVR SVL — începutul celor *tria nomina* ale cetăţeanului roman *L(ucius) Aur(elius) Sul*/]*la)* ori *Sul*/[*picianus*] (?), care a trăit ani 85 ; îi pune epitaful fie *Claudia* soţie : *Cl(audia)*/[———*coniug*]*i*, fie vreun frate : *Cl(audius)*/[———*fratr*]*i*. Întregirea în partea stîngă cu lungimea lacunei nu poate fi determinată, căci în r. 2 litera *L* este prima literă din text, dacă de fapt e praenomen *L(ucius)*, înainte de care nu se vede ce ar fi putut să figureze, iar în r. 5 literele din lacună *H S* (dacă erau simetric dispuse faţă de *E* păstrat) ar ocupa cam mult spaţiu în stînga, ori foarte apropiate una de alta".

Prima literă din r. 2 este probabil *L*, cum au citit-o cei doi epigrafişti. În acelaşi rînd, *R* şi *V* apar în ligatură (corect redată şi în desenul publicat de I. I. Russu) ; dar în capătul de sus al hastei din dreapta a lui *V* nu era un punct, ci o mică spărtură a pietrei ; de asemenea, după *S* se vede un semn despărţitor în formă de frunză (în desen a fost reprodus ca un *D* de dimensiuni mai mici !), cum se vede şi în celelalte rînduri. Urmează *V*, iar ultima literă era probabil *E*, nu *L* (cum rezultă din contextul inscripţiei). Deci inscripţia a fost citită bine de primul ei editor.

Propunerile lui I. I. Russu nu ţin seama de spaţiul inscripţiei ; faptul că în r. 5 (ultimul), din formula *h(ic) s(itus) e(st)* se păstrează doar *E*, arată că a rămas mai puţin de jumătate din lăţimea pietrei. Aşadar, în r. 2 se aflau *praenomen*-ul (probabil abreviat) şi *nomen*-ul defunctului, apoi *Laurus*, cunoscut între *cognomina* [12] latine ; în sfîrşit, *ve*[*t(eranus)*]. În r. 3 era probabil numele unităţii, apoi [*vix(it)*] *an(nis) LXXXV* ; urma, în continuarea aceluiaşi rînd şi în rîndul următor, numele celui (sau celei) care s-a îngrijit de ridicarea inscripţiei.

---

[12] Iiro Kajanto, *op. cit.*, p. 397.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

(VIe série)

RÉSUMÉ

1. Autel dédié au génie du conseil municipal de Drobeta (AnnÉp, 1959, 313 = IDR, II, 21 a); pour les lignes 7—9, on propose la restitution: *quod [Cn(aeus) Aemiliae]/«n»us fe[cit de su]/o eod[em(que) dedic(avit)]*.

2. Stèle funéraire mise au jour à Săcelu (dép. de Gorj); le texte de l'inscription: *D(is) M(anibus)/ [Ve]nusia Rus[tica/na] v[i]xit ann(is) LX/ [Ven]usius R[u]s[ti/can]us vi[xit ann(is)]/ [...] SAI...E...(?)/ [Iu]lia[nus parenti/bus] b(ene) m(erentibus) p(osuerunt).*

3. I. I. Russu (dans « Revista muzeelor şi monumentelor », série «Muzee», 1980, n° 9, p. 34 sqq.) publie une douzaine de pièces épigraphiques mises au jour pendant les fouilles archéologiques à l'intérieur de la cathédrale catholique d'Alba Iulia (l'ancien *Apulum*) (1966—1977); l'auteur de ces notes attire l'attention sur plusieurs erreurs de l'éditeur (spécialement pour les n°s 2, 5, 6, 7).

4. Dans la deuxième partie de l'article cité, I. I. Russu propose des rectifications pour six inscriptions d'Apulum déjà publiées; mais la « rectification » proposée pour la lecture d'une inscription publiée par D. Radu (dans « Studii și comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis », 4, 1961, p. 109, n° 20) est erronée. Vu l'absence (dans la dernière ligne) des deux premières lettres de la formule *H.S.E.*, on peut admettre que bonne part de la moitié gauche est disparue: *[D(is)] M(anibus)/* [prénom, nom du défunt]/ *Laurus ve[t(eranus)]*/[l'unité militaire] *vix(it) an(nos) LXXXV*; *Cl(audius)/* [cognomen du dédicant; *fratri, patri, filio?*] *b(ene) m(erenti) p(osuit)./ [H(ic) s(itus)] e(st).*

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Autel de Drobeta.
Fig. 2. Le texte de l'inscription funéraire de Săcelu (dép. de Gorj) (dessin).

BIJUTERII ROMANE DE LA DUROSTORUM

DE

CRIŞAN MUŞEŢEANU

Piesele prezentate fac parte din inventarul funerar al uneia dintre necropolele Durostorului, ce se întinde pe o suprafaţă destul de mare, între şoseaua naţională Bucureşti—Constanţa şi braţul Dunărea Mare. Pornind din imediata apropiere a graniţei de stat cu R. P. Bulgaria şi continuînd circa 1,5 km, necropola este deja cunoscută în literatura de specialitate [1]. Bijuteriile, în totalitate de aur, au fost recoltate fortuit, în urma surpării malului. Din relatările, nu prea precise, ale descoperitorului, nu am putut stabili căror morminte le aparţineau şi eventual împreună cu ce alt material, ceramică, monede etc., au fost găsite [2].

1. *Cercel*, nr. inv. 16 981, I : 45 mm ; G : 2,19 g. Fig. 1/1. Veriga, îndoită în formă de buclă, este prinsă de un suport trapezoidal, decorat cu un motiv în şnur. De suport sînt prinşi doi pandanţi din sîrmă răsucită avînd la capete cîte o perlă mică.

2. *Cercel*, nr. inv. 15 689, I actuală : 18 mm ; G : 1,02 g. Fig. 1/2. Veriga de prindere lipseşte, de suportul trapezoidal sînt prinşi trei pandanţi, unul dintre ei fiind rupt, din sîrmă răsucită cu cîte o perlă la capete.

Piese similare sînt bine cunoscute în lumea romană în prima parte a epocii imperiale. F. H. Marshall încadrează cercei asemănători după forma verigii în tipul *c*, cu o datare destul de largă din secolul I pînă în secolul al III-lea e.n. [3]. Dintr-o serie de morminte de la Tomis datate în secolul al III-lea au fost recoltate exemplare asemănătoare cu cele prezentate de noi [4]. Astfel de cercei apar şi în portretele unor femei romane descoperite la Fayum, în Egipt şi în Palmyra, din secolul al II-lea şi începutul secolului următor [5].

---

[1] V. Culică, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 137; A. V. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 338, nr. 7, nota 15, p. 349, nota 29.

[2] Piesele au fost donate de Ioan Claudiu Muzeului de arheologie din Călăraşi. Pentru dimensiuni am folosit următoarele prescurtări : lungimea : L ; înălţimea : I ; diametrul : D ; greutatea : G.

[3] G. Becatti, *Oreficerie antiche dalle minoiche alle barbariche*, Roma, 1959, p. 213, nr. 502 ; M.S. Ruxar, J. Kubezak, Archeologia, 25, 1974, p. 75, nr. 33, fig. 24 ; T. Hachens, *Catalogue of the Classical Collection, Classical Jewelry*, Rhode Island, 1976, p. 104, nr. 43 ; R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellwery*, Londra, 1961, p. 185, pl. 54 C, G ; F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the departament of Antiquities. British Museum*, Londra, 1911, p. XLIV şi nr. 2643—2660.

[4] Inedite, aflate în colecţiile Muzeului de istorie al R.S.R. cu nr. inv. 49 089, 11 406, 9 576. Informaţie de la Mircea Sîrlea căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[5] M. S. Ruxer, J. Kubezak, *Greek Necklance of the Hellenistic and Roman* Ages, Varşovia, 1972, p. 221, pl. F ; p. 257, pl. XLIII.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1982, p. 125—129

3. *Cercel*, nr. inv. 14 817, I : 21,5 mm ; G : 0,68 g. Fig. 1/3. Veriga de prindere este din sîrmă îndoită în forma unei bucle. La un capăt se află trei pandanţi din sîrmă care probabil au avut cîte o perlă sau o mărgea, azi lipsă. Piesa a suferit din vechime o deformare.

Tipologic face parte tot din tipul *c* a lui F. H. Marshall, care pentru piesele cu trei pandanţi propune ca datare sfîrşitul secolului al II-lea şi secolul al III-lea [6], dată spre care înclinăm în încadrarea piesei prezentate.

4. *Cercel*, nr. inv. 15 488, I : 13 mm ; G : 0,70 g. Fig. 1/4. Veriga este din sîrmă îndoită circular şi cu un cap răsucit în jurul său. Corpul pandantivului este de formă ovală. Piesa este deteriorată, unul din capetele verigii fiind rupt, pandantivul aplatizat şi cu inelul de prindere lipsă.

Apropiat ca formă de tipul *a* a lui F. H. Marshall, datat în general în secolele I—II e.n., dar cunoscîndu-se şi exemplare din secolul următor [7].

5. *Cercel*, nr. inv. 14 815 ; I : 18 mm ; G : 0,43 g. Fig. 1/5. Se păstrează doar pandantivul, avînd corpul piriform, cu marginile decorate cu un şir de incizii paralele. La partea superioară se află o tortiţă inelară de prindere. Piesa este aplatizată.

Ca formă se apropie de pandantivul cercelului nr. 3, piese similare fiind cunoscute în întreaga lume romană, inclusiv în Dobrogea, datîndu-se în răstimpul secolelor II—III e.n. [8].

Pandantive asemănătoare au fost descoperite atîrnînd de un colier de verigi tubulare dintr-un mormînt de la Chersones din secolele I—II [9]. Ar fi în principiu posibil ca obiectul în discuţie să fi aparţinut unui colier, azi pierdut. Dar avînd în vedere că ne-a parvenit izolat, este mult mai probabil să fie pandantivul unui cercel.

6. *Cercel*, nr. inv. 15 966 ; I : 9 mm ; D : 5 mm ; G : 0,2 g. Fig. 1/6. Se păstrează doar pandantivul de formă sferică, avînd la partea superioară o tortiţă de prindere din sîrmă. Piesa, în prezent aplatisată, a făcut fără îndoială parte dintr-un cercel a cărui verigă de prindere s-a pierdut.

Acest tip de podoabă este de tradiţie elenistică, fiind cunoscut în perioada timpurie a imperiului. La Pompei asemenea cercei au fost dataţi în secolele I î.e.n. — I e.n., existenţa lor se prelungeşte însă şi în secolele II—III e.n. [10].

7. *Cercel*, nr. inv. 14 816 ; I : 18 mm ; G : 1,08 g. Fig. 1/7. Sîrmă răsucită, avînd ambele capete îndoite în forma unor inele, cel de sus pentru prindere. Pe sîrmă este inseriată o piatră de ametist piriformă.

Cerceii care au pandantivul din fir de aur răsucit la cele două capete şi prin care este trecută o mărgea din piatră, perlă sau sticlă au fost deseori descoperiţi în complexe romane, atît în partea occidentală, cît şi în

---

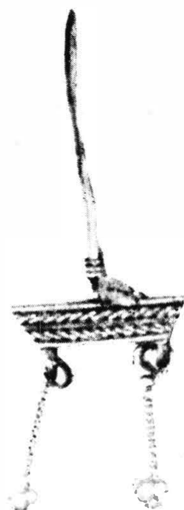
[6] F. H. Marshall, *op. cit.*, p. XLIV. De la Tomis se cunosc piese similare datate în secolul al III-lea, inedite aflate în colecţia M.I.R.S.R. cu nr. inv. 9 578—9 579. Informaţie M. Sfîrlea.

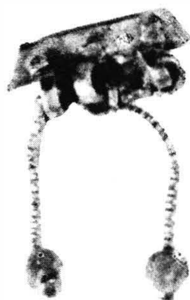
[7] F. H. Marshall, *op. cit.*, p. XLIII şi nr. 2 572—2 573.

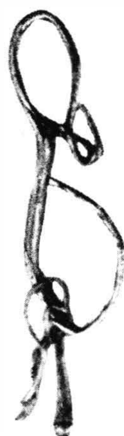
[8] *Ibidem*, nr. 2 406 ; St. Burda, *Tezaure de aur din România*, Bucureşti, 1979, nr. 39, fig. 80. La Tomis au fost descoperite piese asemănătoare datate în secolele II—III. Informaţie M. Sfîrlea.

[9] M. S. Ruxer, J. Kubczak, *op. cit.*, p. 267, pl. LXIV.

[10] G. Becatti, *op. cit.*, p. 213, nr. 503, pl. CXLIII ; M. Gramatopol, R. Theodorescu, SCIA, 13, 1966, 1, p. 72, nr. 97 şi 98 ; E. Bârlădeanu-Zavatin, Pontica, 10, 1977, p. 140, M15, pl. VIII, 1.

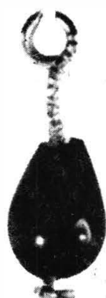

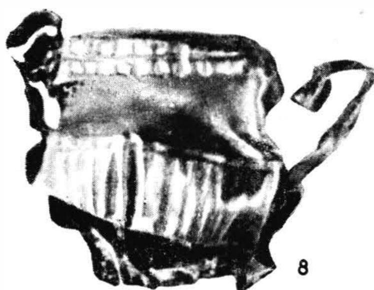

Fig. 1. 1—7 cercei ; 8 ac de păr de la Durostorum.

Fig. 2. 1 verigă de colier ; 2 colier ; 3 inel de lanț de la Durostorum.

cea orientală, a imperiului, ei fiind datați cu unele nuanțe în secolele II—III e.n.[11]. La o serie de exemplare descoperite în Dobrogea la Histria, Callatis și Noviodunum firul pandantivului este identic cu cel prezentat acum, lipsind în toate cazurile piatra. Este fără nici o îndoială că cercelul nostru face parte din aceeași serie tipologică cu cei amintiți [12].

8. *Ac de păr*, nr. inv. 15 965 ; I : 17 mm ; G : 2,4 g. Fig. 1/8. Lipsește acul propriu-zis, piesa este în formă de cantharos, cu corpul canelat vertical și gura hașurată în rețea. Două torți laterale. Partea inferioară este ruptă, întregul exemplar fiind puternic deformat.

Un ac de păr identic a fost descoperit la Tomis într-un complex funerar datat în secolele II—III e.n. [13].

9. *Verigă de colier*, nr. inv. 15 487 ; L : 7 mm ; D : 2 mm ; G : 0,1 g. Fig. 2/1. Este lucrat dintr-o foiță de tablă îndoită în formă tubulară, avînd pe suprafață exterioară ca decor nervuri în relief.

Piesa este identică cu elementele unui colier din verigi tubulare descoperit într-un mormînt de la Chersones și foarte apropiat de elementele unui colier descoperit la Callatis și datat la mijlocul secolului al II-lea e.n. [14].

10. *Colier*, nr. inv. 16 786 ; L : 150 mm ; G : 1,6 g. Fig. 2/2. Lanțul este format din două rînduri de sîrme de aur prin care sînt trecute mărgele din jaspis negru de formă ovală gîtuite la mijloc. Capetele sîrmei sînt îndoite formînd ochiuri de care se prind rozete de aur cu patru petale. Unul din capetele colierului se termină cu un inel de prindere, la capătul celălalt piesa este ruptă.

Coliere avînd decoruri apropiate de cel prezentat sînt destul de numeroase printre podoabele romane. S-a presupus că își au originea în Egiptul roman, dar astfel de piese se găsesc de timpuriu și în alte părți ale imperiului. Cea mai bună analogie pentru colierul de la Durostorum o găsim în nordul Mării Negre, într-un exemplar descoperit la Kerci [15].

De la Tortosa, din Syria, un colier apropiat tipologic, cu așa zisul „nod al lui Hercule", redus la inele în forma cifrei opt alternînd cu mărgele de plasmă, este datat în secolele II—III e.n. Din aceeași perioadă este datat și un exemplar de la Tomis avînd înseilate în componența sa, alături de inelele în formă de opt, perle naturale și mărgele de sticlă verde și albastră [16].

11. *Fragment de lanț*, nr. inv. 15 492 ; L : actuală 27 mm ; G : 0,5 g. Fig. 2/3. Se păstrează din lanț doar anoul în formă circulară, plat în secțiune, și începutul primei verigi, deformate.

---

[11] R. A. Higgins, *op. cit.*, p. 185, fig. 31 ; M. Ruxer, J. Kubczak, Archeologia, 25, 1974, p. 74, nr. 29—30, p. 77, nr. 34—35 ; M. Gramatopol, R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 72, nr. 92.

[12] E. Condurachi, Materiale, 4, 1957, p. 34—36, fig. 19/5 ; E. Bujor, Dacia, N.S., 4 1960, p. 529, fig. 5/1—2 ; A. V. Rădulescu, Pontica, 6, 1973, p. 264, pl. VI/2 ; G. Simion, Peuce 6, 1977, p. 126 și 130, pl. X/14.

[13] Piesa se află în colecția M.I.R.S.R. nr. inv. 8 580. Informație M. Sfîrlea.

[14] M. S. Ruxer, J. Kubczak, *Greek Necklance...*, p. 268, pl. LXIV/9 ; A. V. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, Pontica, 6, 1973, p. 264, pl. VI/4b.

[15] M. S. Ruxar, J. Kubczak, *op. cit.*, p. 203, 212.

[16] T. Hackens, *op. cit.*, p. 247, pl. XXVII, 1 ; M. Gramatopol, V. Crăciunescu, Revue roumaine d'histoire de l'art, 4, 1967, p. 150, nr. 158.

Un mecanism de prindere similar se întîlneşte la o piesă de la Tomis, datată în secolele II—III e.n. [17].

Descoperirea întîmplătoare a acestor podoabe şi lipsa datelor precise asupra contextului arheologic cărora au aparţinut îngreuiază stabilirea unei cronologii precise pentru fiecare din ele. Pornind de la faptul că celelalte descoperiri din zona respectivă se încadrează în general de la începutul secolului al II-lea și pînă în secolul al IV-lea, putem fără teamă de a greși prea mult să situăm aceste bijuterii în răstimpul veacurilor II—III e.n. Spre aceeaşi datare ne îndreaptă şi majoritatea analogiilor.

Din necropolele Durostorului sînt deja cunoscute o serie de podoabe din aur din aceeaşi perioadă a secolului al II-lea şi de la începutul secolului următor, precum şi dintr-o perioadă mai tîrzie din a doua jumătate a secolului al III-lea şi din secolul al IV-lea [18].

Este dificil în stadiul actual al informaţiei noastre să putem indica locul de fabricaţie al acestor podoabe. Nu excludem posibilitatea ca unele din ele, în special cerceii, mai simplu de executat, să fie produse pe loc. În acelaşi timp anumite exemplare, în primul rînd colierul nr. 10, ar părea să indice o provenienţă dintr-un centru cu tradiţii mai vechi în arta orfevrăriei. Larga circulaţie a podoabelor de aur în epoca romană, ca şi aspectul comun al pieselor de la Durostorum cu exemplare din toată lumea romană ne fac să fim prudenţi în ceea ce priveşte locul lor de confecţionare.

Aceste podoabe au făcut parte din inventarul unor morminte ce au aparţinut păturii înstărite din oraş. Alături de celelalte descoperiri de acest gen, prin numărul lor relativ mare, ţinînd cont de condiţiile descoperirii, bijuteriile prezentate vin să întregească imaginea noastră asupra bogăţiei şi gustului pentru lux atins în această perioadă în unul din cele mai importante centre ale limesului roman de la Dunărea de Jos.

ROMAN JEWELRY DISCOVERED AT DUROSTORUM

ABSTRACT

This work presents eleven jewels of gold, complete and in fragments, accidentally discovered in the graves of one of Durostorum necropolises.

The greatest lot covers ear rings (no 1—7) of different shapes and sizes, well known in the Roman world, some of them having pearls as pendants (no 1 and 2), on semiprecious stones, amethyst (no 7).

Piece no 8 is a fragmentary cantharos-shaped hair needle.

Pieces no 9—11 are smaller or bigger fragments of necklaces.

---

17 Inedit M.I.R.S.R. nr. inv. 9 527. Informaţie M. Sfîrlea.

18 T. Chera, Pontica, 11, 1979, p. 139; Şt. Burda, *op. cit.*, p. 69, nr. 44; St. Anghelova, *Silistrenscala grobniţa*, Silistra, 1976, pl. 20—22.

Piece no 10, worked by alternating black jasper beads and gold beads, is remarkable from the artistic point of view. Its workmanship might indicate as origin a traditional gold-working center.

Some jewels, especially simpler ear rings, could have been done on the spot.

Because of their accidental discovery, jewelry dating is more difficult. Nevertheless, correlating the analogies provided by similar pieces from other centres with other archeological materials collected in the necropolis area, the above-mentioned pieces could be dated between the 2nd and 3rd centuries.

FIGURE CAPTION

Fig. 1. 1—7 ear ring; 8 hair needle from Durostorum.
Fig. 2. 1 necklace link; 2 necklace; 3 chainlink coming from Durostorum.

9—c. 1788 19

DOUĂ TOPOARE DE ARAMĂ ENEOLITICE DESCOPERITE ÎN JUD. GORJ

DE

PETRE GHERGHE

Pe raza comunei Turceni, satul Turcenii de Jos, în punctul numit de localnici „La Ciulpan", într-o surpătură a malului Jiului, locuitorul Dumitru Avram a descoperit întîmplător, în vara anului 1939, un topor de aramă de tipul celor cu brațele „în cruce" (fig. 1) în amestec cu foarte multe „bucăți de cioburi groase" [1].

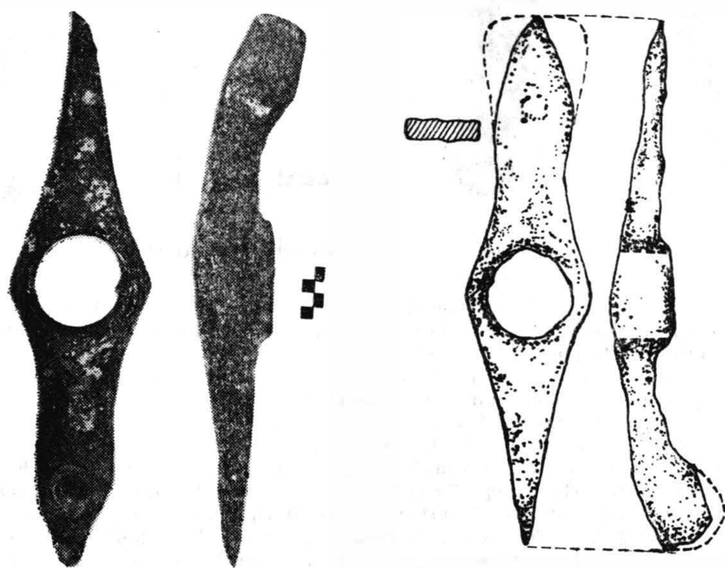

Fig. 1. Topor de cupru descoperit la Turcenii de Jos.

Tubul de înmănușare este prevăzut cu un manșon inelar reliefat spre partea inferioară a toporului, iar pe laterale prezintă două fisuri orientate spre interior, probabil o defecțiune de turnare. În momentul descoperirii toporul era acoperit cu un strat de patină verde, care, cu timpul, a dispărut, în bună parte datorită faptului că descoperitorul i-a deformat brațele, folosindu-l ca „ciocan de lipit".

Lung. 0,20 m; greutate 0,515 kg.

Acum piesa se găsește în colecția Școlii generale din Turcenii de Sus.

[1] Fragmentele ceramice nu s-au mai păstrat. Deplasîndu-ne la locul descoperirii împreună cu Dumitru Avram, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitate, am constatat că locul respectiv fusese distrus în totalitate de apa Jiului.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, București, ianuarie– martie, 1982, p. 131–133

Un alt topor de aramă cu brațele „în cruce", dar de dimensiuni mai mici, s-a descoperit întîmplător pe raza comunei Urdari, satul Fîntînele, în punctul numit de localnici „Gorgane", cu ocazia săpării unei gropi pentru un stîlp de înaltă tensiune. Din discuțiile purtate

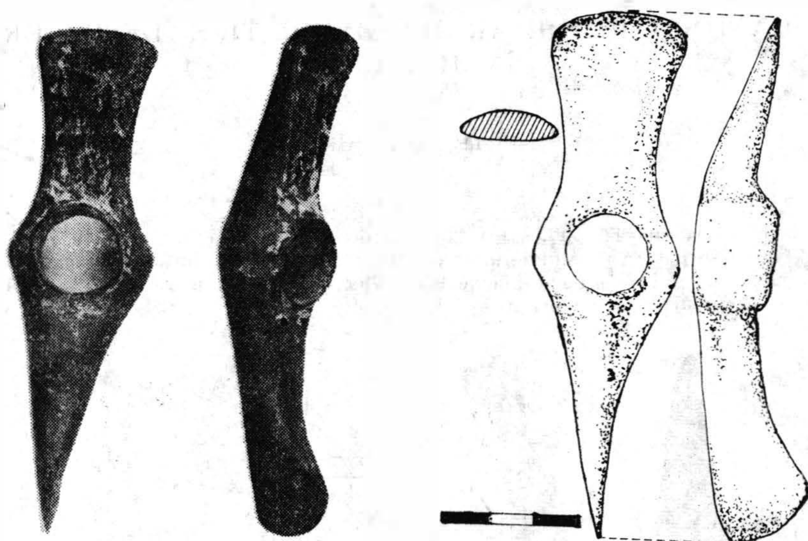

Fig. 2. Topor de cupru descoperit la Fîntînele.

în 1976 cu deținătorul toporului, profesorul Aristică Puculete[2], a rezultat că acesta a fost găsit la o adîncime de circa 1,20 m de la nivelul actual al solului și pe lîngă el nu s-au găsit materiale de interes arheologic.

Toporul este bine conservat de un strat de patină de culoare maronie, are brațele dispuse, în cruce, iar profilul longitudinal este ușor curbat.

Lung. 0,116 m ; greutatea 0,155 kg.

Toporul se găsește acum în colecția Școlii generale din Urdari.

Avînd în vedere caracterul întîmplător al descoperirilor sintem limitați la considerații de ordin tipologic. Topoarele descoperite la Turcenii de Jos și Fîntînele aparțin formelor evoluate de topoare cu brațele „în cruce" și se încadrează în tipul Jászladány[3]. Analogii mai apropiate se constată la piesele descoperite la Poiana-Căzănești (Mehedinți)[4], Obogeni, comuna Stoilești (Vîlcea)[5], Coțofenii din Dos (Dolj)[6], Padina Mare (Mehedinți)[7], Drobeta—Turnu Severin[8] și altele. Cronologic aceste topoare au fost atribuite perioadei eneolitice și anume etapei corespunzătoare culturilor Bodrogkeresztur și Cucuteni (fazele AB_2 și B)[9]. În Oltenia ele pot fi puse în legătură cu cultura Sălcuța, fără a putea preciza faza (III sau IV).

Descoperirea acestor topoare în Gorj și atribuirea lor culturii Sălcuța este o dovadă în plus că asemenea piese au avut o arie largă de răspîndire și reprezintă un punct culminant al activității metalurgiei aramei în eneolitic[10].

---

[2] Mulțumim încă o dată profesorilor Aristică Puculete și Dinu Savu pentru amabilitatea cu care ne-au pus la dispoziție toporul.

[3] A. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 224, fig. 2/13 ; idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, München, 1975, p. 39.

[4] E. Tudor, SCIV, 23, 1972, 1, p. 26, fig. 1/6.

[5] Gh. I. Petre, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 261, fig. 1/1.

[6] A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 115.

[7] O. Toropu, RevMuz, 2, 1965, p. 167 ; A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 114.

[8] A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 112, 113.

[9] Bibliografie la A. Vulpe, SCIV, 15, 1864, 4, p. 457—466 ; idem, *Äxte und Beile...*, II, p. 45 ; idem, SCIV, 24, 1973, 2, p. 226 și urm. ; E. Tudor, SCIV, 23 1972, 1, p. 19 și urm.

[10] A. Vulpe *op. cit.*, p. 234.

DEUX HACHES EN CUIVRE ÉNÉOLITHIQUES DÉCOUVERTES DANS LE DÉP. DE GORJ

RÉSUMÉ

Dans les communes Turceni, village Turcenii de Jos, et Urdari, village Fîntînele département de Gorj, on a découvert par hasard deux haches en cuivre avec les bras «en croix», qui appartiennent au type Jászldány, époque énéolithique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Hache en cuivre découverte à Turcenii de Jos.
Fig. 2. Hache en cuivre découverte à Fîntînele.

UN AKINAKES DESCOPERIT LA LICHITIŞENI, COM. VULTURENI, JUD. BACĂU

DE

SILVIA ANTONESCU-IOVIȚĂ

Recent, în colecția Școlii generale din satul Lichitișeui, com. Vultureni, jud. Bacău, a fost identificată o spadă scurtă din fier de tip „akinakes'', descoperită cu cîțiva ani în urmă pe teritoriul comunei menționate. Ca multe piese de acest tip și aceasta a fost găsită întîmplător, fără a se putea preciza locul și condițiile descoperirii.

Spada, a cărei lungime totală este de 53 cm *, se încadrează prin elementele sale caracteristice — garda cordiformă și bara transversală a mînerului — în seria spadelor de tip „akinakes", cu două tăișuri și bara transversală dreaptă. Lama „akinakes"-ului are tăișuri aproape paralele, iar secțiunea este lenticulară. Mînerul, care face corp comun cu lama, are forma unei bare plate, dreptunghiulare. Partea superioară a piesei se termină printr-o tijă, în care este fixată bara transversală de formă dreptunghiulară, cu capetele rotunjite. Garda mînerului este formată din doi lobi puțin asimetrici, cu umerii rotunjiți și înălțați. Fixarea lor s-a făcut prin batere la cald. Așa se explică faptul că marginile sînt mai bine prinse. Din cauza oxidării puternice, nu s-a putut distinge nici pe mîner și nici pe garda pumnalului vreun eventual decor.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a spadei de la Lichitișeni, întrucît nu dispunem de nici un fel de alte elemente de datare, ne vom sprijini doar pe considerații tipologice.

Ținînd seama de principalele părți constitutive, în special terminația mînerului, exemplarul în discuție aparține tipului B, conform schemei tipologice concepute de C. Buzdugan pentru pumnalele hallstattiene tîrzii de pe teritoriul României [1]. Aceste pumnale, caracterizate prin gardă cordiformă și bară transversală la mîner, au fost datate de A. I. Meliukova, pe baza analogiilor cu pumnalele descoperite în necropola arhaică de la Olbia, în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., datare pe care o consideră valabilă și pentru descoperirile similare din spațiul carpato-dunărean [2]. Multe caracteristici ale tipului B se regăsesc și pe unele exemplare de la Ferigile, ceea ce l-a determinat pe A. Vulpe să presupună că majoritatea pumnalelor din spațiul carpato-dunărean se încadrează în același orizont cronologic, adică între 550—450 î.e.n., cu precădere în prima jumătate a intervalului [3].

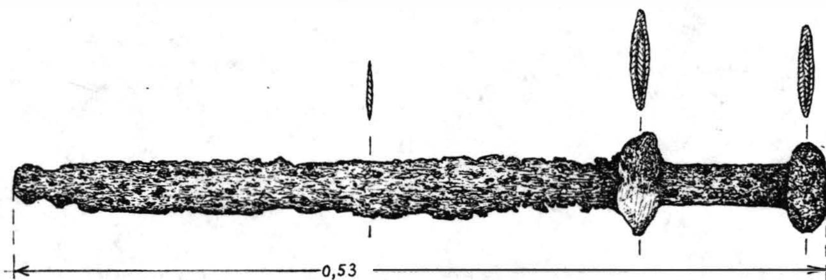

Fig. 1. Lichitișeni jud. Bacău. Spadă scurtă din fier, de tip „akinakes".

---

* Dimensiunile celorlalte elemente caracteristice ale piesei înainte de restaurare sînt: lungimea lamei = 39,5 cm; lățimea lamei sub gardă = 4 cm; lungimea mînerului = 12,5 cm; lungimea barei transversale 5,8 cm; lățimea maximă a mînerului 2,5 cm; lățimea lamei 2,5 cm.

[1] C. Buzdugan, Cercetări arheologice, MIRSR, 2, 1976, p. 239—274.

[2] A. I. Meliukova, *Voorujenie skifov,* Moscova, 1964, p. 47—49.

[3] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile,* București, 1967, p. 58—61; și idem, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 89.

S C I V A, tomul 33, nr. 1, București, ianuarie—martie 1982, p. 134—135

După cum se vede, atît datarea propusă de A. I. Meliukova (pentru pumnalele din seria I, tipul I), cît şi cea propusă de A. Vulpe, înclină sprea doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n,

Dintre spadele — „akinakes" din spaţiul carpato-dunărean, cele mai apropiate ca formă de piesa prezentată aici sînt cele de la Năeni [4], Zăiceşti [5], unele exemplare de la Bîrseşti [6] şi piesa descoperită în tumulul 9 (M5), de la Tigveni (Argeş) [7]. Ultima, a fost datată de către descoperitori în secolul al V-lea i.e.n. Spada de la Năeni, pe de altă parte, prin contextul inventarului funerar, a fost datată mai larg în secolele V—IV i.e.n. [8], datare pe care o considerăm ca plauzibilă şi pentru exemplarul de la Lichitişeni.

Descoperirea de la Lichitişeni vine să îmbogăţească repertoriul pumnalelor de tip „akinakes" cunoscute în Moldova, constituind şi o contribuţie la repertoriul arheologic al judeţului Bacău.

UNE EPÉE «AKINAKES» DÉCOUVERTE À LICHITIŞENI COMM. DE VULTURENI, DÉP. DE BACĂU

RÉSUMÉ

L'auteur présente une épée courte du type «akinakes» découverte par hasard à Lichitişeni, comm. Vultureni, dép. de Bacău.

L'épée est en fer, à deux tranchants et à barre transversale droite. Du point de vue typologiques, elle appartient au type B du schéma typologique conçu pour les exemplaires hallstattiens tardifs trouvés sur le territoire de la Roumanie. Par analogie aux découvertes similaires plus anciennes, comme celles de Năeni, Bîrseşti et Tigveni, la pièce découverte à Lichitişeni peut être datée aux Ve—IVe siècle av.n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Lichitişeni, dép. de Bacău. Epée du type «akinakes», en fer.

[4] A. Vulpe şi V. Drâmbocianu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 187—189, fig. 12/1.
[5] C. Buzdugan şi G. Coman, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 241, fig. 4/4.
[6] S. Morintz, Materiale, 5, 1959, p. 359.
[7] A. Vulpe şi Eugenia Popescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 86 şi 110, fig. 13/2.
[8] A. Vulpe şi V. Drâmbocianu, *op. cit.*, p. 187—189.

UN MORMÎNT DE INCINERAŢIE DE LA ARIUŞD

DE

SZÉKELY K. ZSOLT

La capătul nordic al satului Ariuşd (jud. Covasna), în apropierea drumului ce duce la Araci, pe malul drept al Oltului, se ridică un deal, pe al cărui platou se află o aşezare hallstattiană, suprapusă de o cetate medievală. Acest promontoriu este cunoscut sub denumirea de „Cetatea Csókás". Locul este amintit mai întîi de B. Orbán[1], care identifica aici o cetate sau ruinele unei mănăstiri. Cercetări sistematice au fost făcute în campania de săpături 1980, fiind cercetate atît aşezarea hallstattiană, cît şi cetatea medievală.

În cursul săpăturii, la capătul sudic al şanţului nr. 1, la marginea promontoriului, a fost descoperit un mormînt izolat de incineraţie. Într-o groapă de formă rotundă, cu diametrul de 0,31 m, la adîncimea de 0,90 m de la suprafaţa actuală, se aflau grupate oasele calcinate, între care au fost găsite:

1. Un vîrf de săgeată din fier, lung de 5,7 cm, cu două aripioare laterale şi tub de înmănuşare cu diametrul de 0,85 cm (fig. 1/2).

2. Un cuţit de fier, lung de 12,15 cm; limba mînerului se păstrează doar pe 1 cm, iar lama are 11,15 cm. Muchia lamei este dreaptă (fig. 1/1).

3. O fibulă de bronz, cu resort format din opt spire; pe arc are o îngroşare profilată iar piciorul se termină într-un buton. Portagrafa este alungită. Lung.: 4,9 cm; lung. resortului: 1,9 cm. Conservare bună (fig. 1/3).

4. Fragment din buza unei ceşti, făcută la roată din pastă fină de culoare cenuşie.

Vîrful de săgeată face parte din grupa săgeţilor cu lamă plată, cu „aripioare" şi cu tub de înmănuşare, cunoscute din aşezările geto-dace, de exemplu la Grădiştea Muncelului sau Piatra Craivii[2]. Cuţitul de fier are de asemenea analogii în aşezările dacice din Munţii Orăştiei, de la Bradu, Poiana, Piatra Craivii etc.[3]. Fibula de bronz face parte din grupa fibulelor cu corpul puternic profilat (kräftig profilierte Fibeln), cunoscute în aşezările geto-dace şi apoi în castrele romane din Pannonia şi Dacia; epoca lor de maximă răspîndire este în secolele I—II e.n.[4].

Fragmentul de ceramică face parte din marginea unui vas roman, cu buza profilată, cunoscut în castrele romane din Dacia[5].

Pe baza ritului funerar, incineraţia în groapă, şi a inventarului, mormîntul se încadrează în secolele I—II e.n. şi aparţine populaţiei locale (vîrful de săgeată şi cuţitul de fier sînt de tip dacic şi nu roman, iar fibula de bronz serveşte la încadrarea cronologică a mormîntului, care nu depăşeşte epoca stăpînirii romane). Este un mormînt izolat, într-un mediu în care alte

---

[1] B. Orbán, *A székelyföld leirása*, III, Pesta, 1869, p. 26.

[2] Em. Moscalu, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 331—332 şi nota 6; p. 336, fig. 9.

[3] I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, fig. 66.

[4] I. Kovrig, DissPann, II, 1937, 4, p. 16, pl. 5/50.

[5] Z. Székely, *A komollói erödített római tábor*, Cluj, 1943, tab. X/2.

vestigii romane nu au fost găsite. Deocamdată este singurul mormînt, aparţinînd populaţiei locale, cunoscut din timpul ocupaţiei romane în această regiune.

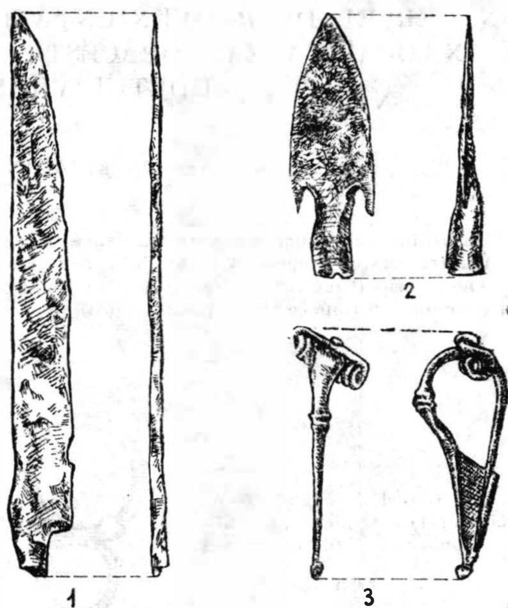

Fig. 1. Ariuşd, mormînt izolat. 1 cuţit de fier; 2 vîrf de săgeată; 3 fibulă de bronz.

A CREMATION GRAVE TO ARIUŞD

ABSTRACT

The author describes a cremation grave belonging to inhabit ants of the Covasna region during the Roman domination. The funeral stock of the grave consists of an arrow head, an iron knife, a bronze fibula and a fragment of Roman pottery.

FIGURE CAPTION

Fig. 1. Ariuşd. 1 iron knife; 2 arrow head; 3 bronze fibula.

UN CERCEL DE PROVENIENȚĂ BIZANTINĂ DESCOPERIT ÎN LOCALITATEA COPĂCEȘTI, COMUNA RUGINEȘTI, JUDEȚUL VRANCEA

DE

A. PARAGINĂ

În ultimii ani, Complexul muzeal Vrancea și-a îmbogățit patrimoniul cu noi și valoroase piese. Printre acestea se numără și cercelul care face obiectul notei noastre.

Descoperirea acestuia a fost făcută în toamna anului 1974 de unul din foștii elevi ai Școlii generale din Copăcești [1] în pietrișul drumului ce unește școala cu localitatea sa de reședință [2].

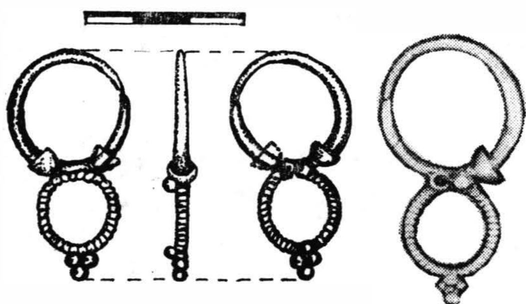

Fig. 1. Cercel de argint (secolele VII–VIII) descoperit în localitatea Copăcești, județul Vrancea.

Piesa este formată din două inele tangente lucrate prin turnare în tipare bivalve și apoi lipite.

Primul inel este mai mare decît cel de-al doilea și formează partea de prindere. Tăiat și ascuțit la capete este în secțiune rotund, atît în partea superioară, cit și în cea inferioară Un manșon de forma unui clopoțel se află în zona de contact a celor două părți [3]. În partea inferioară a acestui inel este prinsă prin lipire, cu rol de pandantiv, a doua verigă, de formă circulară, decorată cu striuri ce imită un șnur răsucit, iar de acesta din urmă o protuberanță alcătuită din patru bobițe dispuse în formă de strugure. La locul de prindere al celor două inele (menționăm că inelul are numai o singură față), ca element de decor, cu scopul de a acoperi tăietura inelului pandantiv, dar și pentru a da mai multă rezistență piesei, se află lipit un ,,S" striat și culcat pe ambele verigi. Peste acesta, la capetele S-ului se afla cîte o bobiță din care una s-a pierdut mai demult.

Cercelul (nr. de inv. 18 858) este lucrat din argint, cu lungimea totală de 43 mm, diametrul inelului mare este de 23 mm și al celui mic de 15 mm. Greutatea piesei este de 3,7 g.

Din punct de vedere tipologic pentru această piesă nu avem analogii identice, însă găsim elemente comune la alte obiecte de podoabă de factură bizantină.

Astfel, în ce privește veriga mare, aceasta își găsește analogii în inelele cerceilor din tezaurul de la Priseaca [4], care aparțin celei de a doua jumătăți a secolului al VII-lea, cu precizarea că partea de jos a acestora este în secțiune pătrată sau romboidală.

---

[1] Piesa a fost recuperată de profesorul de istorie din localitate, Gheorghe Nica, care a donat-o Complexului muzeal Vrancea. Îi mulțumim și pe această cale.

[2] Descoperirea ei in asemenea condiții ne determină să credem că piesa ar putea proveni nu numai din locul respectiv, ci și de acolo de unde s-a adus pietrișul — pîrîul Domoșiței.

[3] După cum arată fostul deținător, cercelul ar fi avut două asemenea manșoane.

[4] Bucur Mitrea, SCN, vol. 4, 1975, p. 121–124 și fig. 2.

S C I V A, tomul 33, nr. 1 București, ianuarie—martie 1982, p. 138—139

De asemenea, apropieri se pot face cu unul din inelele descoperite la Coşovenii de Jos[5], care aparţin celei de a doua jumătăţi a secolului al VII-lea şi începutul secolului al VIII-lea, partea inferioară a obiectului de aici fiind însă decorată cu şiruri de granule[6].

În ceea ce priveşte forma cercelului (cercuri tangente) analogii găsim la Sărata Monteoru[7] şi la Bratei[8], ambele descoperiri datate mai ales în secolul al VII-lea.

Unele elemente decorative, cum sînt de exemplu manşoanele laterale, sînt întîlnite şi la exemplarele încadrate in secolele al VII-lea şi al VIII-lea e.n., ca acelea amintite de la Priseaca şi Coşoveni, precum şi la Noşlac[9] şi Gîmbaş[10].

În concluzie, bazîndu-ne pe asemănările cu piesele menţionate, precum şi pe particularităţile lui între care am include acel „S" striat cu bobiţe la capete, precum şi fineţea execuţiei, considerăm că cercelul descoperit la Copăceşti poate fi încadrat din punct de vedere cronologic în secolele VII—VIII e.n.

În ce priveşte originea acestei piese o considerăm — bazîndu-ne pe modul de realizare, tipologie şi ornament — ca fiind de provenienţă bizantină[11].

Prezenţa ei în această localitate din apropierea confluenţei Trotuşului cu Siretul dovedeşte că şi acest teritoriu din sud-vestul Moldovei a receptat în secolele VII—VIII e.n. influenţa culturală a civilizaţiei bizantine.

UNE BOUCLE D'OREILLE D'ORIGINE BYZANTINE DÉCOUVERTE DANS LA LOCALITÉ COPĂCEŞTI, COMMUNE DE RUGINEŞTI, DÉPARTEMENT DE VRANCEA

RÉSUMÉ

Découverte près de la zone de confluence du Trotuş avec le Siret, à Copăceşti, commune de Rugineşti, la boucle d'oreille est confectionnée en argent par coulage et adhérence. Elle est formée de deux anneaux tangents et présente certaines particularités mais aussi des ressemblances avec quelques pièces datées du VII—VIIIe siècles avec lesquelles elle est contemporaine.

D'origine Sud-danubienne, la découverte témoigne que cette zone, située au sud-ouest de la Moldavie, a été, elle aussi, dans la période mentionnée, dans la sphère d'influence culturelle de l'Empire Byzantin.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Boucle d'oreille d'argent, VIIe—VIIIe siècle, découverte dans la localité de Copăceşti (département de Vrancea).

[5] Maria Comşa, RESEE, 9, 1971, 3, p. 377 şi urm. şi fig. 1/6.

[6] Ibidem.

[7] Ion Nestor, Magazin istoric, 3, 6 (27), iunie, 1969, p. 25.

[8] Ligia Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979, p. 66, fig. 13/1 şi 2.

[9] M. Comşa, *op. cit.*, p. 380, pl. 1.

[10] *Ibidem.*

[11] Maria Comşa *op. cit.*, p. 380 pl. 1. Dan Gh. Teodoru, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V—XI* e.n., Iaşi, 1981, p. 35, fig. 9. Victor Teodorescu, în XIVème Congres international des etudes bizantines, Bucarest 6—12 septembre 1971, Résumés — Comunications, Bucureşti, 1971, p. 157—158.

UN MORMÎNT DE EPOCĂ MEDIEVALĂ DESCOPERIT LA GURA CANLIEI, JUD. CONSTANȚA

DE

M. IRIMIA

Cu prilejul cercetărilor arheologice începute în anul 1974 în punctul arheologic Gura Canliei [1], situat pe malul drept al Dunării la aproximativ 2,5 km în aval de cunoscuta cetate de la Păcuiul lui Soare, a fost descoperit și un mormînt a cărui prezentare constituie obiectul notei de față.

Mormîntul, în cistă de piatră, se afla [2] cu partea sa superioară la adîncimea de 0,80 m de la suprafața actuală a solului. Baza sa era situată la adîncimea de 1,10 m. Mormîntul era orientat pe direcția generală est-vest (62°—242°), cu o declinație relativ mare, de 28° spre nord-est și respectiv sud-vest.

Cista mormîntului era construită din blocuri mari de calcar; în capătul de vest, în afara blocului de calcar care închidea mormîntul, erau așezate vertical o olană și o cărămidă, romane, desigur refolosite. Patru dintre blocurile paralelipipedice [3] ale cistei au urme de mortar albu-riu-văros, cu nisip și lăcașuri pentru încastrare care indică proveniența lor dintr-o construcție. Celelalte blocuri paralelipipedice, cu forme parțial neregulate, nu prezintă urme de mortar, dar unele dintre ele pot reprezenta totuși blocuri de construcție refolosite. Cista mormîntului era acoperită cu trei lespezi de mari dimensiuni [4] așezate orizontal, spre capătul de vest și cu cîțiva bolovani mai mici situați înspre est. La partea inferioară a cistei nu s-au descoperit nici o piatră ori, eventual, cuie de sicriu, ceea ce dovedește că defunctul a fost așezat direct pe sol. Mormîntul avea lungimea exterioară de 1,86 m și lățimea de 0,74 m; lungimea în interior a cistei era de numai 1,65 m, iar lățimea de 0,35 m.

Scheletul era situat în poziția întinsă, pe spate, cu capul spre vest și ambele brațe așezate pe abdomen. A aparținut unui adolescent, deoarece lungimea sa nu depășea 1,37 m.

În mormînt nu a apărut nici un material arheologic care ne-ar putea ajuta la datare. Pămîntul de umplutură al cistei conținea doar cîteva fragmente ceramice romane și alte două fragmente de vase feudale-timpurii de tip Dridu, care reprezintă numai un *terminus post quem* pentru mormîntul în discuție.

Un indiciu cronologic relativ ni-l pot oferi blocurile de calcar refolosite, cu urme de mortar, deși este dificil de precizat din care construcție anume au fost ele scoase. Deoarece cea mai apropiată fortificație cunoscută este cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare, putem presupune, cu suficientă certitudine, că blocurile de piatră ar putea proveni din zidul acesteia.

Săpăturile mai vechi executate pe dealul Dervent — vizavi de cetatea amintită — au scos la iveală morminte asemănătoare, construite cu blocuri provenite din zidul cetății, demantelat parțial într-o anumită perioadă și care au fost datate în secolele X—XI [5].

Morminte relativ asemănătoare, în ciste de piatră, orientate est-vest (cu capul la vest, iar brațele încrucișate), conținînd un inventar funerar relativ sărac, constituit exclusiv din

---

[1] Zona arheologică de aici, situată pe micile promontorii prin care se termină ambii versanți ai Dealului Uscat, printre care curge gîrla Canliei, vizavi de insula Manca (Aurora) este relativ cunoscută, deoarece în mai multe rînduri diferiți cercetători au semnalat materiale recoltate prin cercetări de suprafață (D. Vîlceanu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 141—145); P. Diaconu, N. Anghelescu, RevMuz, 5, 1968, 4, p. 349—351; N. Conovici, Crișan Mușețeanu, SCIV, 26, 1975, 4, p. 546—547. Cercetările arheologice cu caracter de salvare pe care le efectuăm în prezent își propun, în principal, cunoașterea locuirii hallstattiene.

[2] În secțiunea S_I, caroul 6.

[3] Trei dintre ele au următoarele dimensiuni: 1 — cu un lăcaș la unul din capete, sub forma literei L = 52 × 33 × 23 cm; 2 — cu un lăcaș asemănător = 60 × 32 × 22 cm; 3 — cu o nișă în forma literei U = 72 × 28 × 22 cm.

[4] Două, aproximativ dreptunghiulare, cu dimensiunile de 75 × 45 × 17 cm, cu cîte un șanț la unul din capete, iar o altă lespede trapezoidală.

[5] Morminte inedite; informații Petre Diaconu.

S C I V A, tomul 33, nr. 1 București, ianuarie—martie 1982, p. 140—143

Fig. 1. Gura Canliei. Mormînt de epocă medievală (desen).

podoabe, s-au descoperit în apropiere de Cavarna (R. P. Bulgaria), unde au fost datate larg în secolele VIII—XI [6].

Morminte de acelaşi tip, dar în ciste construite din blocuri de cretă s-au descoperit la Basarabi [7]. Aici ele au fost datate, cu relativă siguranţă, la sfîrşitul secolului al X-lea.

Fig. 2. Gura Canliei. Mormînt de epocă medievală (foto).

În legătură cu tipul funerar amintit, M. Mirtschev considera că forma mormintelor de la Cavarna, construite din pietre de diferite grosimi, cioplite neregulat, constituie o tradiţie a mormintelor paleocreştine de la sfîrşitul secolului al IV-lea, obicei care s-ar fi păstrat pînă în secolul al XIV-lea [8]. Îndoirea braţelor şi aşezarea lor pe abdomen ar reprezenta un obicei funerar practicat încă din secolul al VI-lea e.n., pînă astăzi. Autorul consideră de asemenea că tehnica bună de execuţie a mormintelor şi alte elemente ale ritualului sau inventarului funerar reprezintă dovezi ale unei tradiţii antice neîntrerupte şi că necropola de la Cavarna aparţine unei populaţii locale, creştine, din secolele amintite [9].

Este posibil ca mormintele de acest tip să reprezinte o dovadă a perpetuării unor tradiţii funerare din epoca romană-tîrzie, în care întîlnim de asemenea morminte paleocreştine cu un inventar arheologic relativ sărac. Asemenea morminte paleocreştine în care s-au folosit „cutii" paralelipipedice sau trapezoidale construite din blocuri sau lespezi de calcar, cărora le lipseşte fundul — scheletul fiind aşezat direct pe pămînt — s-au descoperit mai ales la Callatis [10].

Analogiile amintite mai sus şi puţinele date arheologice pe care le avem la îndemînă nu ne permit decît o datare largă a mormîntului de la Canlia în epoca medievală, eventual

[6] Milko Mirtschev, Izvestija Varna, 13, 1961, p. 67—76.

[7] Informaţie P. Diaconu. În raportul preliminar (I. Barnea, Virgil Bilciurescu, Materiale 6, 1959), sînt prezentate pe scurt 10 morminte, fără a se specifica vreun complex funerar de tipul amintit.

[8] M. Mirtschev, *op. cit.*, p. 75.

[9] *Ibidem.*

[10] M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului naţional de antichităţi în anii 1942 şi 1943*, Bucureşti, 1944; C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, Materiale, 8, 1962, p. 451—452; P. Diaconu, Glasul bisericii, 23, 1964, 7—8, p. 712—723; C. Iconomu, Pontica, 2, 1969, p. 81—110; C. Preda, N. Cheluţă-Georgescu, Pontica, 8, 1975, p. 67—75; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980, p. 15—16.

într-o perioadă ulterioară uneia dintre demantelările zidului cetății Păcuiul lui Soare, probabil în secolele X—XI e.n.

EIN GRAB AUS DEM MITTELALTER, ENTDECKT IN GURA CANLIEI, KREIS CONSTANȚA

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser schildert ein Inhumationsgrab in Steinziste, das 1974 in Gura Canliei, ungefähr 2,5 km flußabwärts von der byzantinischen Burg Păcuiul lui Soare, entdeckt wurde. Die Ziste wurde aus großen Kalksteinblöcken hergestellt, von denen wenigstens vier mit Mörtelspuren und Einfügungsräumen von einem Bau stammen. Das Knochengerüst wurde senkrecht auf den Rücken, in Richtung Ostwest, mit dem Kopf nach Osten und beide Arme auf dem Bauch, gelegt. Das Grab gehörte einem Jüngling. Im Inneren wurden keine archäologisch charakteristische Materialien entdeckt. Einen chronologisch relativen Hinweis bieten uns die wiederbenützten Kalksteinblöcke, die wahrscheinlich aus der Mauer der byzantinischen Burg Păcuiul lui Soare stammen.

Ungefähr ähnliche Gräber sind in Dervent, Basarabi und Kavarna bekannt.

Der Verfasser ist der Meinung, daß die in Steinziste gebauten christlichen Gräber dieses Typs, Beweise für manche ältere fortdauernde Begräbnisriten bieten. Das Grab von Canlia kann ungefähr in eine Periode der Zerstörung der Burg Păcuiul lui Soare, wahrscheinlich in das 10. — 11. Jh., datiert werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Hierasus, 1, 1979 (Botoşani, 1980), 605 p.

Am considerat utilă prezentarea acestui volum deoarece cuprinde un grupaj de lucrări — unele de strictă specialitate, altele de interes istoric mai larg — care prezintă importanţă pentru istoria oraşului sau judeţului Botoşani şi chiar pentru istoria nordului Moldovei sau pentru istoria întregii Moldove. Acest volum, care continuă publicaţia *Din trecutul judeţului Botoşani* (Botoşani, 1974), cuprinde şi o serie de articole de istorie modernă şi contemporană, pe care nu le vom prezenta, avînd în vedere spaţiul de care dispunem şi profilul revistei SCIVA.

Publicînd în acest volum comunicările unei şedinţe festive pe care Muzeul de istorie din Botoşani a ţinut-o pentru aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent condus de Burebista, cei care au alcătuit volumul au rezervat primul loc articolului intitulat *Grecii şi romanii despre statul dacic sub regii Burebista şi Decebal*, de N. Gostar. Ne exprimăm regretul că în prezentul volum a trebuit să apară şi necrologul valorosului cercetător ieşean.

Seria articolelor din sfera arheologiei începe, cum era şi firesc, cu acelea referitoare la paleolitic. Dintre acestea menţionăm pe cel intitulat *Paleoliticul de la Mitoc-Valea Izvorului*, semnat de M. Bitiri, M. Cârciumaru şi P. Vasilescu. Descoperirile de aici dovedesc existenţa unor ateliere de cioplire a uneltelor de piatră, prezentînd un facies cultural specific zonei Prutului mijlociu şi care reprezintă fie faza cea mai tîrzie de dezvoltare a musterianului din zonă, fie o nouă cultură care s-a dezvoltat pe baza acestuia, la începutul paleoliticului superior.

Referitor tot la regiunea Prutului mijlociu este şi articolul intitulat *Tehnica şi tipologia uneltelor din paleoliticul superior în regiunea Prutului mijlociu* semnat de V. Chirica, precum şi acela semnat de acelaşi autor în colaborare cu P. Şandurschi şi intitulat: *Descoperiri paleolitice şi postpaleolitice la Mitoc-Pîrîul lui Istrate*, precum şi pe cel intitulat: *Locuirile paleolitice şi epipaleolitice de la Mitoc — Valea lui Stan*, semnat de C. M. Istrate.

Seria articolelor referitoare la paleoliticul din regiunea Prutului mijlociu mai cuprinde şi articolul semnat de M. Brudiu, intitulat: *Date noi privind cultura gravetianului oriental din Moldova, rezultate din cercetările de la Crasnaleuca, jud. Botoşani.*

După cum se arată în aceste articole, dintre aşezările paleolitice descoperite în ţara noastră, se remarcă acelea din regiunea Prutului mijlociu, care se caracterizează prin complexe de locuire, vetre, ateliere de cioplire a uneltelor şi faună. Marea cantitate de unelte descoperită în aceste aşezări dovedeşte o intensă activitate de cioplire a silexului.

Urmînd firul cronologic, menţionăm articolul semnat de S. Teodor şi P. Şadurschi, intitulat: *Descoperirile arheologice de la Lozna, jud. Botoşani.* Datorită explorării zăcămintelor de turbă din această localitate s-au descoperit numeroase vestigii arheologice, care atestă existenţa unor vechi aşezări omeneşti. De cea mai mare importanţă este descoperirea unui foarte bogat depozit de unelte de fier din epoca geto-dacă. Cele mai multe unelte ale acestui depozit sînt legate de agricultură, cum sînt secerile, coasele şi cosoarele. O altă grupă de unelte sînt cele folosite în meşteşugul fierăriei. S-a mai găsit totodată şi o zăbală, ce are analogii în Latène B_2 şi Latène C.

În timpul exploatării turbei s-au identificat mai multe platforme sau podine de lemn. Asemenea podine s-au descoperit şi pe teritoriul Poloniei, Danemarcei şi Suediei. Ele se foloseau fie ca morminte, fie ca platforme pe care se efectuau ritualuri de cult, fie că serveau ca baze pe care, probabil, se ridicau locuinţe. Se poate afirma că întregul complex descoperit pînă acum la Lozna aparţine unei populaţii dacice, libere, cu un înalt grad de dezvoltare.

Un următor articol, semnat de I. Ioniţă şi intitulat: *Civilizaţia dacică în secolele II—III e.n.*, cuprinde o privire de ansamblu a evoluţiei culturii dacice în acest interval de timp. Pe baza săpăturilor arheologice şi a cercetărilor făcute autorul arată că populaţia autohtonă din provincia Dacia a cunoscut un proces de asimilare rapidă a culturii romane, în timp ce dacii liberi au trecut prin acest proces de romanizare într-un ritm diferit şi în alte forme decît acela prin care a trecut populaţia dacă rămasă în Dacia romană şi în Moesia.

În continuare, menţionăm importantul articol semnat de V. Ursachi, intitulat: *Elemente şi influenţe romane la est de Carpaţi în secolele II—III e.n.* Ca şi celelalte regiuni ale României, zona est-carpatică a cunoscut

SCIVA, tomul 33, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1982, p. 145—157

10—c. 1788

de timpuriu influența civilizației romane, dovedită prin numeroasele materiale de import descoperite in așezările dacice de la Barboși, Poiana, Răcătău, Brad, Bitca Doamnei, Cozla și altele, precum și prin întreaga cultură materială ce prezintă o puternică contaminare romană. Autorul articolului ne înfățișează materialele descoperite in așezările și necropolele de la est de Carpați, care dovedesc influența culturii romane asupra autohtonilor daci, in ordinea importanței, a densității lor și a ariei de răspindire in această regiune : I) Importuri : amfore, ceramică, piese de harnașament, obiecte de podoabă, monede : II) imitații și influențe in cultura materială a dacilor liberi din Moldova, in secolele II—III e.n.

O atenție deosebită merită articolul semnat de Dan Teodor intitulat : *Așezările întărite din regiunile est-carpatice ale României în secolele VIII—XI.* Din cercetările efectuate pină acum, se poate afirma că aceste așezări intărite sint situate in zonele estice ale podișului Sucevei, la limita acestuia cu Cimpia Moldovei. Prin săpăturile intreprinse la Fundu Herții și mai recent la Dersca, ca și din alte așezări, s-a constatat că aceste cetăți de pămint din secolele VIII—XI din Moldova sint situate pe promontorii inalte, cu pante abrupte, folosind astfel, pe lingă sistemul propriu de apărare, însăși forma accidentată a terenului. La Fundu Herții și Dersca, incinta fortificată a fost inconjurată la exterior de o palisadă simplă de lemn, fixată direct pe sol. În unele așezări se intilnesc și valuri de pămint și șanțuri de apărare. În incinta principală a acestor așezări fortificate s-a constatat o locuire intensă. Locuințele aveau forma unor semibordeie, cu laturile inegale și colțurile puțin rotunjite ; unele locuințe aveau într-unul din colțuri o vatră simplă din pietre, iar uneori cite două sau trei gropi, cu pereții ușor arși, de dimensiuni mici, cu cereale carbonizate (mei, griu, orz). În aceste locuințe, s-au găsit și resturi ceramice (vase întregi și fragmentare), precum și obiecte și arme din fier, din piatră și os, unelte.

Materialul arheologic din aceste așezări își găsește analogii în descoperirile din secolele VIII—XI e.n., cum ar fi acelea de la Spinoasa, Băiceni, Dodești, Oituz, Oncești, Șendreni.

S-au mai semnalat analogii cu aceste așezări fortificate din Moldova în unele așezări întărite din regiunile Prutului superior și Nistrului mijlociu, precum și în sudul Poloniei.

Cauza ridicării acestor cetăți în nordul Moldovei trebuie căutată în procesul de evoluție al societății românești din a doua jumătate și mai ales din ultimul sfert al mileniului I al e.n. S-ar putea face presupunerea că unele dintre acestea ar fi fost chiar centrul unor conducători locali de uniuni de obști sătești, agricole și păstorești din partea de nord a Moldovei.

Bogat în conținutul său, atit sub raportul materialului arheologic, cit și prin importantele observații ce le cuprinde, se înfățișează articolul semnat de V. Spinei intitulat : *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X—XIII.*

Pe cea mai mare parte a teritoriului Moldovei, ca și în celelalte regiuni ale țării noastre, se continuă în secolele X—XI evoluția culturii Dridu. Densitatea așezărilor de tip Dridu este mai ridicată în bazinul inferior și mijlociu al Siretului, Prutului și Nistrului. Aceste așezări se aflau de cele mai multe ori in apropierea unor cursuri de apă. Dispoziția locuințelor in cadrul așezărilor depindea de condițiile de relief, ele fiind de obicei grupate. Locuințele erau atit de suprafață, cit și de tip semibordei sau bordei ; intr-un colț al lor, se găsea o construcție de foc (vatră sau cuptor din piatră ori din lut) pentru încălzit și prepararea hranei. Inventarul locuințelor cuprindea ceramică, obiecte de uz casnic, unelte, arme, obiecte de cult și de podoabă, din metal, lut, piatră, os și corn ; s-au găsit și oase de animale domestice și sălbatice.

Față de etapa anterioară, in evoluția culturii Dridu în Moldova, se constată o creștere cantitativă și calitativă a utilajului agricol, datorită faptului că în această perioadă se poseda o mai mare cantitate de metal, precum și o oarecare perfecționare a meșteșugului reducerii și prelucrării minereului de fier, dovadă fiind și descoperirea lupelor și a zgurii metalice în mai multe așezări din secolele X—XI.

Trebuie subliniat faptul că cele mai numeroase din uneltele, obiectele de podoabă și monedele descoperite în complexele de locuire Dridu provin din jumătatea sudică a Moldovei, ceea ce se explică și prin vecinătatea cu ținuturile din dreapta Dunării, ce se aflau de vreme îndelungată sub stăpînirea Imperiului bizantin, sau în sfera influenței puternice a civilizației bizantine. Descoperirile de monede emise de Bizanț, precum și alte obiecte, dintre care mai multe cruciulițe de tip dublu relicvar, dovedesc existența legăturilor comerciale între regiunile situate la nordul și sudul Dunării. În secolele X—XI s-au stabilit legături de schimb mai strînse cu regiunile din sudul Dunării, stăpînite de statul bulgar și ulterior reintegrate în componența Imperiului bizantin.

Cultura Dridu a fost succedată în anumite regiuni ale Moldovei de cultura Răducăneni, datată în secolele XI—XII, răspîndită în special în partea centrală și sudică a Moldovei,

între Prut și Siret. Deşi pînă acum nu s-au efectuat cercetări de amploare în aşezările culturii Răducăneni, se constată că ele ocupau o suprafaţă întinsă, în regiuni mai joase, avînd locuinţe răsfirate, fie că erau bordeie sau locuinţe de suprafaţă. Într-unul din colţurile semibordeielor se găsea un cuptor rectangular din piatră; inventarul locuinţelor cuprindea unelte, ceramică (lucrată în întregime la roata cu turaţie medie), arme, obiecte de podoabă, oase de animale, bucăţi de zgură şi lupe de fier, provenite de la reducerea minereului. Ţinînd seama de similitudinile dintre cultura Dridu şi cultura Răducăneni, se poate afirma că au existat legături genetice între ele.

Numărul descoperirilor referitoare la populaţia băştinaşă se înmulțește simţitor pentru secolele XIII—XIV, cînd se constată şi o concentrare demografică în jumătatea septentrională a Moldovei, creşterea aceasta a populaţiei datorindu-se și migraţiilor de peste munţi, din Transilvania şi Maramureş, ce s-au produs in perioada anterioară întemeierii statului feudal de sine stătător al Moldovei, cînd se poate admite că a existat în Moldova una sau mai multe mici formaţiuni politice, conduse de o căpetenie ridicată din mijlocul populaţiei locale, care parcurgeau o etapă premergătoare constituirii relaţiilor de tip feudal.

Din seria articolelor cu conţinut arheologic mai amintim pe acela semnat de N. Ursulescu şi intitulat *Materiale arheologice din judeţul Botoşani în colecţia Cabinetului de istorie veche a Institutului de învăţămînt superior din Suceava*, în care sînt prezentate piese arheologice descoperite in mai multe localităţi din jud. Botoşani.

Articolul intitulat: *În legătură cu unele descoperiri de obiecte medievale din judeţul Botoşani*, semnat de Al. Andronic şi S. Antonescu ne-a atras atenţia în mod deosebit. Ni se prezintă un obiect de fier, descoperit la Miorcani, făcînd parte din colecţia prof. A. Mihăescu din Moineşti (jud. Bacău) obiect care, după părerea autorilor, este un vîrf de lance port-flamură, de tipul celor înfăţişate în alaiul de cavaleri de pe cahlele şi plăcile de sobă de la Vaslui, provenite de la curtea domnească a lui Ştefan cel Mare.

În continuare, S. Sanie şi P. Şadurschi prezintă în articolul intitulat: *Circulaţia monetară în sec. II î.e.n.— IV e.n. în judeţul Botoşani* descoperiri monetare ce aparţin secolelor amintite.

Date antropologice importante pentru arheologia românească ni se prezintă în articolul: *Cercetările antropologice şi unele probleme ale arheologiei*, semnat de O. Necrasov şi M. Cristescu. Autorii articolului arată că populaţia epocii bronzului din ţara noastră este o populaţie prototracă. Elementul mediteranoid prezent în componenţa antropologică a populaţiilor neolitice de la noi se va păstra şi la acelea din epoca bronzului, fierului, precum şi în perioada cuceririi romane a Daciei, ca şi la populaţiile secolelor VII—IX. Acest element mediteranoid atestă prezenţa „fizică" a descendenţilor autohtonilor, fiind şi el o dovadă a continuităţii noastre.

Bogat în cuprinsul său este şi articolul intitulat: *Consideraţii geografice privind dinamica aşezărilor dispărute din nordul Moldovei în evul mediu (secolele XIV—XVIII)*, semnat de E. I. Emandi. Autorul analizează din punct de vedere geografic dispersarea, tipurile şi dinamica aşezărilor dispărute în zona Podişului Sucevei şi Cîmpiei Moldovei, cu referiri numai la actualele judeţe Suceava şi Botoşani.

Dintre articolele cu conţinut istoric pe care le cuprinde numărul acestui periodic, se mai remarcă cel intitulat: *Problema originii poporului român, a unităţii şi a continuităţii sale în spaţiul carpato-danubiano-pontic, în opera lui Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir.* Autorul articolului, Aurel Dorcu, dezvoltă ideile fundamentale ale celor trei cărturari referitoare la români; ideea originii romane, ideea latinităţii limbii romane şi ideea unităţii românilor de pretutindeni.

Valoroase concluzii istorice pentru trecutul Botoşanilor se găsesc în articolul al cărui titlu este: *Tezaurul feudal descoperit la Zlătunoaia — Lunca, jud. Botoşani (sec. XV—XVI)*, semnat de G. Coroliuc. Tezaurul, descoperit în anul 1972, cuprinde obiecte de podoabă şi monede aparţinînd secolelor XV—XVI. Obiectele de podoabă îşi găsesc analogii în multe din descoperirile arheologice din ţara noastră. Prin descoperirea acestui tezaur se confirmă intensificarea schimburilor comerciale şi dezvoltarea breslelor meşteşugăreşti în această regiune a Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea. Tîrgul Botoşani, atestat documentar în 1439, se găsea la întretăierea a două mari drumuri comerciale, unul care lega porturile Mării Baltice, prin Lwow, cu porturile de la gurile Dunării şi de pe ţărmul Mării Negre, iar celălalt care trecea peste Carpaţi şi lega oraşele din Transilvania cu Europa orientală.

Prin importanţa ce-o prezenta, tîrgul Botoşanilor s-a bucurat şi de ajutorul lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş.

Importanţa Botoşanilor reiese în mod deosebit şi din articolul semnat de V. Crăşmaru şi intitulat: *Reşedinţe şi curţi domneşti pînă la jumătatea sec. al XVII-lea. Curtea domnească din Botoşani*. Domnitorii Moldovei au avut, precum se ştie, în afară de reşedinţele principale: Baia, Siret, Suceava, Iaşi, un şir de reşedinţe secundare, grupînd şi ele

în jurul lor un mare număr de negustori şi meşteşugari, forţe militare şi dregători domneşti.

Informaţii preţioase despre numele oraşului Botoşani se cuprind în articolul intitulat: *Asupra urbanonimului Botoşani*, semnat de D. Tudose. După ce ni se prezintă diferitele ipoteze ce s-au emis asupra originii numelui oraşului Botoşani autorul articolului crede că urbanonimul Botoşani provine de la radicalul botoş, a cărui obîrşie trebuie căutată în nordul Transilvaniei, poate chiar în Maramureş, unde a fost atestat documentar şi de unde a fost adus de emigranţii transilvăneni, care treceau în Moldova spre a se elibera de oprimarea maghiară. Pe lîngă aceste emigrări, trebuie adăugată şi transhumanţa, datorită căreia păstorii transilvăneni au străbătut cu turmele lor tot pămîntul românesc.

În articolul intitulat: *Rolul factorului geografic în apariţia şi dezvoltarea oraşului Botoşani*, I. Prăjinaru ne oferă importante observaţii şi de ordin istoric în legătură cu acest oraş moldovean. Concluziile sale cu privire la apariţia şi dezvoltarea acestui oraş sînt următoarele: „Botoşaniul a apărut la jumătatea secolului al XIV-lea, înainte de întemeierea Moldovei, fiind rezultatul interacţiunii unui complex de factori economici, social-istorici şi naturali".

După ampla prezentare a cuprinsului publicaţiei „Hierasus", sîntem convinşi că cititorii vor acorda multă atenţie acestui volum şi o binemeritată apreciere celor ce s-au ocupat de apariţia sa.

Irina Casan-Franga

I. T. NICULIŢĂ, *Gety IV—III v.v. do n.e.v. dnestrovsko-karpatskih zemliah*, Chişinău, 1977, 167 p. 12, fig. 1, hartă.

Lucrarea constituie o nouă sinteză asupra culturii getice din aria ei estică de răspîndire, realizată la nivelul cunoştinţelor actuale şi cu posibilităţile bibliografice de care a dispus. Ea dovedeşte o bună cunoaştere a culturii getice obţinute nu numai pe calea studiului bibliografiei, dar şi pe calea săpăturilor arheologice în diferite monumente getice cum ar fi necropola şi aşezările de la Hansca, asupra cărora a şi publicat un raport preliminar. Se analizează cultura getică, cuprinsă între Carpaţii estici, Tyras şi nordul Munţilor Balcani, utilizînd în mare măsură bibliografia arheologică românească şi bulgară. Cartea care ne reţine atenţia se referă în special la secolele IV—III î.e.n. pentru că secolul al V-lea î.e.n. este slab cunoscut în zona prutonistroviană, ca dealtfel şi în alte zone ale culturii geto-dacice din lipsa unor cercetări mai ample. Poate că lucrarea ar fi trebuit începută cu secolul al VI-lea î.e.n., pentru că de geţi în aria analizată putem vorbi din secolul al VI-lea î.e.n., conform datelor furnizate de către Herodot. Graniţa estică a culturii getice o constituie rîul Tyras, după cercetările făcute de A. I. Meliucova, L. L. Polevoi şi I. D. Zlatcovscaia. Sugestive în această privinţă sînt datele publicate de A. I. Meliucova asupra limanului Nistrului, unde pe baza a mai mult de 50 de puncte arheologice se vede că malul drept era locuit de geţi, iar malul stîng de către sciţi.

Autorul arată că dincolo de Carpaţi este cultura dacică care este înrudită cu cea getică. Trebuie observat în această privinţă că dincolo de Carpaţi în secolele IV—III î.e.n. există cultura geto-dacică care nu conţine deosebiri marcante faţă de cultura getică din alte zone, ea fiind unitară pe întreaga arie. În zona intracarpatică în secolul al V-lea î.e.n., probabil în a doua sa jumătate, apare aspectul cultural getic Canlia care acoperă spaţiul est-carpatic pînă la Tyras şi Balcani.

Capitolul I este consacrat izvoarelor istorice greceşti care se referă la geţi. Este o analiză atentă şi completă, neomiţîndu-se nici un izvor care furnizează date asupra geţilor. Autorul critică teza lui I. H. Crişan conform căreia mormintele de înhumaţie sînt scitice care au adoptat ceramica getică, arătînd că în mediul getic sînt multe morminte de înhumaţie. Trebuie remarcat faptul că această opinie este cît se poate de justă, avînd în vedere multitudinea mormintelor de înhumaţie din spaţiul traco-getic din secolele XII—IV î.e.n. Se citează părerea emisă de A. I. Meliucova, după care nici în secolul VII—VI şi nici în secolele IV—III î.e.n. nu se poate vorbi nicăieri despre o serioasă expansiune scitică la vest de Nistru. Se analizează cronologia culturii getice, făcută în diferite lucrări, fără a se ajunge la o periodizare nouă.

Este menţionată şi ceramica grecească cu firnis din mediul getic, socotindu-se că cantharoii de la Satu Nou, Murighiol, Nuntaşi şi Teliţa datează de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al III-lea î.e.n. În această privinţă trebuie văzută lucrarea lui P. Alexandrescu publicată în Thraco-Dacica, 1, 1976. Cantharoii de la Satu Nou şi Murighiol datează din al doilea sfert al secolului al IV-lea î.e.n., iar tumulul de la Teliţa datează din perioada 300—275 î.e.n.

Amfora de Chios din cetatea de la Stîncești datează din perioada 480—470 î.e.n.

Este impresionant numărul de cetăți și așezări getice cunoscute pînă acum în spațiul dintre Pyretos și Tyras, care se ridică la 166. Faptul este de natură să evidențieze densitatea populației getice din secolele al IV-lea și al III-lea î.e.n.

Cele 40 de cetăți getice din zona centrală și nordică a spațiului menționat sînt grupate în trei tipuri.

Cetățile respectă de obicei forma terenului, avînd un sistem de fortificare care nu se deosebește de al celor getice din alte zone. Raportat la suprafața ocupată, cetățile getice se pot grupa în trei categorii. Cele care ocupă o suprafață cuprinsă între 700 și 7 000 m^2, cele mijlocii ocupă o suprafață 1—7,5 ha și cele mari cu o suprafață de 10 pînă la 25 ha. Ultima categorie este reprezentată de trei cetăți. Este interesant faptul că există și trei cetăți cu zid de piatră, la Rudi, Butuceni și Cotnari. Cetăți fortificate cu val de pămînt și lemn există la Saharna Mare și Mică și Hîrtopu Mare.

Am avut prilejul să arăt că nu au existat valuri numai de pămînt, fără o structură de lemn. Toate valurile de apărare care astăzi ne apar ca fiind construite numai din pămînt au fost inițial palisade din lemn umplute cu pămînt. Unele din ele au fost incendiate cu prilejul unor atacuri și s-au transformat prin ardere în „valuri vitrificate". Aceasta este geneza valurilor arse și nu putem fi de acord cu ideea că pămîntul ars cimenta zidul. Din punctul de vedere al sistemului de construcție a valului au existat două tipuri. Primul include cetăți cu valul construit din palisadă de lemn cu pămînt, care prin degradare lentă ni s-au păstrat sub forma valurilor simple cu șanțuri de apărare complementare. Cel de-al doilea tip este constituit de cetăți cu val de pămînt care au nucleu de piatră, cum este cetatea de la Cotnari (săpături A. C. Florescu). Butuceni și Rudi, care au palisada din lemn, pămînt și piatră. Este demnă de semnalat existența la Saharna Mare, Gorodca Mare și Rudi a trei și patru valuri cu șanțuri adiacente. În mediul getic sud-carpatic nu avem astfel de cetăți decît la cetatea de la Coțofenii din Dos, care datează din prima parte a secolului al IV-lea î.e.n. Ea este de tip pinten barat cu trei palisade transformate de incendiu în ruine care ne apar astăzi ca „valuri vitrificate".

Un capitol special este consacrat locuințelor care au fost foarte bine studiate. Este de remarcat existența în așezările de la Pivdenoie și Hansca a unor locuințe de dimensiuni mari care ajung pînă la 72 m^2, prevăzute cu mai multe camere și cuptor construit din lut, pietre și fragmente de amforă, în care autorul socotește că locuia marea familie getică.

În aria getică extracarpatică și de la Dunărea de Jos nu s-au săpat încă locuințe de asemenea proporții deși ele există. Ele sînt de tipul celor din cetatea aparținînd culturii lusaciene de la Biscupin, săpată exhaustiv și construită exclusiv din lemn. Majoritatea locuințelor o constituie bordeiele, semibordeiele și locuințele de suprafață de dimensiuni mici, avînd o suprafață de 12—16 m^2 și în unele cazuri și mai mici. Ele sînt locuințe ale familiei monogame.

Și problemei necropolelor și riturilor funerare i s-a acordat atenția cuvenită mai ales că autorul a săpat necropola getică de la Hansca, care conține 68 de morminte. Ea aparține aspectului cultural Canlia care evoluează între a doua jumătate a secolului al V-lea și perioada 100—150 î.e.n.

Se subliniază cu justețe faptul că este nepotrivită ideea potrivit căreia geții utilizau numai incinerația. Ideea provine de la V. Pârvan care la vremea la care a scris nu dispunea de aportul fundamental adus de săpăturile arheologice. Unii autori contemporani au preluat necritic aceste păreri și au socotit că traco-geții aveau ca rit funerar exclusiv incinerația. Autorul cărții pe care o analizăm a sesizat că morminte getice de înhumație există la Zimnicea, Hansca, Iancovo, Poiana, toate din secolul al IV-lea î.e.n. În cazul mormintelor de înhumație de la Zimnicea trebuie făcută precizarea, pe care autorul nu avea de unde s-o știe, că aceasta datează din Hallstattul timpuriu.

Colegul I. T. Niculiță critică opinia exprimată de unii autori, conform căreia unele morminte din cultura getică a secolelor IV—III î.e.n. se datorează unei influențe sarmatice, arătînd că sarmații se aflau încă departe de geți în această perioadă.

Este drept că Gh. Bichir a afirmat despre unele morminte de la Poiana că sînt sarmatice. În principiu ele pot aparține sarmaților din secolele III—IV e.n., dar argumentul cel mai convingător privind apartenența lor la cultura getică este prezența în inventarul mormintelor de înhumație de la Poiana a fibulelor de tip tracic. Aceasta este situația mormintelor getice de înhumație de la Poiana publicate pînă acum. În principiu la Poiana mai pot exista și alte morminte de înhumație, dar care sînt încă nepublicate, și atunci observațiile menționate pot fi juste.

Se subliniază că la Hansca identitatea etnică a mormintelor de incinerație și înhumație este evidențiată de inventarul comun cu piese de același tip.

În lucrare se clasifică tipurile de morminte de incinerație cunoscute, analizîndu-se cu atenție caracteristicile lor. Trebuie reținută

constatarea că în secolele VI—III î.e.n. sint trei variante teritoriale ale ritualului şi ritului funerar: carpato-nistriană, Dobrogea şi Muntenia—Oltenia—Bulgaria de nord. Desigur că această afirmaţie nu poate fi omologată, avind în vedere unitatea culturii materiale getice. În toate cele trei zone in secolele IV—III i.e.n. geţii utilizează în proporţie de peste 95% incineraţia, dar există şi morminte de înhumaţie. Mormintele de înhumaţie apar atit in aşezări, ca la Poiana, cit şi în necropole plane, ca la Enisala, Murighiol şi Hansca. De asemenea se cuvine a fi remarcată inhumaţia din mormintele tumulare ale secolului al IV-lea î.e.n., de la Peretu, Agighiol, Iancovo, Vraţa. Faptul că mormintele de inhumaţie apar atit în necropole plane, cit şi în cele tumulare nu ne permite să credem că inhumaţia era rezervată numai basileilor traco-getici. Este drept că in necropolele getice din nord-estul Bulgariei şi din Dobrogea apar morminte de incineraţie în urnă depuse în cistă şi semicistă. Este o particularitate de ritual funerar pe care nu o cunoaştem pină acum în alte zone ale culturii getice.

Un alt capitol este consacrat culturii materiale, prezentîndu-se pe scurt cuţitele, secerile, topoarele, coifurile de la Agighiol şi Poiana Coţofăneşti, săgeţi, săbii, lănci, fibule, brăţări, inele. Lipseşte o prezentare a depozitului de cnemide şi coifuri de bronz de la Olăneşti, care a fost publicat de multă vreme. Acesta se încadrează în categoria importurilor greceşti din mediul getic.

Capitolul V este rezervat problemelor socio-economice ale societăţii getice. Se remarcă faptul că dezvoltarea agriculturii a fost ajutată de apariţia oraşelor pontice care erau de multă vreme şi centre de organizare a comerţului cu cereale. Au fost analizate datele oferite de izvoarele istorice asupra agriculturii şi datele arheologice asupra aceluiaşi domeniu, ca şi al creşterii vitelor. Din statistica realizată asupra oaselor de animale domestice rezultă că animalele cornute mai aveau ponderea cea mai mare, deţinind 7% pină la 48% din totalul animalelor.

O atenţie aparte se acordă şi caracterului instituţiei familiei. Casele mari de la Pivdenoie şi Hansca, cu mai multe camere, aparţineau marii familii patriarhale, iar casele mici aparţineau familiei pereche. Familia pereche este evidenţiată de ritualul funerar al înmormîntărilor familiale, concretizate de mormintele duble sau triple, care sînt reprezentate de 6% din totalul de morminte getice cunoscute. Proporţia mormintelor duble şi triple este însă mult mai ridicată. Autorul a avut la dispoziţie doar 280 de morminte de incineraţie. Astăzi dispunem de mai mult de 600 de morminte de incineraţie în mediul getic. Se subliniază faptul că sacrificarea soţiei la moartea soţului nu este o caracteristică pentru societatea getică şi este specifică numai mormintelor aristocratice.

Emil Moscalu

BENGT E. THOMASSON, *Laterculi praesidum : Moesia, Dacia, Thracia*. Bokförlaget Radius, Göteborg, 1977, 69 p. in 16°.

Binecunoscutul prosopograf suedez Bengt Thomasson e angajat de mai mulţi ani într-o vastă anchetă asupra guvernatorilor de provincii, consulari şi pretorieni, cu scopul de a completa şi înlocui contribuţiile mai vechi referitoare fie la o singură provincie, fie chiar la un grup de provincii, cum ar fi acele ale lui Stein, Groag şi alţii. De-a lungul timpului şi pe măsură ce munca sa făcea progrese, harnicul autor dădea dovada generozităţii sale, distribuind colegilor din lumea întreagă, sub formă de caiete de fişe — *Laterculi praesidum* —, liste amănunţite şi complete ale guvernatorilor din felurite provincii, unii dinainte cunoscuţi, alţii identificaţi prin descoperiri epigrafice recente. De data aceasta, sub forma broşurii de care mă ocup, oferită cu largheţe participanţilor la cel de-al VII-lea Congres internaţional de epigrafie de la Constanţa, învăţatul suedez strînge la un loc listele de guvernatori ai celor două Moesii, ai Daciei şi ai Thraciei, completate şi aduse la zi pînă în anul 1977. Cu propriile lui cuvinte: „laterculos praesidum MOESIAE DACIAE THRACIAE iteratis curis refectos collegis illis offerre uolui, qui iisdem studiis dediti mecum Tomos conuenerunt''.

Din bogatul material pus astfel la dispoziţia noastră, relev informaţiile după care Sextus Aelius Catus ar fi fost şi preconsul al Macedoniei, iar L. Pomponius Flaccus, a cărui prezenţă la Dunăre în două rînduri ne era binecunoscută, ar fi avut mai întîi gradul de *legatus legionis*, iar mai tîrziu pe acel de guvernator consular al Moesiei. Mai puţin sigure mi se par, la autorul nostru, cronologiile celor doi consulari ai provinciei de la Dunărea de Jos Flavius Sabinus şi Ti. Plautius Silvanus Aelianus. Problema a fost tratată de mine în altă parte şi nu e locul să revin aci asupra ei.

Ştirile despre M. Laberius Maximus sînt complete; la fişa lui L. Fabius Justus sînt de adăugat acum unele preciziuni aduse de o

Amfora de Chios din cetatea de la Stîncești datează din perioada 480—470 î.e.n.

Este impresionant numărul de cetăți și așezări getice cunoscute pînă acum în spațiul dintre Pyretos și Tyras, care se ridică la 166. Faptul este de natură să evidențieze densitatea populației getice din secolele al IV-lea și al III-lea î.e.n.

Cele 40 de cetăți getice din zona centrală și nordică a spațiului menționat sînt grupate în trei tipuri.

Cetățile respectă de obicei forma terenului, avînd un sistem de fortificare care nu se deosebește de al celor getice din alte zone. Raportat la suprafața ocupată, cetățile getice se pot grupa în trei categorii. Cele care ocupă o suprafață cuprinsă între 700 și 7 000 m², cele mijlocii ocupă o suprafață 1—7,5 ha și cele mari cu o suprafață de 10 pînă la 25 ha. Ultima categorie este reprezentată de trei cetăți. Este interesant faptul că există și trei cetăți cu zid de piatră, la Rudi, Butuceni și Cotnari. Cetăți fortificate cu val de pămînt și lemn există la Saharna Mare și Mică și Hîrtopu Mare.

Am avut prilejul să arăt că nu au existat valuri numai de pămînt, fără o structură de lemn. Toate valurile de apărare care astăzi ne apar ca fiind construite numai din pămînt au fost inițial palisade din lemn umplute cu pămînt. Unele din ele au fost incendiate cu prilejul unor atacuri și s-au transformat prin ardere în „valuri vitrificate". Aceasta este geneza valurilor arse și nu putem fi de acord cu ideea că pămîntul ars cimenta zidul. Din punctul de vedere al sistemului de construcție a valului au existat două tipuri. Primul include cetăți cu valul construit din palisadă de lemn cu pămînt, care prin degradare lentă ni s-au păstrat sub forma valurilor simple cu șanțuri de apărare complementare. Cel de-al doilea tip este constituit de cetăți cu val de pămînt care au nucleu de piatră, cum este cetatea de la Cotnari (săpături A. C. Florescu). Butuceni și Rudi, care au palisada din lemn, pămînt și piatră. Este demnă de semnalat existența la Saharna Mare, Gorodca Mare și Rudi a trei și patru valuri cu șanțuri adiacente. În mediul getic sud-carpatic nu avem astfel de cetăți decît la cetatea de la Coțofenii din Dos, care datează din prima parte a secolului al IV-iea î.e.n. Ea este de tip pinten barat cu trei palisade transformate de incendiu în ruine care ne apar astăzi ca „valuri vitrificate".

Un capitol special este consacrat locuințelor care au fost foarte bine studiate. Este de remarcat existența în așezările de la Pivdenoie și Hansca a unor locuințe de dimensiuni mari care ajung pînă la 72 m², prevăzute cu mai multe camere și cuptor construit din lut, pietre și fragmente de amforă, în care autorul socotește că locuia marea familie getică.

În aria getică extracarpatică și de la Dunărea de Jos nu s-au săpat încă locuințe de asemenea proporții deși ele există. Ele sînt de tipul celor din cetatea aparținînd culturii lusaciene de la Biscupin, săpată exhaustiv și construită exclusiv din lemn. Majoritatea locuințelor o constituie bordeiele, semibordeiele și locuințele de suprafață de dimensiuni mici, avînd o suprafață de 12—16 m² și în unele cazuri și mai mici. Ele sînt locuințe ale familiei monogame.

Și problemei necropolelor și riturilor funerare i s-a acordat atenția cuvenită mai ales că autorul a săpat necropola getică de la Hansca, care conține 68 de morminte. Ea aparține aspectului cultural Canlia care evoluează între a doua jumătate a secolului al V-lea și perioada 100—150 î.e.n.

Se subliniază cu justețe faptul că este nepotrivită ideea potrivit căreia geții utilizau numai incinerația. Ideea provine de la V. Pârvan care la vremea la care a scris nu dispunea de aportul fundamental adus de săpăturile arheologice. Unii autori contemporani au preluat necritic aceste păreri și au socotit că traco-geții aveau ca rit funerar exclusiv incinerația. Autorul cărții pe care o analizăm a sesizat că morminte getice de înhumație există la Zimnicea, Hansca, Iancovo, Poiana, toate din secolul al IV-iea î.e.n. În cazul mormintelor de înhumație de la Zimnicea trebuie făcută precizarea, pe care autorul nu avea de unde s-o știe, că aceasta datează din Hallstattul timpuriu.

Colegul I. T. Niculiță critică opinia exprimată de unii autori, conform căreia unele morminte din cultura getică a secolelor IV—III î.e.n. se datorează unei influențe sarmatice, arătînd că sarmații se aflau încă departe de geți în această perioadă.

Este drept că Gh. Bichir a afirmat despre unele morminte de la Poiana că sînt sarmatice. În principiu ele pot aparține sarmaților din secolele III—IV e.n., dar argumentul cel mai convingător privind apartenența lor la cultura getică este prezența în inventarul mormintelor de înhumație de la Poiana a fibulelor de tip tracic. Aceasta este situația mormintelor getice de înhumație de la Poiana publicate pînă acum. În principiu la Poiana mai pot exista și alte morminte de înhumație, dar care sînt încă nepublicate, și atunci observațiile menționate pot fi juste.

Se subliniază că la Hansca identitatea etnică a mormintelor de incinerație și înhumație este evidențiată de inventarul comun cu piese de același tip.

În lucrare se clasifică tipurile de morminte de incinerație cunoscute, analizîndu-se cu atenție caracteristicile lor. Trebuie reținută

inscripţie de la Sucidava. În legătură cu pînă de curînd necunoscutul *RTORIUS* poziţia adoptată de Thomasson e aceea a lui Syme într-un studiu din 1968; mai de curînd însă, cu ajutorul inscripţiei întregite de A. Rădulescu şi M. Munteanu în *Epigraphica—Constanţa*, chiar învăţatul englez şi-a schimbat concluziile, identificînd pe necunoscut în persoana lui C. Ummidius Quadratus Severus Sertorius (Harvard St. in Class. Philology, 1980, p. 467—509). În problema controversată dacă sub Antoninus Pius Moesia Inferioară va fi avut doi guvernatori cu nume aproape asemănătoare, L. Iulius Statilius Severus şi T. Statilius Iulius Severus, aşa cum se admitea îndeobşte, după pilda lui Stein, Thomasson urmează părerea lui Nesselhauf şi Syme, după care ar fi vorba de o singură persoană, numită poate L. Iulius T. Statilius Severus.

În legătură cu guvernatorul necunoscut pomenit într-o inscripţie din Callatis, al cărui cognomen se sfîrşea în *-acus* şi de care mi s-a întîmplat să mă ocup într-un articol din *Mélanges Durry*, Thomasson înclină spre părerea mea, că ar fi vorba de C. Pantuleius Graptiacus. La fel, cînd e vorba de identificarea guvernatorului cu nume trunchiat din dedicaţia himnozilor histrieni din zilele lui Alexander Severus (Iulius Gaetulicus), dar nu şi cînd e vorba de întregit numele trimisului imperial din inscripţia histriană referitoare la refacerea unui *macellum* în cetatea presupusă a fi fost distrusă de goţi în 340: Tullius Menophilus, postulat de Fitz şi Mihailov, în loc de necunoscutul C. Pe..., după presupunerea mea şi a Emiliei Boilă.

Despre *fasti* Daciei şi ai Traciei nu am observaţii particulare de făcut: mă mulţumesc să relev că sînt întocmiţi cu aceeaşi grijă şi că, în ansamblu, darul oferit de Thomasson epigrafiştilor şi istoricilor antichităţii e un binevenit ajutor în munca lor pasionantă, dar nu o dată anevoioasă.

D. M. Pippidi

NUBAR HAMPARŢUMIAN, *Corpus Cultus Equitis Thracii*, IV: *Moesia (Romanian Section) and Dacia*, Leiden, Brill, 1979, 128 p., 123 Plates and a Map.

Culegerea de monumente ale cultului Cavalerului trac aflate pe teritoriul României, întocmită de Nubar Hamparţumian pe temeiul unei harnice anchete încheiate în 1977, s-a editat de curînd la Leida, ca al 74-lea volum din colecţia binecunoscută *Etudes préliminaires aux Religions orientales dans l'Empire romain*, întemeiată şi condusă cu un excepţional succes de profesorul M. J. Vermaseren.

În ciuda numeroaselor contribuţii parţiale la cunoaşterea receptării acestei divinităţi sincretiste de geto-dacii din stînga şi din dreapta Dunării, ne lipsea pînă acum o privire de ansamblu asupra problemei, care să reflecte cu exactitate nu numai iconografia locală a Zeului-Călăreţ, natura şi răspîndirea monumentelor (reliefuri funerare şi votive), originea şi limba credincioşilor (raportul între inscripţiile greceşti şi latine), ba pînă şi asocierea Eroului cu alte divinităţi din panteonul greco-roman.

Clasamentul sistematic al documentelor realizat de autor ne lasă să înţelegem că răspîndirea lor a fost mai mare în Dobrogea decît în Transilvania: 147 piese în prima, faţă de numai 38 în a doua (în care sînt cuprinse şi cele din Oltenia), în marea lor majoritate din secolele II—III e.n. Cele mai multe sînt de caracter votiv (39 din stelele purtînd inscripţii), dar nu puţine sînt şi cele de caracter funerar. Curioasă apare şi împrejurarea că majoritatea monumentelor votive poartă inscripţii greceşti, cîtă vreme textele gravate pe cele funerare sînt mai ales latine.

Iconografic, piesele studiate prezintă puţine variante faţă de tipul îndeobşte cunoscut: pe unele reliefuri, un leu înlocuieşte cîinele sau un animal cornut, mistreţul. Tot aşa, pe alte reliefuri, imaginea călăreţului e flancată de una sau de două figuri feminine. În sfîrşit, de reţinut e şi faptul că divinităţile care pe unele monumente se alătură Cavalerului sînt: Dionysos (de cele mai multe ori), apoi Cybele, Hermes şi Dioscurii. Dacă la aceste observaţii adăugăm împrejurarea că majoritatea icoanelor Cavalerului trac figurînd în culegere provin din cetăţile greceşti de pe litoral şi prea puţine din *Hinterland*-ul dobrogean, ajungem la concluzia întrucîtva paradoxală că — pe baza materialului cunoscut — Cavalerul „trac" era, în primele veacuri ale erei noastre, adorat mai cu seamă de greci şi de romani.

Adunarea materialului s-a făcut cu grijă şi cred că nu mă înşel afirmînd că, pentru Dobrogea cel puţin, rare piese ar fi scăpat atenţiei editorului. Ca să mă refer numai la Histria şi la teritoriul ei, n-aş avea de semnalat decît o inscripţie care lipseşte din volum: o dedicaţie greacă din secolul al II-lea e.n., nr. 131 în corpus-ul inscripţiilor histriene îngrijit de mine la Editura Academiei.

Cu privire la edicula de pretinsă origine necunoscută (actualmente la MNA), editată de Nubar Hamparţumian sub nr. 29, e de făcut în primul rînd observaţia că monumentul vine din Peletlia (cătun al comunei Vadu, jud. Constanţa), în al doilea rînd, precizarea că înainte de a fi reluată de Gabriella Bordenache în culegerea ei *Sculture*, nr. 236, piesa fusese publicată de Pârvan în AA, 1915, col. 247.

D. M. Pippidi

WILHELM TOMASCHEK, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. Unverändeter Nachdruck*, Viena, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, 130 + 70 + 103 p. 8°.

Cu prilejul ultimului Congres internaţional de tracologie, ţinut la Viena în 1980, Institutul de tracologie al Academiei bulgare de ştiinţe a luat iniţiativa fericită de a reedita fără schimbări memorabila lucrare a lui Wilhelm Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Studie*, publicată cu un veac în urmă în cunoscutele *Sitzungsberichte* ale Academiei austriece, Secţia de filozofie şi istorie, şi anume în volumele 128—130—131.

Devenite curînd clasice prin informaţia vastă şi metoda ireproşabilă, cele trei memorii din care e alcătuită lucrarea tratează succesiv despre seminţiile trace şi răspîndirea lor în spaţiu, despre vestigiile limbii tracilor (glose, nume de plante, nume de zei), în sfîrşit despre antroponime şi toponimie, hidronimie : oraşe şi sate, munţi, înălţimi şi pasuri, rîuri, izvoare şi mări. Tot acest material lingvistic (şi „etnologic”, cum preferă să se exprime autorul) era prezentat specialiştilor şi cititorului profan in aşa fel sistematizat şi interpretat, încît pînă astăzi valoarea lucrării rămîne, în ciuda masei de informaţii — cele mai multe oferite de descoperiri epigrafice — venite să se adauge ştirilor spicuite mai ales din autori.

În aceste condiţii, reeditarea pe care o semnalez e menită să aducă în continuare cercetătorilor de toate vîrstele şi limbile servicii nepreţuite, într-o vreme cînd pretutindeni în lume studiile tracologice se bucură de o favoare niciodată cunoscută înainte.

D. M. Pippidi

EVA GARAM, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*, Akadémiai Kiado, Budapesta, 1979, 106 p. 25 fig., 42 pl. + un plan general al cimitirului, detaşabil.

Lucrarea cu caracter monografic a Évei Garam, apărută relativ recent în seria *Fontes archaeologici Hungariae*, (sub titlul, *Cimitirul de epocă avară de la Kisk:re*), după un scurt istoric al aşezării de la Kisköre (comitatul Hõeves) şi precizarea faptului că din cimitir s-au cercetat aproximativ 75 pînă la 80% din totalul mormintelor — începe prin a prezenta un „catalog” al mormintelor (cu 65 de planuri de situaţie), urmat de un capitol dedicat ritualurilor de înmormîntare, capitol în care observaţiile expuse apar ca rezultatul unei munci arheologice dincolo de laborioasă, în mod deosebit asigurată din punct de vedere ştiinţific. Din acest capitol reţinem următoarele : existenţa unor morminte „goale” (simbolice), descrierea poziţiei scheletelor, modul (şi unele detalii de ritual) în care au fost unii indivizi înhumaţi, ofrandele depuse în morminte, precum şi faptul că majoritatea mormintelor în care s-au găsit ofrande, vase sau găleţi de lemn, aparţin *fazei iniţiale a cimitirului*. În ultima parte a capitolului, în legătură cu orientarea mormintelor, se precizează — drept dominantă — *orientarea pe un ax nord-vest— sud-est* şi, totodată, că seria mormintelor aflate la est de *un ax median nord-vest — nord-est*, formează un grup ce aparţine *perioadei avare mijlocii* (în linii mari anii 670—730), iar celelalte, formînd un grup situat la vest de axul amintit, *perioadei avare tîrzii* (a. 730—805). Primul grup aparţinea — după autoare — unei comunităţi de războinici, în timp ce următorul pare să nu fi avut un asemenea caracter.

Următorul capitol, dedicat comentariilor („valorificării” — „Bewertung”) asupra inventarelor descoperite în morminte, prezintă o importanţă aparte. El începe prin numărătoarea mormintelor (211) şi a indivizilor înhumaţi (204, din care 132 aparţin perioadei iniţiale şi 72 ultimei faze a cimitirului) şi continuă — în două mari subcapitole — prin prezentarea inventarelor celor două grupe, descoperite, respectiv, în mormintele de bărbaţi, femei şi copii. În acest capitol, între altele, vor fi de remarcat analogiile, uneori directe, pe care autoarea le invocă în sprijinul

datării unor piese descoperite la Kisköre, în mod prevalent de aflat în estul Europei, cît şi în importantele şi revelatoarele cimitire cercetate în Cîmpia Ungară.

În continuare, dat fiind numărul mare al obiectelor de inventar, ne vom rezuma doar la expunerea succesiunii titlurilor dată de autoare subcapitolelor şi subîmpărţirilor pe grupe de obiecte, succesiune dealtfel edificatoare pentru un specialist în domeniul arheologiei epocii avare.

În cadrul subîmpărţirii A, sub titlul „Părţile componente ale portului", se expun descoperirile efectuate în mormintele de bărbaţi, morminte aparţinînd fazei iniţiale a cimitirului. (Se precizează permanent şi numerele de ordine, aceasta, între altele, deoarece desenele pieselor aparţinînd inventarului fiecărui mormînt în parte apar în seria planşelor de la sfîrşitul cărţii.). Astfel sînt analizate, respectiv pe grupe, cerceii, agrafele de păr (pentru cozi; — modă masculină avară), piesele şi garniturile de centură, cataramele din fier şi inelele din acelaşi material. În subîmpărţirea B, sub titlul „Unelte", se expun, pe grupe, cuţitele şi sulele din fier, unelte din piatră, unelte din os şi piese utilitare. În subîmpărţirea C, sub titlul „Arme", sînt prezentate, piese de arc, săgeţi, o sabie şi două spade. Urmează o subîmpărţire D, cu titlul „alte obiecte", unde se tratează într-o singură grupă unele piese (oboli) ce constituie, de fapt, imitaţii după monede bizantine. Ultima subîmpărţire, E, „resturi materiale" legate (se subînţelege) de credinţele religioase, nu conţine decît o singură grupă, în care sînt comentate numai vasele descoperite în mormintele de bărbaţi.

În continuare, sînt prezentate în acelaşi mod inventarele din mormintele de femei, dar cu deosebirea că în succesiunea dată apar unele grupe noi şi, firesc, nu mai apar unele din primul subcapitol. Astfel, avem grupe dedicate tipurilor de mărgele, pieselor de podoabă din aur, podoabelor din aur cu plăcuţe din sticlă şi brăţări, toate în prima subîmpărţire, A. În subîmpărţirea B apare o grupă privind fusaiolele, iar în subîmpărţirea C, *piepteni din os.* În schimb nu mai găsim agrafele (pentru cozi), centurile, cataramele din fier, cuţitele, obiectele din piatră, os sau piesele utilitare şi, la fel, nu mai apar arme sau piesele imitînd monedele bizantine.

În seria mormintelor de copii, în cadrul aceloraşi subîmpărţiri, se succed, grupele de cercei, mărgele, catarame din fier, centuri decorate, verigi din fier, cuţite din fier, fusaiole, sule din fier, pentru ca în subîmpărţirea C, diferite obiecte, să întîlnim o greutate pentru cnut, un închizător de pungă şi într-un mormînt (nr. 119), un arc pentru copil, avînd însă şi el cunoscutele plăci de rigidizare, din os.

Subcapitolul următor, unde lucrurile sînt prezentate în acelaşi mod, se ocupă de grupa avară tîrzie.

În mormintele de bărbaţi, în seria pieselor aşezate în subîmpărţirea A, regăsim cerceii şi agrafele (pentru cozi), dar în continuare apar — înainte de grupele cataramelor şi verigilor din fier, — patru grupe noi: limbi de curea turnate împreună cu garnituri decupate din plăci (de fapt, lame); limbi de curea turnate „cu cioc", împreună cu garnituri turnate; limbi de curea turnate, compuse din două lame de bronz, împreună cu garnituri cu acroşuri alungite şi, ultima, limbi de curea mari, decorate în motivul crinului şi terminate în „formă de disc", împreună cu garnituri decorate în „tehnica punctării" (de fapt prin ciocănire). În subîmpărţirea B, nou, dar sub semnul întrebării, găsim o „cutie pentru sare". După ultima subîmpărţire C, arme, între care ar fi de remarcat — fapt ieşit din comun, arma fiind de un tip absolut caracteristic francilor (M. 23 şi pl. 29,1) un „scramasax" de 45 cm, urmează, ca şi în primul capitol, prezentarea inventarelor din mormintele de femei. Aici, pe lîngă grupele privind mărgelele şi brăţările, în subîmpărţirea A, apare o nouă grupă, a agrafelor de piept. Mai sînt amintite — puţine — catarame din bronz şi fier. În subîmpărţirea B, cuţite, fusaiole şi un „păstrător de ace". În C, benzi de metal fragmentate şi în D, un vas de lut şi o găleată din lemn. În sfîrşit, în cadrul ultimului subcapitol, dedicat inventarelor mormintelor de copii, găsim numai subîmpărţirea A, cu o singură grupă, a cerceilor şi subîmpărţirea B, în care apar doar două grupe: prima privind cuţitele de fier şi a doua, fusaiolele. În final, înainte de tabloul sinoptic privind „inventarele, de orice natură, a tuturor mormintelor" cercetate în cimitirul de la Kisköre, urmat de seria planşelor cuprinse în ultimele pagini ale cărţii, autoarea dedică un capitol de încheiere, „cronologiei interne a cimitirului şi structurii sale sociale".

Acest capitol, ce prezintă în structura lucrării o importanţă ce concurează pe aceea a capitolului precedent (dedicat comentariilor privind, de fapt, axiologia arheologică a pieselor de inventar ce individualizează părţile componente ale cimitirului), stă — faptul ni se pare evident — sub semnul marilor şi, desigur, pe deplin justificatelor ezitări ale autoarei atunci cînd se ridică problema identificărilor de natură etnică, precise, atît a purtătorilor antichităţilor aparţinînd perioadei mijlocii a epocii avare, cît şi a acelora ce-au uzat de seria pieselor aparţinînd, cu siguranţă, perioadei tîrzii. Dar, dincolo de aceste ezitări — pe care însă le crede rezolvabile prin cuvîntul, considerat ultim, al cercetării an-

tropologice — É. Garam, nu o dată, optează în mod hotărît pentru o soluţie sau alta, atît în ceea ce priveşte problema cronologiei interne a cimitirului, cît şi a structurilor sociale caracteristice comunităţilor ce au uzat de acest cimitir de pe malul drept al Tisei. Acesta este şi motivul pentru care, în continuare, preferăm a expune numai concluziile ce în acest capitol — şi nu numai în acesta — sînt formulate clar şi oricum — de subliniat — apar şi ca cele mai logice şi de aşteptat în raport cu arheologia particulară a cimitirului şi prin ea şi dincolo de ea în raport cu cele ce se cunosc, în general bine, despre realităţile arheologice ale epocii avare. Angajarea pe o astfel de cale mai prezintă însă şi alte avantaje. În primul rînd avantajul de a depăşi impasul în care am fi fost antrenaţi dacă am fi supus criticii o ipoteză, mai mult decît discutabilă, cum ar fi aceea privind modul — în viziunea autoarei, dramatic — în care se va fi petrecut contactul (după cum se vede socotit obligatoriu — de ce? !) dintre ultimii membri ai comunităţii din perioada avară mijlocie cu aceia aparţinînd noii comunităţi (cf. p. 87), comunitate a cărei evoluţie va acoperi întreaga perioadă avară tîrzie. În al doilea rînd, avantajul de a evita o critică privind explicaţiile — la fel de discutabile — oferite în legătură cu lipsa totală în morminte a oaselor de cai (cf. p. 89), sau, în fine, a unor situaţii poate insuficient discutate (de pildă, prezenţa unor elemente de ceramică slavă — v. pl. 42, 4,5?, 7), ipoteze, explicaţii, situaţii ce apar însă, evident, în mod fortuit şi care, în raport cu valoarea globală a lucrării, după părerea noastră, în ultimă instanţă, prezintă în contextul dat o importanţă minoră.

Astfel, apare de reţinut în primul rînd concluzia privind datarea perioadei de început a cimitirului de la Kisköre în ultima treime a secolului al VII-lea prin deja (în capitolul precedent) demonstrata integrare în aria culturală circumscrisă de cimitirele de la Tótipuszta, Igar şi Dunapentele. Mai departe, dacă ne prevalăm de constatarea, subliniată nu o dată, după care în cursul primei faze a cimitirului au fost înhumaţi indivizi din două generaţii aparţinînd, evident, unei comunităţi unitare, comunitate ce respecta cu stricteţe anumite ritualuri şi o anumită ierarhie socială — dealtfel explicabilă într-o comunitate compusă din familiile (de natură patriarhală), ale unor războinici „de profesie" — atunci datarea primei perioade de funcţionare a cimitirului — reieşind clar şi din contextul, general, arheologic — între cca 670—730, devine obligatorie.

Mai departe sînt de inserat şi de subliniat aici, în mod aparte, unele precizări — privind de data aceasta evoluţia cimitirului — precizări care oferă — şi într-un anumit sens impun —, între altele, formularea unor concluzii de ordin general, în mod nemijlocit legate şi de problemele acute — rămase actuale — ale arheologiei epocii avare.

În primul rînd, dincolo de „continuitatea" dintr-o perioadă în alta constatată la Kisköre — am spune mai mult de natură morfologică şi, într-un anumit sens, principială — a unor podoabe feminine, apare concomitent şi necesitatea — cu implicaţii în întreaga structură a arheologiei epocii avare — precizării cronologiei procesului de dispariţie treptată a pieselor lucrate în tehnica presării, în cursul apariţiei acelora (în esenţă de acelaşi tip), lucrate prin turnare şi, care — se ştie — devin caracteristice în bazinul carpatin în secolul al VIII-lea. Iar în al doilea rînd — de avut în vedere în legătură cu problemele etnologiei epocii avare — o nouă precizare (sprijinită de autoare cu argumente ce ni se par peremptorii), după care grupa de populaţie din perioada avară tîrzie, avînd în vedere ritualurile ei de înmormîntare, portul, tipul obiectelor de inventar şi tehnicile în care au fost lucrate, nu poate să fie considerată o altă grupă avară ce, în mod nemijlocit, ar continua-o pe prima (v. în general, p. 85—93). Deci, cu alte cuvinte — foarte important —, nu are oricum nici o legătură directă cu grupa războinicilor din perioada avară mijlocie, ci constituie doar un grup de purtători ai unor lucruri şi piese de modă şi caracter avaric şi, mai departe, mergînd spre ultime analize, apar — cel puţin prin cutumele şi modul lor de viaţă — în destul de mare măsură despărţiţi şi de comunităţile războinicilor celui de-al doilea kaganat avar. Toate acestea, chiar dacă în final Éva Garam reduce valorile arheologice de necontestat ale propriilor ei observaţii şi invocă, aşteptînd încă o dată, deciziile antropologiei (în acest sens ar trebui citite, între altele, şi p. 86 sq.).

În aceeaşi ordine de preocupări, o importanţă aparte capătă şi observaţiile referitoare la organizarea socială şi la credinţele de ordin religios, caracteristice celor două grupe, în parte invocate şi în sprijinul precizărilor deja amintite, aceste observaţii venind să întărească credinţa în justeţea concluziilor trase şi subliniate mai sus. Şi, la fel, în aceeaşi ordine, trebuie trecut prin şi dincolo de unele rezerve ale autoarei — determinate de un scrupul de ordin ştiinţific ce în situaţia arheologică dată nu îşi găseşte locul —, rezerva exprimată datorită unor situaţii arheologice — la Kisköre de excepţie (cf. p. 88; apariţia unor piese caracteristice şi perioadei avare mijlocii în morminte din perioada avară tîrzie) —, situaţii pentru care dealtfel în alte locuri chiar autoarea găseşte explicaţii satisfăcătoare, prin stabilirea unor legături cu alte grupe purtătoare, între altele noi, şi a unor piese tradiţionale şi după — să zicem — anul 720. Ideea

autoarei, elaborată în încercarea de a explica fenomenul prin postularea unui contact direct între cele două grupe, pentru grupa din perioada mijlocie avară acest contact marcînd ultimul moment al existenței (viziunea asupra acestui contact constituind o variantă tîrzie a răpirii sabinelor; cf p. 87), desigur, nu este cazul să intre în discuție. Mai degrabă s-ar părea că noul grup a sosit la foarte puțin timp după ce ultimii membri ai grupului vechi au părăsit locurile — și deci și zona sacră a cimitirului — și tocmai prelungirea cimitirului și nu suprapunerea lui indică faptul că noul grup făcea parte dintr-o comunitate etnică subordonată direct societății războinicilor avari. Perioada de existență a acestui ultim grup de-a lungul a trei generații, așa după cum se reflectă ea în cazul particular al cimitirului de la Kisköre, nu este admisă de É. Garam — și, din analiza argumentelor, pe drept cuvînt — și dincolo de secolul al VIII-lea, concluzia în cazul de față nefiind afectată de existența unor tipuri de garnituri de centură care în alte locuri mai continuă să apară și în secolul al IX-lea.

Spațiul disponibil acestei prezentări ne împiedică să intrăm în discuțiile de detaliu privind capitolele acestei lucrări și, în acest sens, va stărui regretul de a nu fi fost imediat posibilă o discuție privind spațiul de carte în care ni se oferă pentru o serie de piese de la Kisköre din perioada mijlocie avară analogiile aflate cu precădere în sudul Uniunii Sovietice, și de care Èva Garam se prevalează în mod hotărît (vezi, în special, p. 54 sq) — nu o dată însă trecînd prin și dincolo de unele analogii directe identificate în aria cimitirelor din aceeași epocă cercetată în Cîmpia Ungară — așa încît, în final, ne vedem obligați a ne rezuma doar la o încercare de a comenta valorile generale ale lucrării, dintr-un unghi de vedere ce se dorește obiectivat și în lumina căruia s-ar putea, eventual, elabora pe viitor, în adevăratele sensuri ale termenului, recenzia necesară monografiei cimitirului de epocă avară de la Kisköre. Și, în aceeași ordine de idei, această lucrare ce, în ultimă analiză, oferă un nou punct de plecare unei reactualizări a problemei ce o constituie arheologia avară ca atare, *a fortiori* cu o privire specială pentru ceea ce se numește arheologia perioadei avare mijlocii, constituie totodată, tocmai prin aceste calități, și o invitație adresată istoricilor, de a reactualiza discuțiile privind istoria acestei epoci rămasă insuficient cercetată tocmai pentru perioada ei mijlocie.

Mergînd mai departe pe linia preocupărilor de a identifica valorile generale ale lucrării Évei Garam, din capul locului trebuie integrat în categoria valorilor pozitive faptul că arheologul Éva Garam, atunci cînd amintește dificultățile ce sînt de întîmpinat în încercările de a atribui unui etnos sau altuia antichitățile, în special a celor din perioada mijlocie, își exprimă toate rezervele necesare — chiar dacă o face la modul aluziv — față de cunoscuta teză a învățatului maghiar Lászlo Gyula privind pătrunderea în anul 670, în Cîmpia Ungară, a unui grup de bulgari-onoguri, în cadrul căruia s-ar fi aflat și maghiari aparținind triburilor de la Volga. Și aceasta cu toate că autoarea este adepta tezei după care fenomenul apariției, în principal, a pieselor decorate în motivul grifonului și a vrejului în ambianța culturii de epocă avară constituie rezultanta unui proces de migrație de la est spre vest, databil în a doua jumătate a secolului al VII-lea, și — de adăugat — cu toate că, după cum se poate remarca, evită, cel puțin cu acest prilej, să discute rezervele formulate în acest domeniu de alți specialiști ca I. Erdélyi și A. Bartha [1], sau, într-un anumit sens, de J. Dekan [2].

În continuare, pentru a respecta direcțiile de mers ale autoarei, trebuie să amintim problema — căreia îi acordăm și noi o importanță deosebită — contemporaneității unor piese executate în tehnica presării, cu altele lucrate prin turnare (cum, într-un anumit sens, ar fi și cazul M. 41 de la Kisköre; cf. p. 15 și 74, sq. și pl. 11).

În această ordine de preocupări am aminti ceea ce s-a mai spus că, în ultimă analiză, „nici tehnica bronzurilor turnate nu are încă etnic" [3] și am sublinia în acest context și faptul că în acest domeniu nici căutările pe spații largi, înglobînd și sudul Europei și Orientul Apropiat nu au trecut încă de stadiul ipotezelor discutabile. De fapt, în această direcție de cercetare, pentru bazinul carpatic lipsește încă veriga intermediară care să conducă la clarificarea procesului evoluției tehnicilor de turnare din perioada romană tîrzie pînă la apariția „bronzurilor turnate" caracteristice perioadei avare tîrzii. Și, totodată, nu aflăm încă în mod convingător cum și de unde au apărut decorurile grifon-vrej și cum, de unde și cînd apar pe piesele presate (cf. É. Garam, *op. cit.*, p. 54—56 și passim). Oricum, grifonul (ce pare să fi cuprins și anumite valori simbolice) și vrejul, devin cu adevărat caracteristice odată cu apariția pieselor turnate din secolul al VIII-lea, evoluînd însă împreună cu alte decoruri ca, de pildă, decorul în benzi împletite și unele motive florale, în tehnica turnării puse în valoare prin *à jour*, sau, alături de motivul crinului și al palmetei, ultimele, de predilecție, pe anumite garnituri de centură și realizate

---

[1] A. Bartha — I. Erdély, ArchÉrt, 88, 1961, p. 68—76.

[2] I. Dekan, ŠZAÚSAV, 14, 1964, p. 88—90.

[3] Cf. Zlata Cilinská, Slovarch, 15, 1967, 2, p. 447 sqq.

adeseori prin gravare și „punctare". (În legătură cu piese de acest gen, cf. p. 77. La Kisköre această succesiune s-a confirmat din nou, *problema datării* perioadei de răspîndire a grifon-vrejului în bazinul carpatic, în raport cu aceea a trecerii de la piesele lucrate din lame presate la piesele lucrate prin turnare rămînînd încă deschisă).

Ne oprim aici pentru că, oricum, materialul publicat nu poate fi în cadrul acestei prezentări epuizat și cu atît mai puțin discutat exhaustiv, pentru a încerca — fapt ce a stat în intenția noastră de la bun început —, în lumina celor aflate, unele comentarii și precizări în legătură cu raporturile ce par să se fi stabilit între anumite forțe ce acționau în Cîmpia Ungară în perioadele mijlocie și tîrzie avară și lumea aflată pe teritoriul Transilvaniei.

Limitarea preocupărilor noastre numai la teritoriul intracarpatic și numai la perioada mijlocie și tîrzie își găsește explicația în faptul că descoperirile cele mai consistente și care acum pot oferi în acest domeniu posibilitatea formulării unor ipoteze de lucru ferite de erori grave se află tocmai în interiorul arcului carpatic și aparțin cu precădere tocmai perioadelor amintite.

Zona în care apar cimitirele unde s-au efectuat aceste descoperiri (la ora actuală 14 din 16) se află pe cursul mijlociu al Mureșului și așa după cum apar lucrurile această concentrare s-a datorat, fără îndoială — după cum s-a și demonstrat de prof. K. Horedt — prezenței minelor de sare.

Cronologia internă a acestui grup apare încă greu de stabilit dar, în întregul lui, după Kurt Horedt, el ar aparține perioadei avare mijlocii (cele 14 puncte la care ne-am referit sînt următoarele: Aiud, Moldovenești, Cornești, Cîmpia Turzii, Noșlac, Heria, Gimbaș, Cicău, Măgina, Aiudul de Sus, Stremț, Teiuș, Lopadea Nouă și Spălnaca — (ultimul, inedit — informații amabile, D. Protase, Cluj-Napoca) [4].

La acestea se adaugă, din zona Tîrnavelor, Tîrnăveni și Bratei. În mod sigur — în stadiul actual al cercetărilor — perioadei tîrzii avare, din seria descoperirilor situate în punctele citate mai sus, nu pot fi atribuite decît acelea de la Cîmpia Turzii și Bratei).

Totuși, în cadrul dat al acestei cronologii de ordin istoric, după părerea noastră, se pot încă de pe acum încerca unele circumstanțieri — de data aceasta de ordin strict arheologic — circumstanțieri care, la un moment dat, s-ar putea dovedi revelatoare în judecarea întregului proces acum în discuție.

Grupul de pe cursul mijlociu al Mureșului — al cărui debut ar putea să fie marcat de descoperirile de la Band (vezi nota 4) — pare să înceapă prin mormîntul războinicului cu sabie de la Aiudu de Sus (sabie cu garda caracteristică; aici notăm însă identitatea cu garda spadei din M. 32 de la Kisköre — v. pl. 29, 3). El se individualizează, prin prezența în mormîntul cu cal de la Teiuș a unor garnituri presate descoperite alături de piese de centură turnate, a lăncilor zise „ajurate" din mormintele de la Teiuș și Gimbaș (lănci de același tip au apărut și în mormintele 32 și 14 de la Kisköre, morminte din perioada avară mijlocie), și totodată se mai individualizează prin seria pandantivelor stelate — rare în cimitirele din Cîmpia Ungară și inexistente la Kisköre — și a fibulelor digitate, ambele serii de piese, în cadrul grupei de pe Mureș, nebeneficiind încă de o cronologie internă în mod asigurat circumstanțiată. Limita superioară în timp a grupului avaric din vestul teritoriului Transilvaniei ar putea fi — în sensul în care ne preocupă acum și aici — precizată de piesele aflate în inventarul mormîntului de călăreț de la Cîmpia Turzii, piese ce, între altele, prezintă analogii directe cu unele similare, foarte probabil nu mult mai recente, descoperite în mormintele 143 și 167 de la Kisköre (v. pl. 23 și 25), morminte aparținînd, cu toată siguranța, perioadei avare tîrzii [5].

Cronologia internă a grupului de pe Mureș — așa cum ar sugera-o succesiunea pe care am încercat să o schițăm în liniile ei mari mai sus — s-ar putea, totuși, să nu depindă în mod strict de actuala cronologie a perioadei avare mijlocii, întrucît nu avem încă siguranța datării începuturilor lui, să zicem, în jurul anului 670, și nici a perioadei lui de încheiere, deoarece, în ultima analiză, limita sa superioară, prin mormîntul de la Cîmpia Turzii, pare a depăși limitele perioadei avare mijlocii. Și, mai departe, în ultimă analiză, inventarul mormîntului de la Cîmpia Turzii marchează de fapt legătura cu descoperirile din Transilvania — aparținînd perioadei avare tîrzii.

În principal, perioada avară tîrzie din zona în discuție este marcată — în mod sigur — numai de descoperirea mormintelor cu cai din cimitirul 2 de la Bratei (Mediaș). Ele documentează însă, în mod clar, pătrunderea unor grupe de războinici avari pe văile Tîrnavelor dar, totodată sugerează, ca foarte

[4] Kurt Horedt, *Das Awaren-Problem in Rumänien*, Studijné Zvesti 16, 1968, p. 103—120; idem, Aluta, 10—12, 1980, p. 84 sq. și fig. 5 cu bibliografia problemei.

[5] Idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei, secolele IV—XIII*, fig. 17, București, 1958, p. 89 și passim, Teiuș și Gimbaș, fig. 12, fig. 17, 13, 14; Aiudu de Sus, fig. 17, 1—4; pandantive stelate, Gimbaș, fig. 15 și 16; Cîmpia Turzii fig. 12, 1—12; Teiuș, fig. 12 și 13, 13—20 ș.a.

probabilă, şi apariţia unor descoperiri similare pe aceeaşi vale a Mureşului şi, desigur, de aşteptat şi de pe căile de acces dinspre zona Tisei [6]. În acest context apar ca absolut necesar a fi subliniate şi analogiile ce se pot acum preciza, fie directe sau de ordin principial, între anumite garnituri de centură de la Bratei şi piese similare descoperite în morminte aparţinînd ultimei generaţii a celor înhumaţi la Kisköre, în perioada avară tîrzie [7]. (Pentru a nu mai reveni, cu acest prilej adăugăm şi constatarea faptului că aşa-zisele „decoruri ajurate" de pe unele lănci din perioada avară mijlocie apar şi pe scările de şa de la Bratei [8], deci în mod sigur acest decor este caracteristic atît perioadei avare mijlocii cît şi celei tîrzii.)

Printre ultimele (?) piese avare — turnate — din Transilvania se situează şi acelea care însă nu mai apar în morminte de călăreţi, ci — oferind astfel şi un preţios *terminus ante quem* — în unele morminte de incineraţie în tumuli, sigur slave, descoperite la Nuşfalău şi Someşeni [9]. Un *terminus ante quem* pentru a preciza limita în timp, superioară, a prezenţei avarilor în Transilvania întrucît, după cum apar lucrurile, nu avarii au fost cei care au determinat pătrunderea acestor triburi slave în Transilvania, ci duritatea loviturilor france de la sfîrşitul secolului al VIII-lea şi începuturile secolului al IX-lea. Această afirmaţie este sprijinită dealtfel şi de data de încheiere precizată de Éva Garam pentru cimitirul de la Kisköre, aflat pe malul drept al Tisei, nu departe spre sud de căile de pătrundere spre Transilvania.

În concluzie trebuie însă precizate următoarele : succesiunea antichităţilor avare pe teritoriul intracarpatic al Transilvaniei, începînd cu precădere din perioada mijlocie avară — succesiune de gîndit acum în mod atent şi prin prisma ipotezelor de actualitate, cu caracter atît istoric cît şi arheologic, privind tocmai perioada avară mijlocie —, pare să demonstreze că această succesiune — chiar dacă numărul descoperirilor cu caracter avar s-ar tripla — de fapt s-a constituit datorită pătrunderilor unor grupuri de războinici, grupuri lansate în diferite perioade de timp de la bazele din Cîmpia Ungară, pe de o parte pentru controlul exploatării salinelor şi, foarte probabil, pentru apărarea transporturilor de sare, iar pe de alta, pentru controlul teritoriilor adiacente zonelor de interes economic privind direct, ceea ce pare să fi fost în perioada mijlocie, puternicul centru de forţă dintre Tisa şi Dunăre.

Mai departe, sînt suficiente doar puţine căutări pentru a realiza marile diferenţe dintre numărul, varietatea genurilor şi calitatea deosebită ale unui mare număr de piese din bogatele inventare descoperite în întinsele cimitire aparţinînd comunităţilor de războinici aflaţi în Cîmpia Ungară — în cursul perioadei mijlocii unele morminte fiind pe drept cuvînt considerate „princiare" — şi acelea din Transilvania, evident, în marea lor majoritate, constituind replici minore.

Aşadar, dacă într-adevăr perioada avară mijlocie s-a constituit datorită apariţiei în Cîmpia Ungară a unui nou val migrator — aşa după cum par să dovedească realităţile arheologice — acest fenomen nu a schimbat în mare măsură caracterul efemer al controlului avar asupra Transilvaniei [10], deci oricum am privi lucrurile, nu putem vorbi nici un moment despre existenţa la un moment dat în Transilvania a unui centru de putere avar, propriu-zis.

Radu Heitel

---

[6] Idem, *Das Awaren-Problem...*, fig. 2, 3 — garnitură de centură cu decor ajurat, descoperită la Zalău — prima jumătate a secolului al IX-lea ?

[7] Cf. Eugenia Zaharia, *Populaţia veche românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977, fig. 29, 4—5 (— È. Garam, *op. cit.*, pi. 15, M. 70, nr. 17, 18, 19 şi pi. 23, M. 142, nr. 17) ; fig. 29, 3 (É. Garam, *op. cit.*, pl. 23, M. 143, nr. 28—33) ; fig. 29, 7 (É. Garam, *op. cit.*, pl. 15, M. 72, nr. 35) etc.

[8] Eug. Zaharia, *op. cit.*, fig. 29, 10 a-b, nu credem că aceste „ajururi" au avut un rol decorativ ; mai degrabă în ele s-au fixat „tuiuri" cu rol simbolic.

[9] Cf. K. Horedt, *Das Awaren-Problem...*, p. 114 şi fig. 8 ; Nuşfalău, cf. M. Comşa, Dacia, N.S., 3. 1959, p. 525—534 ; idem, în *Drevniaia Rusi i slaviane*, Moscova, 1978, p. 96—100 ; Someşeni — Cluj, cf. M. Macrea, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 358 şi 359, fig. 7 şi 8.

[10] M. Comşa, Romanoslavica, 9, 1963, p. 521. I. Nestor, *Rapports*, Sofia, 1973.

ABREVIERI

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaClass	Verhandelinge van die Klassicke Vereniging van Suid-Afrika, Kaapstad.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AJA	American journal of archaeology, Princeton, New York.
AnnÉp	L'année épigraphique, Paris.
AO	Arhivele Olteniei, Craiova.
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítö, Budapesta.
ArchRozhl	Archeologicke Rozhledy, Praga.
ArchTrésors	Archeologia. Trésors des âges, Dijon-Paris.
BAA	Bulletin d'archéologie algérienne, Alger.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
CAH	*Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1936—1939.
CCET	N. Hampartumian, *Corpus cultus Equiti Thraci*, Leiden, 1979.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
DA	Ch. Daremberg— E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1877 sqq.
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
DissPan	Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
HA	*Historia Augusta.*
IDR	*Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti.
IEJ	Israel Exploration journal, Ierusalim.
IGR	*Inscriptiones grecae ad res Romanas pertinentes*, Paris.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin, 1892—1916.
Izvestija Sofia	Izvestija na arheologiceskija Institut, Sofia.
Izvestija Varna	Izvestija na Varnenskoto arheologicesko druzestvo, Varna.
JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MIRSR	Muzeul de istorie al R. S. România.
NC	Numismatic Chronicle, Londra.
OR[4]	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1978.
PIR	*Prosopographia Imperii Romani*, Berlin şi Leipzig.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswiessenschaft*, Stuttgart, 1893 sqq.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RevMuz	Revista muzeelor, Bucureşti.
RIC	H. Mattingly şi E. A. Sydenham, *Roman imperial coinage*, Londra, 1924.
RIR	Revista istorică română, Bucureşti.
SCIA	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SCN	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.

SlovArch	Slovenskà Archeologia, Nitra.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
SzAUSAV	Studljné zvesti Aúsav. Archeologicky ústav Slovenskej akadémie vied Nitre, Nitra.

CORRIGENDA

Cu ocazia publicării recenziei la lucrarea lui H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I—III, Leuven, 1976—1980 (în SCIVA, 32, 1981, 3) s-au strecurat o serie de greşeli de tipar, de care autorul nu este răspunzător.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

S C I V A, tomul 33, nr. 1, București, ianuarie–martie, p. 1–160

I.P. Informația c. 1788

Lei 25

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" IAŞI
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Pris d'un abonnement annuel : 50 $. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O.Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, Bucureşti
tel. 50 76 80